

DIGITALNI BEGUNCI.

Transformacije migracijskih poti ali ko
pametni telefon nadomesti kovček

Simona Zavratnik, Sanja Cukut Krilić

Simona Zavratnik, Sanja Cukut Krilić

Digitalni begunci. Transformacije migracijskih poti ali ko pametni telefon nadomesti kovček

Prva izdaja, prvi natis.

Ljubljana, 2020

Izdajatelj in založnika: Fakulteta za družbene vede, Založba FDV in
ZRC SAZU, Založba ZRC

Zanju: prof. dr. Monika Kalin Golob, dekanja,
prof. dr. Oto Luthar, direktor

Univerza v Ljubljani
Fakulteta za družbene vede

ZALOŽBA
Z R C

© 2020, Založba FDV, ZRC SAZU

Fotokopiranje in razmnoževanje po delih in v celoti je prepovedano. Vse pravice pridržane.

Knjžna zbirka OST

Urednika zbirke: Maca Jogan in Anton Kramberger

Uredniški odbor: Srečo Dragoš, Maša Filipovič Hrast, Marjan Hočevnar,
Aleksandra Kanjuo Mrčela, Franc Mali

Recenzenta: izr. prof. dr. Drago Kos in dr. sc. Silva Mežnarić

Jezikovni pregled: Barbara Korun

Prevod angleškega povzetka: Olga Vuković

Naslovnica: Jure Brglez

Tisk: Cicero, d. o. o.

Naklada: 200 izvodov

CIP - Kataložni zapis o publikaciji

Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

314.151.3-054.73

316:314.15

ZAVRATNIK, Simona, 1970-

Digitalni begunci : transformacije migracijskih poti ali ko pametni telefon nadomesti kovček / Simona Zavratnik, Sanja Cukut Krilić. - Ljubljana : Fakulteta za družbene vede, Založba FDV : ZRC SAZU, Založba ZRC, 2020. - (Knjižna zbirka Ost)

ISBN 978-961-235-913-3 (Fakulteta za družbene vede, Založba FDV)

1. Cukut Krilić, Sanja

COBISS.SI-ID 304051712

Kazalo

PREDGOVOR	5
MEJE, ZIDOVI, REZALNE ŽICE.....	11
Uvod: od »e-meje« do rezalnih žic	13
Šengenska e-meja ali premik k elektronskim zidovom	16
Koridor, balkanska begunska pot (2015)	22
Sklepni premislek: meje in nepravilne geografije	30
PAMETNI TELEFONI, DIGITALNI BEGUNCI.....	33
Uvod: ambivalentnost digitalnega sveta v realnosti beguncev.....	35
Begunci in digitalne (ne)enakosti – pregled sodobnega raziskovanja	38
Uničevanje pametnih telefonov: izbris e-sledi o obstoju beguncev	42
Sklepni premislek: izbris beguncev na digitalnih poteh	45
AVTONOMIJA POTI. RANLJIVOSTI NA POTEH.....	47
Uvod: nacionalne države in mehanizmi klasifikacij.....	49
Tranzitne migracije: »varen koridor« na balkanski poti in avtonomija gibanj	51
Ali je spol pomemben pri govoru o beguncih?	53
Avtonomne migracije otrok, pogled z vidika otrok brez spremstva.....	57
Sklepni premislek: spremenjeno pojmovanje ranljivosti	60
JAVNO MNENJE. ONI, TUJCI	63
Uvod: tujec in »kultura strahu«	65
Javno mnenje in klasificiranje migrantov skozi družbene krize	66
SJM: modul »odnos do priseljevanja«	69
»Migracije – meje – javno mnenje«: analiza podatkov 2002–2016	72
Sklepni premislek: razdeljeno javno mnenje	87
OKOLJSKE MIGRACIJE. PRAVICA »DO MESTA«	91
Uvod: ranljivost ljudi, okolja in (družbena) pravičnost	93
Okoljske spremembe in migracije: diskusija o »podnebnih beguncih«	94
Kritika: od milijonov h konceptualnim premislekom	98
Okoljski migranti, okoljski begunci: težišče na podnebnih spremembah	105
Sklepni premislek: podnebna pravičnost za okoljske migrante/begunce	109

SLOVENIJA. REFLEKSIJE MIGRACIJSKIH POTI.....	113
Uvod: od notranjih k mednarodnim migracijam	115
Zgodovinski kontekst: Jugoslavija, Nemčija, »gastarbajterji«.....	116
Mejnik 1991, država in »začasni begunci« iz nekdane države	118
Evropeizacija, državljani tretjih držav in »novi tujec«	120
Opomba: migranti in identitetna razlika »mi vs. oni«	123
Sklepni premislek: »krizni menedžment« migracij in žica ob Kolpi.....	126
 SKLEP. VEČ MIGRACIJ, VEČ SOLIDARNOSTI.....	 129
 Angleški povzetek.....	 137
Viri in literatura	141
Stvarno kazalo	159
O avtoricah	167

PREDGOVOR

V času, ko so migracije povsod prisotna tema akademskega raziskovanja, javnih diskusij in različnih političnih delovanj ter instrumentalizacij, avtorici s knjigo *Digitalni begunci. Transformacije migracijskih poti ali ko pametni telefon nadomesti kovček* prispevava sociološki vpogled v sodobna migracijska gibanja. Izhajava iz teze o spreminjenih družbenih okoliščinah v postmodernih omreženih družbah, ki so migracije transformirale na način, da jih iz polja poti v prostorih vse bolj postavljajo v polje digitalnega. Obsežna *smartphone revolucija* je nedvomno pomembno vplivala na migracije, hkrati pa je tudi izpostavila širše temeljno vprašanje demokracije in človekovih pravic. Francis Brochet¹ pokaže, da *smartphone demokracija* prinaša veliko obljub in veliko populizma hkrati. To pa so temeljne relacije, ki jih proučujemo v tekstu – digitalnost migracije omogoča, akterje opolnomoči, a je hkrati vir nadzora, sovražnosti in napetih odnosov v družbah.

Nedvomno je *homo migrans* temeljena oznaka *homo sapiens*, migracije pa so vpi-sane v samo bistvo človeških družb. A če je bil temeljni označevalec tradicionalnih migracij kovček, je prtljaga sodobnega migranta pametni telefon – z njim navigira poti, komunicira z družino in sorodniki v transnacionalnih prostorih, išče prehodne in varne poti, komunicira preko geografskih, kulturnih in političnih meja, potuje med vidnostjo in nevidnostjo, postaja akter izumljanja novih migracijskih poti. Poti v družbah prihodnosti so čedalje bolj najprej digitalne in šele nato prostorske, torej ključno determinirane s tehnologijami, platformami, omrežji; realnost digitalnih poti beguncev pa z družbene margine zastavlja – poleg vprašanja avtonomnega delovanja migrantov vs. nadzora nad begunskimi telesi na poteh – tudi vprašanje komunikacijskih pravic in digitalnih neenakosti.

S pametnimi telefoni potujoči ljudje – najsi bodo migranti, begunci, turisti ali kako drugače poimenovani sodobni nomadi – definirajo in redefinirajo poti, potujejo po najkrajših, najbolj varnih, najbolj dostopnih rutah, se izogibajo zastojem, mejam, barieram. V knjigi skušava pokazati presečnosti med digitalnostjo in begunskimi potmi, pri čemer razumeva »povezane migrante« na transnacionalnih begunskih poteh, kakršna je bila npr. balkanska pot v letu 2015, kot akterje in snovalce avtonomnih praks, ki so zatresle »trdnjavo Evropo«. Tovrstne digitalne poti so za begunce nedvomno negotove in nevarne, a so tudi prostori upanj, uporov, vztrajanj in preživetja.

Ker se zavedava kompleksnosti sodobnih gibanj beguncev, najin namen ni, da bi v tej knjigi podali ambiciozno, dokončno, celostno analizo trendov in dogajanja. Odločili sva se, da v kritični pretres in – upava – v nadaljnjo diskusijo ponudiva nekaj topik in konceptov, ki po najinem mnenju pomembno obeležujejo današnje migracije, a so hkrati odprti in zahtevajo odgovore: npr. o družbeni solidarnosti,

¹ Glej: Brochet, Francis (2017). *Démocratie smartphone. Le populisme numérique, de Trump à Macron*. Editions Francois Bourin.

vključevanju in izključevanju, o zunanjih in notranjih (družbenih) mejah, o demokraciji in človekovih pravicah v dobi digitalnosti itd.

Zato namesto enotnega analitičnega mikro- ali makropogleda ponuja presečno analizo, ki skuša identificirati temeljne ločnice in prelome v družbi, in ob tem tudi raziskati, kje nastaja družbeni konsenz, ki take delitve prerašča. Zanima naju, kako v dobi globalizacije razumemo in pojasnjujemo transformacije migracij: kako smo sprejeli dejstvo, da je globalna mobilnost čedalje bolj omejena z »elektronskimi ograjami okoli Zahoda«, kakšno vlogo imajo pri tem tehnologije, kako smo pristali na restriktivne politike, ki »globalnemu drugemu« ne dodeljujejo pravice do selitve in ga postavljajo v pozicijo ranljivega posameznika, ki mora na novo iskati in odkrivati inovativne načine potovanja, četudi so te mnogokrat zunaj legalnih okvirjev.

Dileme sodobnosti presojava skozi optiko ranljivosti na poteh, ki ponuja spremenjene interpretacije o upravičenih in neupravičenih beguncih, razmislek o pasivnem in pomoči potrebnem posamezniku pa postavlja v kontekst spolno obeleženih migracij, kjer so potrebne temeljite spremembe pri zaznavanju spolne dimenzije (npr. spregledan moški begunec, ki ni »pravi« begunec, ker ni pasivni objekt (humanitarnih) politik ali ker je »samo« ekonomski migrant). Klasifikacije in prebiranje ljudi preko statusov so vpisane v temelje evropskih pa tudi širših globalnih politik; slednje pa so prek sporočil oziroma delovanja politik socializirane v javnem mnenju. Ko javne politike zaznajo in odreagirajo na povečano prisotnost migrantov/beguncev z moralnimi panikami in prispevajo k vzpostavljanju krizne situacije, javno mnenje reagira skladno s posredovano konfliktno predstavo. Ne preseneča, da je javno mnenje sinhronizirano s političnimi zaznavami migracij kot kriznih dogodkov, pri tem pa je kontekstualno ključen dejavnik meja: javno mnenje tako zaznava t. i. ilegalne migrante (ali povečano število beguncev) na meji, prihode in prehode beguncev preko ozemlja, (ne)upravičenost vstopov, bojazen, da bodo prišli na »moje dvorišče«.

Dileme sodobnih migracij zaključujeva na osi podnebne spremembe–podnebni begunci, to je v polju, ki je konceptualno in politično še povsem odprto, a vse bolj postaja realnost ljudi, ki bodo zahtevali pravico »do mesta«. Pri tem ne bo pomembno, ali jih bomo poimenovali okoljski, podnebni ali kakšne druge vrste pregnanci, pomembno pa je, da iz ropotarnice paranoj ob migracijah ne uidejo na plan identične moralne panike, videne ob različnih ciklih t. i. begunskih kriz.

Zdi se, da je Slovenija v nekaj desetletjih vstopila na zemljevid globalnih migracijskih gibanj, tako tistih iz nam bližnjih prostorov – ta so bila predvsem posledica vojnih konfliktov in so predstavljala prvo soočenje z mednarodno zaščito preganjanih ljudi – kot kasneje skozi različne epizode »begunskih/migracijskih kriz« pri migrantih z globalnega Juga in Vzhoda; zadnje je bilo obeleženo predvsem s strahovi in utrjevanjem zidov in rezalnih žic. V temelju so migracijske politike predvsem odzivi na t. i. krize, kar pomeni da imamo namesto stabilnih in konsistentnih politik predvsem krizni menedžment.

Knjiga, ki je pred nami, je nastajala postopoma in precej spontano. Najprej sva napisali tri skupne tekste, dva sta bila v angleškem jeziku objavljena v Družboslovnih razpravah in eden v slovenščini v Časopisu za kritiko znanosti; ti so tudi podlaga nekaterim poglavjem. Dejstvo, da dveh znanstvenih tekstov še nisva predstavili javnosti v slovenskem jeziku, je bilo pomembna vzpodbuda za začetek pisanja knjige. V posodobljeni verziji sva vključili tudi dve besedili, ki sta bili objavljeni eno v Teoriji in praksi (Simona Zavratnik je skupaj z Rebeko Falle Zorman in Živo Broder analizirala javno mnenje v relaciji do migracij) in drugo na temo okoljskih beguncev v Časopisu za kritiko znanosti.

Začetki najinega sodelovanja segajo k bilateralnemu projektu ARRS »Spolno obeležene migracije in trgovanje z ljudmi: primerjalna študija izkušenj v Sloveniji in ZDA«. Zahvaljujeva se vodji projekta, Otu Lutharju z ZRC SAZU, ki je projekt z Ohio State University podpiral in pri njem tudi sodeloval. Prav tako sta na ZRC SAZU (na Družbenomedicinskem inštitutu in Inštitutu za slovensko izseljenstvo in migracije) potekala mednarodna projekta SEEMIG »Upravljanje z migracijami in njihovimi učinki v jugovzhodni Evropi: transnacionalni ukrepi, ki vodijo k na podatkih temelječim strategijam« in DRIM »Informacijska platforma Podonavske regije za ekonomsko integracijo migrantov«, ki sta Sanji Cukut Krilič ponudila pomembno ogrodtje migracijskih raziskovanj; ta so vtakana tudi v pričujoče besedilo.

Simoni Zavratnik je na FDV za raziskovanje migracijskih tematik dajal domicil Center za prostorsko sociologijo in njegova raziskovalna programa ARRS: »Prostorska sociologija: trajnostni družbenoprostorski razvoj Slovenije v Evropi« ter »Sociološki vidiki trajnostnega družbenoprostorskega razvoja Slovenije v Evropi«. Pri tem se avtorica želi še posebej zahvaliti dolgoletnemu vodji centra Dragu Kosu, ki je prepoznaval pomen globalnih migracij za družbenoprostorske in okoljske analize in je avtoričine raziskovalne ambicije umestil med prepoznavne raziskovalne tematike centra.

Avtorici se nadalje za podporo zahvaljujeva urednikoma zbirke OST, profesorici Maci Jogan in profesorju Tonetu Krambergerju s Fakultete za družbene vede, recenzentoma Silvi Mežnarič in Dragu Kosu za skrbno branje in komentarje ter strokovnim sodelavcem za tehnično, informacijsko in vso drugo delo, ki je bilo nujno potrebno pri nastajanju besedila v končni obliki.

Bralcem tako podajava v branje in presojo knjigo o sodobnih digitalnih beguncih, pri čemer so njene odlike kot tudi napake izključno najine.

MEJE, ZIDOVI, REZALNE ŽICE

Evropa in konstruiranje šengenske periferije

Uvod: od »e-meje« do rezalnih žic²

Tematiki migracij in meja sta ključno zaznamovali evropske družbe v času, zgoščenem v nekaj desetletjih okoli preloma tisočletja. Paradigmatiskim premikom, ki so se zgodili z evropskimi integracijami, podiranjem Berlinskega in drugih zidov ter posledično z vzpostavljanjem novih modelov družbene organiziranosti v nekdanih socialističnih družbah, so sledili tudi novi vzorci mobilnosti, zlasti tistega dela, ki ga analitično poimenujemo mednarodne migracije. Temeljna značilnost nove geografije je bila, da se je »skupni evropski prostor« odpiral navznoter, a se je hkrati tudi utrjevala močno selektivna ločnica do zunanjega sveta – šengenska meja, ki je na novo definirala »nas« v »pravi« Evropi in »njih« zunaj nje. Nove geografije, vključno z novimi vzorci vključevanja in izključevanja, so imele podporo v informacijskih tehnologijah, ki so v tem procesu vzpostavljanja novega tipa meja – to je elektronske oziroma šengenske e-meje (Zavratnik Zimic, 2001; 2003a) – odigrale ključno vlogo: oblikovalcem politik so ponudile infrastrukturo, možnost ustvarjanja platform in oblikovanja podatkovnih baz, nadzor papirnatega potnega lista pa se je razširil v polje elektronskega nadzora. Meje, ki so v eri nacionalnih držav zasnovane predvsem kot birokratske ločnice med ozemeljskimi suverenostmi, so se iz papirnatih in birokratskih meja spremenile v elektronske ločnice, s tem pa se je nezaustavljivo zgodil premik k elektronskemu nadzoru nad gibanji migrantov. Tako se politični akterji v evropskih državah pri nadzoru mobilnosti za uspešno razlikovanje med državljanji in tujci vse bolj zanašajo na tehnologijo, pri tem pa nastajajo nove napetosti in

² V tem poglavju se opiramo na več tekstov, ki so v različnih časovnih presekih analizirali fenomen meja in migracij, zlasti skozi kritiko paradigme zaprtih meja, nadzora in strukturne kriminalizacije migracij ter v povezavi s poudarkom, da so temelji migracijskih politik v EU od samega začetka v resnici mejne politike. Več glej npr. Simona Zavratnik Zimic: »Perspektiva konstruiranja schengenske 'e-meje': Slovenija«, Mirovni inštitut, 2001 in »Trdnjava Evropa ali odprta Evropa? Izzivi za države 'schengenske periferije'«, Mirovni inštitut, 2003. Analize sodobnejšega dogajanja, povezanega s t. i. begunsko krizo in balkansko potjo so nastale v soavtorstvu Simone Zavratnik in Sanje Cukut Krilić: »Destinacija: Evropa. Pot: od schengenske 'e-meje' do rezalnih žic«. Časopis za kritiko znanosti, 2016. V mednarodnem prostoru objavljeni prispevki Simone Zavratnik reflektirajo predvsem primer Slovenije in ga kontekstualizirajo glede na sodobne evropske politike, npr.: »Constructing 'New' boundary: Slovenia and Croatia«, Revija za sociologijo, 2003 (tekst je nastal na podlagi referata na seminarju »Divided Societies«, IUC Dubrovnik, 2001); »Migration trends in Slovenia: the perspective of a country on the 'Schengen periphery'«. V Rindzeviciute, Egle (ur.). *Re-approaching East Central Europe: old region, new institutions?*, Huddinge: Center for Baltic & East European Studies, 2006; »Negotiating boundaries of integration into new societies: the question of neighbours and foreigners«. *Negotiating boundaries of integration into new societies: the question of neighbours and foreigners*. V Boyd, Scott H. in Walter, Mary Ann (ur.): *Cultural difference and social solidarity: solidarities and social function*. Newcastle Upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.

protislovja med državami in državljani ter med politiko, tehnologijo in človekovimi pravicami (Dijstelbloem in sod., 2011). Ukinitev notranjih meja v EU je povzročila vzpostavitev zunanje meje šengenskega območja, to je okoli 8.000 km kopne meje in 43.000 km morske meje (Dijstelbloem in sod., 2011: 1)³, ki se manifestira kot tehnološka meja Evropske unije, njena ključna funkcija pa je nadzor in selekcioniranje prehajanja meje.

Ugotavljamo, da je Evropa kot prostor z dolgo zgodovino bojev za enakopravnost, svobodo in pravičnost ter izpričano tradicijo solidarnosti danes postala prostor ene najsmrtonosnejših meja na svetu (Jones, 2016: 23). Poročila o smrtih migrantov v mediteranskem morju navajajo alarmantne številke, ki dnevno naraščajo in za katere vemo, da nikoli ne bodo zmogle zajeti vseh poimenskih žrtev. Morija na morju in kopnem ob zunanji meji EU kot tudi na mehiško-ameriški meji se nadaljuje, povečan nadzor in militarizacija meja pa pod vprašaj postavljata načela solidarnosti, enakopravnosti in svobodnega gibanja.

Treba je poudariti, da se je Evropska unija ograjevala z »e-mejami« od samega začetka procesa integracije, zlasti intenzivno pa po največji teritorialni širitvi na nekdanji socialistični vzhod, ko se je zunanja meja do tistega na »napačni strani Schengenske konvencije« še bolj izostrila. V procesu vzpostavljanja medsebojnih meja so se politični akterji oprli na hiter vzpon visoko informacijskih tehnologij, kar je posledično pomenilo, da je celotno polje gibanja, meja in migracij postavljeno v domeno video kamer, biometrije in podatkovnih baz (npr. SIS – Schengenski informacijski sistem). Pri tem ni nezanemarljivo dejstvo, da postajajo administrativna in politična prizadevanja po kontroli čedalje bolj usklajena, posamezne baze in informacijski sistemi pa vse bolj povezani (Broeders, 2007), s čimer se v različnih javnostih dodatno utrjuje primat koncepta varnosti in posledično »potreba« po neprestani kontroli migracij.

V procesu globalizacije je utrjevanje nove ostre meje v komajda povezani Evropi vodilo k jasno prepoznavnemu identificiranju novega »drugega«. Zato so bili konstrukcijski podvigi pri varovanju jedrne Evrope z na novo oblikovano šengensko periferijo – to je držav na njenem zunanjem robu – od samega začetka pomemben del evropskega projekta; politike okrnjene mobilnosti in konstruiranje cone držav za evropske vratarje pa vraščene v samo jedro evropske zgodbe. Tujec na drugi strani šengenske meje je bil v izhodišču zaznamovan za »drugega«, ime države na njegovem potnem listu pa je klasificiralo mesto na lestvici (ne)zaželenosti. Migrant je postal nova grožnja, ki so jo unovčile številne politične stranke; pri tem je imaginarij kulturne drugačnosti preverjeno deloval kot grožnja naši identiteti, kulturi in domačemu dvorišču. Pri tovrstnih pojmovanjih gre za problematičen odnos med pojmi

³ Glej več: Huub Dijstelbloem in Albert Meijer: »Migration and the new technological borders of Europe«, 2011.

rase, etničnosti in kulture, ko se na podlagi ideje o kulturnih razlikah med družbenimi skupinami te razlike in ideja o ločenosti identitet in kultur prikazujejo kot skorajda »naravne« in »lastne« pripadnikom določenih kultur (Barker v Kofman in sod., 2000: 36).

V tem poglavju bomo skozi dve torišči, in sicer skozi časovni presek okoli leta 2004, ko se je EU obdala z varovalno cono »evropskih vratarjev«⁴ iz postsocialističnih držav, ter skozi drugi časovni presek v obdobju t. i. begunske krize z vrhom leta 2015, analizirali procese mejnih politik kot temeljnega elementa oziroma nadomestka migracijskih politik (več: Zavratnik Zimic, 2003a; 2003b). Šengenska periferija kot mejna krajina Evrope je konstitutivni del evropske zgodbe, v kateri se begunske krize odvijajo – in se bodo tudi v bodoče – predvsem na njenih zunanjih mejah; tudi v prostorih, ki so pogosto precej šibki pri načelih varovanja človekovih pravic in – nasprotno – zelo radodarni pri uporabi nasilja⁵. Rezalna žica na slovensko-hrvaški meji, na Madžarskem in še kje je najbolj očiten pokazatelj paradigme sodobnih »nasilnih meja« (Jones, 2016). Meje kot selektivne črte delitev in izključenosti igrajo ključno vlogo v dogodkih, ki se nanašajo na t. i. begunsko krizo (2014–2015), eno od epizod množičnih migracij, ki je v evropskem prostoru izzvala moralne panike. »Evropska migracijska kriza dokazuje strukturno nasilje svetovnega mejnega režima, saj utrjevanje meja in zapiranje migracijskih poti povzroča izjemno nevarnost za gibanje večine ljudi na svetu« (Jones, 2016: 27). Ni potrebno posebej poudarjati, da različni diskurzi o neustreznih strukturah za sprejem beguncev, krizi, izrednem stanju in tihotapskih mrežah ne naslavlajo pravih virov problemov, to je restriktivnih migracijskih politik EU in nacionalnih držav, čeprav so prav ti ključni za razumevanje ranljivosti migrantov na poteh kot tudi za sam potek množičnih migracijskih gibanj. Prav zato današnje politike dojemajo mobilnost – kar je paradoksalno najpomembnejši atribut sodobnega globalnega subjekta – kot razkošje, ki si ga »drugi« ne zaslužijo (Kirtsoglou in Tsimouris, 2016: 8). V zapisu De Genova (2016) lahko povzamemo to, kar dobro vedo nevladne organizacije, aktivistični kolektivi in kar sporoča tudi kritični del akademije, in sicer, da se ljudi, ki se premikajo preko državnih meja, dejansko ne pojmuje kot prave nosilce kakršnekoli (domnevno) univerzalne človekove pravice do azila, temveč se jih vedno sumi prevar in nepoštenosti. Domneva, da si je potrebno pravico do institucionalne zaščite prislužiti, pa je problematična na prav vseh nivojih.

⁴ Več glej: Aldo Milohnić (ur.): *Evropski vratarji*, Mirovni inštitut, 2001.

⁵ Glej npr. analize mejnih politik, problematike dostopa do azila in pravic pri nastanitvi v hrvaških begunskih centrih v času t. i. begunske krize »Formation and Disintegration of the Balkan Refugee Corridor: Camps, Routes and Borders in the Croatian Context«, urednic Emine Bužinkin in Marijane Hameršak (Zagreb, 2018).

Šengenska e-meja ali premik k elektronskim zidovom

Ob koncu tisočletja je bilo jasno, da se mejne politike in sekuritizacija evropskega centra razširjajo onkraj teritorialnih meja Evropske unije, to je predvsem na ostri zunanji rob EU, ki ga predstavljajo države šengenske periferije. Evropa, razdeljena in spet združena, je podrla betonski Berlinski zid in se odela z elektronskimi zidovi, predvsem s šengensko e-mejo. Konstruiranje šengenske periferije je zgodba, ki v jedru pripoveduje o elektronskem ograjevanju Evrope in hkratnem procesu tranzicije, v katerem so se vzhodnoevropske družbe namesto v EU – v nasprotju s svojimi političnimi hotenji – znašle na šengenski periferiji, to je pred vrati idola Evrope⁶, in postale njen varovalni zid. Za šengensko periferijo pa je vsaj že od amsterdamske pogodbe jasno, kakšno vlogo ima: postala je varovalna cona, varovalni zid EU pred Jugom in Vzhodom.

Proces kreiranja šengenske periferije in kontinuirane krepitve »trdnjave Evrope« (Geddes, 2000) sociološko gledamo skozi tri točke, povezane s postmodernimi 1. mejami, 2. identiteto in 3. globalno mobilnostjo. V nadaljevanju orišemo tri teze, s katerimi skušamo ujeti omenjene kompleksne procese vzpostavljanja meja, transnacionalnih migracij in identitetnih razlik, kot se kažejo v kontekstu globalizacije, primata novih tehnologij in dveh diametralno različnih principih mobilnosti: odprtem pretoku za kapital in dobrine ter zaprtim za mobilnost ljudi.

1. Poglejmo najprej tezo o e-meji te nove Evrope. Pri konstruiranju novih meja se je temeljni premik zgodil zaradi vpliva novih tehnologij, ki so geopolitične meje spremenile iz betonskih v elektronske zidove. Premik k elektronskim zidovom nakazuje ambivalentnost novih tehnologij (te po eni strani podpirajo avtonomijo ljudi na migracijskih poteh, po drugi strani pa omogočajo nadzor nad njihovimi gibanji in telesi), ki te zidove trdno postavi v samo jedro politik nadzora, ki ključno zaznamujejo prehod v novo tisočletje. Analize mejnih politik, ki so v funkciji selektivnih mehanizmov globalne mobilnosti, potrjujejo dalj časa prisotne trende ustvarjanja zidov okoli Evrope, pa tudi vzdolž mehiško-ameriške meje; to sta dva najbolj vidna in tehnološko dovršena »zidova okoli Zahoda« (več: Andreas in Snyder, 2000). Kot ugotavlja Andreas, so bili novi zidovi okoli Zahoda oblikovani »vzdolž geografskih prelomnic, ki delijo bogata in revna območja: predvsem južne meja ZDA ter vzhodna in južna meja Evropske unije« (2000: 1). Šengenska in mehiško-ameriška meja sta do

⁶ Glej več: Kuzmanič: Globalizacija in evropska idiolatrija, Mirovni inštitut, 2001.

popolnosti izvedena sistema nadzorovanja ljudi, preprečevanja vstopanja in lova na tiste, ki te zidove skušajo zaobiti.

Izhodiščna teza, da so *nove tehnologije pripomogle h generiranju nove vrste mej, to je t. i. elektronskih mej oz. e-mej*, naslavlja družbene spremembe, ki jih zaznamujejo procesi razpada blokofske delitve socialističnega vs. kapitalističnega sveta, ekonomska in politična tranzicija postsocialističnega Vzhoda ter povsem spremenjene okoliščine v polju migracij. V Evropi so se po letu 1989 radikalno spremenile geopolitične fizične meje, pri čemer so bile številne izbrisane iz zgodovine in z zemljevidov. Hkrati pa so se utrdile nove meje, predvsem identitetne delitve na principu vključevanja in izključevanja (ne)članov, ki v veliki meri spominjajo na stare bipolarne delitve in ponujajo ter producirajo nove izolacionizme. Ključna novost pa so elektronske meje, ki jih je »iznašla« EU, da bi z njimi (za)varovala svojo periferijo. Tako je šengenska e-meja sinonim številnih ločevanj – teritorialnih in identitetnih, političnih in kulturnih.

Premik od betonskih k elektronskim mejam, od Berlinskega zidu k šengenski meji je bil v funkciji vzpostavljanja zunanje meje EU po modelu nacionalne države⁷, pri čemer so sodobne tehnologije dodale tehnično opremo za nadzor meje ter podatkovne sisteme, računalniške baze podatkov oziroma Schengenski informacijski sistem (SIS) za nadzor mobilnosti. S Schengensko konvencijo se pomensko težišče preusmerja od pojma svobode gibanja k pojmu izvajanja nadzora⁸. Premik k elektronskim mejam je z visoko tehnologijo zgolj omogočen, ne smemo namreč spregledati, da so bile meje od nekdaj varovane z najsodobnejšimi tehnološkimi potenciali. Specifika elektronskih meja pa leži v tem, da se te ne pokrivajo več s teritorialnimi mejami, saj segajo »elektronske sledi« v notranjost države oziroma se ne zaustavljajo na mejah nacionalne države. Nadzor pametnega telefona se ne zaustavi pri prehodu meje, temveč ga lahko sledimo skozi transnacionalne prostore. Tako se v konkretnem primeru ambivalentnost novih tehnologij kaže skozi potencial avtonomije (načrtovanje migracijske poti) kot tudi skozi nadzor nosilca pametnega telefona, o čemer bomo razpravljali v nadaljevanju⁹.

2. Tezo o šengenski e-meji nadalje mislimo kot instrument identitetnih meja; tako z vidika srečevanja in soočanja nasprotujočih si identitet Evrope in Balkana kot tudi

⁷ EU se je v tem smislu zgledovala po klasičnem modelu državotvorja nacionalnih držav, ki preferira nadzorovane trde zunanje meje in skupno notranjo politiko, denimo valuto ipd.

⁸ Kritika Schengenske konvencije je bila ostra zlasti s strani akademskih in nevladnih krogov; tudi poudarek, da celotni šengenski paket oziroma t. i. »Schengen acquis« krši celo samo pravo EU na številnih področjih, povezanih z vprašanji državljanskih svoboščin, ni bil redek.

⁹ O vprašanju sledljivosti in fluidnosti meja v prostoru, ki bolj kot črte postajajo »tokovi«, ter o gibanju migrantov preko takih meja, ki se raztezajo v notranjost držav, bomo več razpravljali torej v nadaljevanju ob primeru tako imenovanih pushbackov na balkanski poti od leta 2015 naprej.

Evrope in Neevrope ter mikrorazmerij vzdolž ostrega zunanjega roba EU. Če ilustriramo z lokalne slovenske perspektive, se vzdolž nove meje ostro zariše identitetna razlika – podobno kot tudi v preostali Vzhodni Evropi – do tistega, ki je ostal »na napačni strani« meje, pa naj gre za lokalne prebivalce v sosednji čezmejni vasi na Hrvaškem ali za prosilca za azil iz denimo Sirije ali Afganistana. Poudarjamo, da je *šengensko e-mejo potrebno razumeti predvsem kot instrument zagrajevanja pred »globalnim drugim«*, pri čemer »globalni drugi« prihaja tako iz zunajevropskih prostorov kot tudi z bližnjega oziroma prostorsko stičnega Balkana in ima skupno ime – migrant, begunec, prišlek.

V sociološki perspektivi je takšna šengenska e-meja pomembna z vidika instrumentalizacije obstoječih identitetnih meja (stare bipolarne delitve) in konstruiranja novih identitetnih meja v evropskem prostoru ter posledično vzpostavljanja novih razmerij moči med akterji na lokalnih in nacionalnih ravneh, na nivoju EU in na širši evropski ravni. V primeru slovensko-hrvaške meje se ta predrugačena razmerja kažejo predvsem kot srečevanje in soočanje kontradiktivnih identitet Balkana, Evrope in neevropskega sveta. Neevropski svet predstavlja globalnega drugega v podobi migranta, ki prihaja iz t. i. tretjega sveta, katerega državljan je, in se po skoraj nobeni značilnosti ne more uvrstiti v politično-kulturno »mi-skupnost«. Globalni drugi je akter sodobnih transnacionalnih migracijskih gibanj, ki v evropski prostor vstopa pod režimom močno selektivnih politik tako pri prehajanju teritorialnih meja kot pri integraciji v nove družbe, tako pri prehodu geografskih meja kot še bolj izrazito na področju družbene integracije, to je pri prehajanju ali vsaj mehčanju notranjih družbenih meja. Redke izjeme od pravila nezaželenosti so utilitarno pogojene migracije, denimo, kadar se na evropskem trgu delovne sile zazna potrebo po uvozu specifičnih kadrov in se vrata trdnjave začasno odprejo za migrantske delavce.

Šengenska meja nastopa kot pomemben instrument zamejevanja EU pred Balkanom, pri čemer predstavi »evropske« in »balkanske« identitete praviloma nastopata kot nasprotujoči si poziciji. Močnikova analiza identitetne institucije Balkana in Evrope sporoča, da se predstava o Balkanu realizira kot »hlapčevstvo v »vertikalnem« odnosu in sovraštvo v »horizontalnem« odnosu« (1999: 149), torej hlapčevski odnos do Evrope in omalovažujoč odnos do neenakopravnega drugega, to je Balkana. Maria Todorova (2001) piše o balkanizmu, tj. o zahodnem diskurzu o Balkanu, za katerega sta značilna posploševanje in poenostavljanje, utemeljena na kulturnih, verskih in rasnih predsodkih, saj je Balkan danes po Močniku (1999) postal že skoraj sinonim za »Neevropo«. Kakorkoli že zastavimo račun, je v izračunu Evropa del Balkana. »Kolikor »Evropa« ponazarja »mednarodno skupnost«, je mit o »Evropi« del mita o »Balkanu«. »Balkan« niso samo horizontalna razmerja nezaupanja in sovraštva; »Balkan« je matrica v celoti: je balkanska horizontala plus evropska vertikala« (Močnik, 1999: 154). Ni odveč tudi spomniti na obrobno navzočnost Balkana v velikih zgodbah o evropskih integracijah, kjer se Balkan po mnenju nekaterih avtorjev

manifestira kot »izključena enklava« (Morokvasić-Müller, 2001), ki dobi šibko zaznavno relevantnost šele v novem tisočletju.

Analiza take šengenske meje sporoča večplastne pomen: prvič, z vidika geopolitike šengenska meja na Balkanu predvsem implicira vključevanje in izključevanje nekega dela nevidne Evrope; drugič, v časovni perspektivi nekaj desetletij bo šengenska meja postajala čedalje pomembnejša razmejitvena črta Balkana in bo sporočala delitev na »evropski« in »neevropski« del. Četudi se bo s slovensko-hrvaške meje pomaknila za eno mejo bolj južno, bo namreč ostro »na novo« postavljala mentalne zemljevide in razmejevala Balkan; in tretjič, šengenska meja bo navsezadnje vplivala tudi na notranje razmejitve, zlasti z vidika lokalnega življenja vzdolž meja, pri čemer se mikrokozmosi vsakdanjih interakcij med prebivalci skupnih čezmejnih prostorov z vpeljavo trdih ločnic razgrajujejo, prekinjajo in seveda tudi na novo organizirajo¹⁰. Na tej točki pogledjmo, kakšna je šengenska zgodba z lokalne slovenske perspektive. Rečeno precej splošno, slovenska vizija je bila opredeljena z dvema ciljema: odpreti mejo proti severu, proti pravi Evropi, in zapreti mejo proti jugu, torej ograditi se od Balkana. Iz dveh razlogov: identitetne ločnice in umestitve v okvir prave Srednje Evrope ter dejstva, da je bila ta novo vzpostavljena meja kmalu pojmovana kot prostor nedokumentiranih migracij in z njimi povezane kriminalitete. Zlasti je bilo to razvidno med dogajanjem v letih 2000/2001, ko se je vzročno-posledično povezovanje migracij in domnevne nacionalne ogroženosti v javnosti kontekstualiziralo kot tako imenovana »prebežniška kriza«¹¹, v kateri so imele ključno vlogo poudarjena identitetna razlika do »drugega« in moralne panike; precej podobno kot v naslednji veliki »begunski krizi« leta 2015. Pri nadzoru zunanje meje in mobilnosti preko nje se je Slovenija poistovetila z vlogo »varovalne cone«; z močno policijsko mejo smo postali »evropski vratarji« na pragu prave Evrope, ki nadzirajo tako ozemlje kot kulturo in vrednote ter izključujejo identitetno drugega na »napačni strani« šengenske meje. Na tej točki je nujen razmislek o globalnih migracijah in mejnih režimih, ki so postali njihovo glavno sidrišče.

3. Vprašanje reguliranja mobilnosti v sodobni omreženi družbi postane neločljivo povezano s strahovi pred globalnimi migracijami; mejne politike, ki stremijo k nadzoru, selekcioniranju in klasificiranju ljudi, postanejo uspešen nadomestek migracijskih

¹⁰ Podrobneje glej: Duška Knežević Hočvar: »Družbena razmejevanja v dolini zgornje Kolpe: domačinska zamišljanja nacije in lokalitete, Založba ZRC, ZRC SAZU, Ljubljana, 1999; Vera Kržišnik-Bukić (ur): »Slovensko-hrvaški obmejni prostor: življenje ob meji«, Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 1999.

¹¹ Glej podrobneje v poglavju: Slovenija. Refleksija migracijskih poti.

politik. Elektronske pregrade postavljajo opozicijo procesom globalizacije¹², ki življenjske prostore širijo, hkrati pa nekatere meje delajo čedalje bolj nepropustne in le pogojno prehodne – med slednjimi sta že zgoraj omenjeni meji: zunanja meja EU in meja med Mehiko in ZDA.

Menimo, da v sodobni omreženi družbi postaja transnacionalna mobilnost vse bolj okrnjena in regulirana, migracijske politike pa so zamenjale restriktivne mejne politike. Evropske mejne politike postajajo jedro migracijskih politik oziroma kar njen nadomestek, kar je proces, ki je potekal sinhrono z evropskimi integracijami; vsaka t. i. migracijska kriza pa mejne politike le še krepí. Gre za premik, ki se je postopoma udomačil v praksah utrjevanja zunanjih mej Evropske unije, pri tem so migracije kontekstualizirane predvsem v optiki varnostnega vprašanja; večina razprav javnih politik o migracijah pa se vrti na relaciji varnost vs. svoboda gibanja.

Množične migracije niso nov pojav, nasprotno, stare so toliko, kot so stare človeške družbe. Ljudje se selijo od nekdaj, le da so dinamika in oblike migracijskih gibanj precej različne: od prisilnih migracij zaradi vojaških konfliktov do imperialnih, ekonomskih in političnih razlogov preseljevanja. Tovrstni premiki prebivalstva so pred obdobjem oblikovanja suverenih nacionalnih držav vendarle bili precej manj nadzorovani in omejevani (Teitelbaum, 2005: 200). Kot pravita Wimmer in Glick Schiller (2003: 589), so bili z vzponom nacionalnih držav »migranti vedno bolj obravnavani kot politično nevarni in nacionalno in rasno temeljno različni Drugi«. Prav spregled vloge migrantov v procesu izgrajevanja naroda pa je bil temeljnega pomena za oblikovanje mita o domnevni nacionalni homogenosti med seboj zamenjenih populacij na ozemljih različnih nacionalnih držav (Castles in Miller, 2009). Papastergiadis (2000) ugotavlja, da sta bili zgodnji zgodovinski obliki preseljevanja prebivalstva suženjstvo in kolonializem, v obdobju industrializacije je značilno preseljevanje kmečkega prebivalstva v urbana naselja, v obdobju postmoderne globalizacije pa naposled prihaja do hibridizacije kultur in deteritorializacije. Sodobne globalne migracije označi kot turbulentne, kar odlično ponazarja večdimenzionalnost migracijskih procesov, raznolikost akterjev, razmerij moči in mikropraks vsakdanjega življenja, npr. migrantskih ekonomij.

Ne moremo niti mimo nekega drugega vidika kulturnega stika, ki se kaže v hierarhijah v različnih historičnih praksah gospodstva in ki je zajet v pogosto navajanih izjavah o soodvisnosti globalnih migracij: »Prišli smo sèm, ker ste bili vi nekoč pri nas. Tu smo, ker ste bili vi pri nas.« V imperialističnem obdobju je ekspanzija v

¹² Med sociologi, ki so v slovenskem prostoru analizirali pojavnost, večdimenzionalnost in izzive procesov globalizacije, vključno z ambivalentnostmi in ne nazadnje z upori globalizaciji, moramo omeniti zlasti Zdravka Mlinarja, ki je zasnoval študije globalizacije v slovenskem prostoru in jih več desetletij utrjeval ter razvijal. Prav tako je za naš vidik pomembno delo sociologa Rudija Rizmana, ki je reflektiral ključne politične vidike globalizacije, predvsem v navezavi z vprašanjem človekovih pravic.

neevropski svet povzročila ekonomsko, politično in kulturno odvisnost, postkolonializem pa številne odvisnosti vzdržuje na dolgi rok. Gledano z današnje perspektive, mnogi posamezniki iz nekdanjih kolonialnih okolij iščejo zatočišče pred političnim preganjanjem ali priložnosti na trgu dela v kakšni zahodnoevropski državi. Pravzaprav je to še posebej »praktično«, saj so bili v izvornih družbah že socializirani v jezik »nove domovine«. A Evropa je postavila elektronske ograde in zahteva elektronske odtise identitet. Ne glede na zapiranje vrat beguncem in ne glede na kilometre žičnatih ograj Evropa ne more biti izolirana iz dometa globalnih migracij. Nasprotno, historično je bila tista celina, za katero so bili značilni največji premiki ljudi, pa naj je šlo za suženjstvo ali ekonomske migracije v luči »osvojitve novega sveta«.

Sodobna transnacionalna gibanja migrantov so veliko bolj kompleksna, kot je razvidno iz na varnostno politiko osredotočenih EU politik. Sociološke analize kažejo, da se sodobne migracije odvijajo v razmerah globalnih neenakosti in alarmantnih ekonomskih razlik med družbami svetovne periferije in družbami globalnega Severa in Zahoda. Globalizacija je vzpostavila izjemne tehnične možnosti za pretok ljudi, hkrati pa je razvila cel niz nadzorovalnih ukrepov, ki delujejo kot »sistemi sledljivosti«. Zdi se namreč, da prostorska fluidnost, ki naj bi bila sestavni del procesa globalizacije, ni nikoli nadomestila koncepta tesno zaprtih mej nacionalnih držav. Pluralistične postmoderne družbe še izraziteje kot v obdobju moderne temeljijo na konceptu nadzora gibanja prebivalstva preko meja nacionalnih držav in tudi znotraj njih¹³.

Primat nadzora, strukturna kriminalizacija migracij in poudarjen diskurz varnosti v javnih politikah nevarno ožijo polje svobode, demokracije in človekovih pravic. V tem kontekstu gre razumeti nedokumentirane migracije, vključno s tistim delom, ki je bil zgrešeno poimenovan za ilegalne migracije, pri čemer so slednje predvsem posledica strukturne kriminalizacije migracij. Ljudje se bodo vedno selili, legalno ali ilegalno, dokumentirano ali nedokumentirano, imeli bodo vizume ali pa bodo potovali pod okriljem tihotapcev in trgovcev s človeškimi življenji. Tega dejstva ne more spremeniti nobena politika in nobena sistemska regulacija. Zgodovina migracij namreč jasno pokaže na individualne, mikrodejavnike vzrokov za migracije; vedno je šlo predvsem za individualne motivacije, želje in hrepenenja posameznikov, ki iščejo prehodne, varne in ekonomsko ugodne poti v družbe in prostore, ki lahko ponudijo večje polje svobode, dostojnejše in bolj kvalitetno življenje.

Restriktivne migracijske politike, temelječe na zaprtih mejah, pa ustvarjajo nasproten učinek: del migracij tako rekoč *a priori* pošiljajo v ilegalo. Na tej točki moramo kričati proti argumentu zaprtih meja, ki v resnici nikoli ne morejo delovati. Logika njihove uspešnosti je načeta v samem izhodišču; migracijske poti so namreč oblikovane

¹³ Koncept nadzora je sicer dota moderne, ko je vera v razvoj tehnologij poganjala stroj kapitalističnih ekonomij.

zunaj dometa tehničnih in tehnoloških ločnic – so predvsem v domeni imaginacije ljudi na poteh, ki so iznašli načine migracij v tradicionalnih družbah in bodo iznašli poti mimo tehnoloških ovir v postmodernih družbah. Četudi se opcija odprtih meja danes kaže bolj kot neopcija in ostaja neprepoznana v javnih politikah, pa je v resnici najbolj varna, najmanj tvegana in najboljša izbira, ki jo v sodobnih družbah imamo.

Koridor, balkanska begunska pot (2015)

Množične migracije z globalnega Juga, na katere so se evropske države odzvale s politikami zapiranja meja, populističnimi politikami zavračanja, segregiranja, klasificiranja in prebiranja pravih od nekoliko manj pravih, v glavnem pa nezaželenih beguncev, so v evropskem prostoru ponovno odprle vprašanja o evropski identiteti, njenih mejah in vključenosti – kdo smo, kakšne so naše vrednote, kako razumemo skupno identiteto, kako definiramo tujca. Evropa se kljub močni migracijski tradiciji, tako rekoč historični prezentnosti migracij v obe smeri (glej več Castles in Miller, 2009; Goldin, Cameron in Balajaran, 2012), tako emigracij kot imigracij, ni zmogla vzpostaviti kot skupnost, ki bi nasproti mejam in izključevanju v samo jedro migracijskih in azilnih politik postavila integracijo, vključevanje in solidarnost. Osrediščenje migracijskih politik na nadzorovanje poti v fizičnem prostoru in kontrolo teles na podlagi birokratskih mehanizmov in ob podpori e-meja se je zgodilo, še preden so na meje EU prišli »migranti v skupinah«, kot je pogosto poimenovano gibanje migrantov, ki premagujejo dolge razdalje (denimo iz Sirije, Sudana, Afganistana, Irana), in so praviloma vedno zaustavljeni v preddverju EU. Pri upravljanju, to je predvsem preprečevanju množičnih migracij, so se EU in nacionalne vlade vrnile h klasičnim »gradbenim« podvigom. Ni sicer nastal Kitajski ali Berlinski betonski zid, se pa realne žice in ograje postavljajo veliko hitreje in imajo enak politični učinek. Dejstvo je, da so se politike EU na nove migracijske realnosti – okvirno po ekonomski krizi leta 2008 – odzivale neustrezno, povsem birokratsko, na način, ki je begunce razčlovečil in jih demoniziral; slednje je vidno tako v primeru Lampeduze oziroma širše sredozemske morske poti kot na nam bližji balkanski poti, ki je nastala tudi kot posledica zaprtja možnosti varnega migriranja preko Sredozemskega morja.

Vztrajanje EU pri restiktivnih mejnih politikah je nadvse uspešno udomačilo podobno migranta/begunca kot kulturno drugega in ga na rasistični podstati opredelilo za »grožnjo evropski identiteti«. Podlage za hiter vzpon populističnih in neofašističnih strank in gibanj po vsej Evropi so bile »sporočene« iz najvišjih institucij EU, ki so negovale evropocentrično in neorasistično politiko, ne pa do nje zavzele jasno politiko nasprotovanja. Obenem so skozi diskurze varnosti, upravljanje migracij in

večanja nadzora nad migracijami in mejami v domači javnosti in na ravni EU oblasti delovale pomirjevalno ali vsaj v smeri domnevnega obvladovanja konfliktnih tem. S tem je bila z njihove strani definirana jasna smer odzivov na aktualne množične migracije; šlo je predvsem za politike sekuritizacije, umanjale pa so politike poguma, ki bi na kakršenkoli način odstopale od še bolj zaostrenih selektivnih pristopov, temelječih na ekonomskih in/ali političnih merilih »upravičenosti«. Pri tem se položaj migranta izpred slabih dveh desetletij od današnjega loči po dodatno poudarjeni dimenziji gospodarske krize in še močnejši instrumentalizaciji migranta, ki domnevno načinja družbeno-ekonomsko tkivo zamišljenega nacionalnega sistema (npr. skozi sistem države blaginje).

V nadaljevanju se osredotočamo na tri relacije, ki v daljši časovni perspektivi uokvirjajo migracijske poti, kakršne so se odvijale v letu 2015 tudi preko nam bližnjih teritorijev: prvič, gre za *uokvirjanje migracijskih gibanj skozi veliki historični narativ*, ki sporoča diverzificiranost migracijskih gibanj, a hkrati stalnost in usidranost potovanj v različnih družbah in časih, in sega v sodobnosti vse do rezalne žice; drugič, gre za interpretacije o *vlogi Evrope kot pred globalnim begunstvom izoliranega sveta*, pri čemer se argument uporablja z namenom, da bi begunce zadržali čim dlje od EU meje. Pri tem je potrebno nasloviti tudi globalni trend tranzitnih migracij, ki zahteva odgovore predvsem z omogočanjem varnih prehodov in ne s politikami žičnatih ograj, kot smo jim priča vzdolž t. i. balkanske poti. Tretjič, gre za različne *kategorizacije beguncev*, ki selekcionirajo upravičene od neupravičenih beguncev in ustvarjajo populistične definicije, ki predstavljajo nevaren odmik od uveljavljenega konsenza o dostopu do azila. Na tej točki so ena glavnih nevarnosti populističnih razumevanj odzivi na terenu v obliki nekakšnih »vaških straž«¹⁴.

Migracije skozi veliko historično zgodbo ... in vse do rezalne žice

O migracijah v sodobnih globaliziranih družbah je najprej treba govoriti kot o velikem historičnem okvirju, ki pripoveduje kontinuirano zgodbo o gibanjih ljudi kot stalnici modernih in predmodernih družb. Ta veliki narativ namreč povsem spreminja

¹⁴ V slovenskem prostoru aktualnost »vaških straž« ni novost; lokalno gibanje proti proslcem za azil je znano že iz obdobja 2000/2001, ko je del prebivalcev v Šiški v Ljubljani nasprotoval nastanitvi in sploh prisotnosti proslcev v stavbi na Celovški cesti. V zadnjem obdobju, zlasti v zadnjem letu, so se vaške straže radikalizirale; gre za politično motivirane skupine, organizirane pod zastavo desnih populizmov, ki se predstavljajo kot branitelji meja. Gre za paravojaške skupine, za katere lahko domnevamo, da imajo orožje. Problematičnost obstoja takih skupin, ki se predstavljajo kot branitelji meja, varuhi pred migranti itd., ponazarjamo z vprašanjem: Kaj dela država, ko vaške straže branijo meje?!

podobo sedentarnega sveta (King, 2010: 19) in že v svojem bistvu podaja različne migracijske pripovedi: od ekoloških migracij, ki so težile k iskanju obdelovalne zemlje in vode, do družb, utemeljenih na nomadizmu in sezonskih selitvah ljudi; podaja tudi narativ pionirskega osvajanja velikih ozemelj Kitajske, Severne in Južne Amerike in Avstralije, pa vse do marksističnega pristopa, ki opozarja na izkoriščanje, suženjstvo, podrejenost kolonializmu in kapitalizmu; ne nazadnje gre tudi za narativ globalnih diaspor (ibid.). Svet v gibanju, posamezniki, bolj ali manj organizirane in spontane družbene skupine, prebivalci revnih ruralnih območij, v katerih zmanjka hrane ali možnosti za njeno pridelavo, ki so prostovoljno ali prisilno na poti, družine in cele vasi, vojni begunci in novodobni suženjski delavci itd., vse to so znane podobe sodobnih migrantov, a tudi znani izseki iz preteklosti. Prenekateri tipi in trendi migracij so globoko zakoreninjeni v preteklih praksah: v kontekstu globalizacije se je morda spremenila le smer gibanja h globalnemu Severu in k Zahodu kot ciljnim destinacijama, nekoliko so se modificirali motivi, ki so se – vsaj pri delu prebivalstva – približali zahodnim potrošniškim družbam; pa vendarle temeljni narativ migracij ostaja nespremenjen in prezenten kot zgodovinska stalnost.

Historična umeščenost pa ni potrebna le zato, ker bi se Evropa morala česa naučiti iz spomina na lastno množično odseljevanje. Spomnimo, da je v drugi polovici 19. in v začetku 20. stoletja več kot 50 milijonov Evropejcev emigriralo v ZDA; gre za procese največjih prostovoljnih mednarodnih migracij, znanih kot *the Great Migration*, ki so bile posledica revščine, brezposelnosti in želja po novem življenju, omogočile pa so jih priložnosti, prostor in svoboda, ki sta jih ponujali Ameriki (King, 2010: 28). Zgodovinski spomin in vedenje sta za Evropo pomembna predvsem zato, ker lahko v sodobne politične prakse priključa dejstvo, da so migracijske prakse »normalne« in stalno prisotne v družbeni zgodovini. Slednje pa je tisti argument, ki je v diskurzu EU o migracijah skorajda popolnoma spregledan na škodo precej bolj zasidranega diskurza patologizacije in odklonskosti migracij. Dopusčeno je, da so migracije do-jete kot nekakšen moteč, nezaželen družben proces ali kot kulturna, ekonomska in politična grožnja; s tem pa je posledično dana osnova za arzenal nasprotovanj, ki ga proti migrantom uperjajo rasistične in populistične stranke, gibanja in ne nazadnje vlade, ki postavljajo ograje in žice ter blokirajo varne prehode. Potenciranje strahov do drugačnega, ki ga v opoziciji »mi : oni« predstavlja migrant, begunec, tujec, je brambovska strategija izključevanja, ki je v temelju rasistična, rezalna žica na našem dvorišču pa je njena najnovejša manifestativna politika. Z njo je današnja Slovenija, pa tudi Evropa, na novo definirala zamišljeno »mi-skupnost«¹⁵ in jo ožičila od skupnosti »oni«. Realnost pa kaže, da na drugi strani rezalne žice in po zaprtju tako imenovane balkanske poti ostajajo v conah deportacij predvsem begunci iz držav, v

¹⁵ S pojmom zamišljene skupnosti se opiramo na Andersonovo (2007) razumevanje politične »mi-skupnosti«.

katerih potekajo največji vojni konflikti ali pa so daleč od tega, da bi si opomogle od vojn.

Soočenje z globalnim begunstvom je za EU vse prej kot zgledna praksa. Denimo, tako imenovana balkanska pot je skonstruirana kot posledica neučinkovitih migracijskih politik, ki so se v vsej grotesknosti pokazale že na Lampedusi. Ko se zapre ena pot, se odpre druga; ko postane morje težko premagljivo, se najdejo kopne, četudi daljše in težje poti. Gombač (2016) zapiše, da gre bolj kot za učinkovito izpolnjevanje navodil v smislu preverjanja podatkovnih baz in pridobivanja informacij o posameznih migrantih za pomembnost simbolne dimenzije politike, saj izkušnje s terena kažejo, da je »trdnjava Evropa« le iluzija. Dogajanje na Lampedusi je rezultat slabih politik, začelo se je kot posledica dveh klasičnih instrumentov migracijske kontrole: uvajanja vizumov za državljane večine tretjih držav in sankcij za prevoznike, ki nedokumentirane migrante in migrantke vozijo čez meje nacionalnih držav (Cuttitta, 2014: 201). Balkanska pot ne odstopa od istih politik, kvečjemu jih utrjuje – gre za prepoved prevozov »nezakonitih« in »neupravičenih« migrantov in migrantk (na primer tistih, ki nimajo veljavne vize za potovanje v določeno državo) – preprečevanju vstopov oziroma celo tranzita pa se pridružujejo še dodatne omejitve pri podeljevanju statusa begunca, npr. konstruiranje legitimnih in nelegitimnih kategorij migrantov in migrantk (oziroma tistih, ki si tak status zaslužijo, in drugih, ki si ga ne). V primeru balkanske poti se je pokazalo, da EU ni zmogla učinkovitega odziva niti na tako imenovane tranzitne migracije, kar praviloma ne zahteva veliko več kot »omogočiti varen prehod«, tj. nekaj logističnega načrtovanja, zagotavljanje osnovne varnosti beguncem in podporo na delu poti.¹⁶ Za večji del humanitarnih aktivnosti, ki so na terenu potrebne tako rekoč v trenutku, pa se zdi, da so jih nevladne organizacije, aktivisti in lokalni prebivalci izvedli tudi brez kakšnega večjega sodelovanja z vladaми.

Evropa, izolirana pred globalnim begunstvom? In kaj s tranzitnimi migracijami?

Analize globalne mobilnosti kot tudi bolj na evropski prostor osredinjene analize migracijskih procesov potrjujejo ugotovitev, da je bil evropski prostor v zadnjih dveh desetletjih, ko politike predstavljajo migrante kot stalno grožnjo evropskim kulturnim in političnim vrednotam, pravzaprav precej imun na najbolj množične globalne migracije. Še zlasti je bil slabo zastopan pri nujenju zatočišč beguncem, ki so bežali z največjih vojnih žarišč v t. i. tretjem svetu. Vojne krize, razvojne disparitete med

¹⁶ Za podrobnejšo analizo glej dokumentacijo Poročila z meje in begunskih taborišč (Kozinc Nina, urednica, 2015).

globalnim Severom/Zahodom ter Jugom/Vzhodom, okoljske spremembe in neperspektivnost življenjske eksistence v politično, ekonomsko in okoljsko opustošenih državah, se očitno EU niso dotaknile, prej nasprotno, evropske države – z izjemo Nemčije in kakšne skandinavske države – niso sprejele omembe vrednega števila beguncev. Še zlasti ne v globalnem kontekstu kot kažejo statistični podatki UNHCR o globalnih trendih pri zagotavljanju zaščite ljudem na begu pred nasiljem, po katerih je okoli 85 % vseh beguncev poiskalo zaščito pred preganjanjem v revnejših državah Afrike, Azije, Bližnjega vzhoda in Latinske Amerike¹⁷ (UNHCR, 2015). Tudi najnovejši podatki UNHCR (UNHCR, 2019) ne kažejo drugačne slike. Od evidentiranih 70,8 milijonov prisilno razseljenih ljudi po vsem svetu je 25,9 milijonov beguncev, 41,3 milijonov ljudi je notranje razseljenih in 3,5 milijona je prisilcev za azil (UNHCR, 2019). Podatki nadalje kažejo, da razviti svet gosti le 16 % vseh beguncev, pet držav z največjim številom beguncev pa so Turčija, Pakistan, Uganda, Sudan in Nemčija. Libanon je še naprej vodilna država z deležem beguncev glede na nacionalno populacijo, saj je vsak šesti prebivalec Libanona begunec, sledita pa mu Jordanija in Turčija (ibid.: 2-3). Minorna statistična prisotnost beguncev v večini držav EU je v velikem nasprotju s potenciranimi strahovi okoli begunske krize, ki so predvsem plod politik EU.

Tako imenovana begunska kriza je predvsem kriza EU oziroma njenih neučinkovitih migracijskih in azilnih politik, pri katerih je šibek konsenz na ravni EU rezultat različnih pogledov in nasprotovanj med samimi članicami. Posledično so politike – z izjemo strinjanja o čim bolj restriktivnih mejnih politikah – nejasne, ukrepi nedodelani, instrumentov na terenu ni, dostop do azila je postavljen pod vprašaj, posamezniki so videni kot sumljivi nosilci pravice do zaščite itd. Četudi se zdi, da je evropska politika na področju migracij ena najbolj trdnih, pa je realnost prav nasprotna – gre za eno najbolj šibkih in najmanj delujočih politik. Ta politika se namreč ponaša z žalostno statistiko: s številkami zajetih beguncev na mejah, s katastrofalnim stanjem v begunskih taboriščih v preddverju EU, z odtegotovanjem dostopa do azila in vračanjem migrantov v prve države vstopa¹⁸. Ko se začnejo iz okolij v preddverju EU,¹⁹ kamor so se zatekli številni begunci, umikati celo največji globalni akterji begunskih politik, kot je UNHCR, ter življenjsko nujne organizacije, kot so Zdravniki

¹⁷ Za podrobnejšo analizo globalnih trendov glej UNHCR, 2015.

¹⁸ O nedovoljenem vračanju migrantov v prve države oziroma t. i. pushbackih je več govora v poglavju: Pametni telefoni, digitalni begunci.

¹⁹ Glej npr. v Guardianu prispevek Kingsley, 2016. Po sprejetju kontroverznega sporazuma o »upravljanju« migracij med EU in Turčijo je vsaj pet večjih agencij s področja humanitarne in druge pomoči beguncem izjavilo, da se ne bodo vpletale v deportacije beguncev, ker je to v nasprotju z mednarodnim begunskim pravom (UNHCR, Zdravniki brez meja, Mednarodni odbor za reševanje, Norveški svet za begunce in Rešimo otroke).

brez meja, z argumentom, da ne želijo, ne morejo in ne bodo sodelovali v procesih, ki niso begunske, ampak deportacijske politike, je dosežena kritična točka, ko EU politikam v vseh dimenzijah, ki kakorkoli obravnavajo begunstvo in migracije, nepovratno zvonijo rdeči alarmi.

Zlasti problematična je pozicija EU kot enklave, ki se na potrebo po zagotavljanju zaščite beguncev odziva s prelaganjem bremena na ekonomsko šibkejše države, ki so bližje izvorom kriznih žarišč, sama EU pa sprejme v globalnem merilu zanemarljivo število beguncev. Nadalje vzpostavlja igro kvot, ki je prej kot sistemskemu ukrepu podobna dobri volji posameznih držav, pri čemer so v položaju »brez izbire« tiste države, kamor so begunci najprej vstopili, torej obrobne sredozemske in balkanske države, v katerih se na podlagi nedelujoče skupne politike krepijo protibegunski sentiment in gibanja.

Prehod beguncev na t. i. balkanski poti je potekal na način »naj gredo čim prej mimo«, da ne bi motili in vznemirjali prebivalcev, na balkanskem koridorju pa so jih države začele dostavljati z ene meje na drugo; vsaka jih je odložila nekoliko severneje in hkrati dala vedeti, da je po predaji tovora sosednji severnejši državi z begunci opravila. Pri tem ni manjkalo medsebojnih obtoževanj vlad držav na balkanski poti, prelaganja odgovornosti in pristopov, ki so kazali, da so begunci neljubi tovar na poti do ciljne države. Že sama pot oziroma tranzit preko nekaj držav sta pokazala, kako velik zalogaj je to za politike; posledično se postavlja visoko relevantno vprašanje, kaj je mogoče pričakovati, ko bodo begunci prišli v ciljne države in bo procese integracije beguncev v nove družbe potrebno vzeti resno. Meje, ki migrantom omogočajo vstop in sodelovanje v različnih vidikih vsakdanjega življenja v družbi, so namreč vsaj tako visoko selektivne kot geografske ločnice vzdolž koridorja.

Današnje politike EU pri zaprtju mej in kriminalizaciji migrantov niso hotele uvideti, da strukturna kriminalizacija migracij vzpostavlja vzporedni »trg z življenji migrantov«, v katerem veljajo pravila tihotapcev in trgovcev z ljudmi. Dejstvo je, da so restriktivne migracijske politike glavni krivec za razrast organiziranega kriminala, ki je prevzel precejšen del organiziranja migracijskih poti tudi v Sredozemlju. Umiranje na poti v obljubljeni Evropo je v tej perspektivi za EU nekakšna »kolateralna škoda« (Ferrer-Gallardo in Houtum, 2014). Zdi se, da so države v maniri neoliberalnih politik mirno sprejele tovrstni *outsourcing*, četudi bo zdaj prav boj proti organiziranim kriminalnim združbam ena glavnih potez »urejanja« migracij.

Mehanizmi klasifikacij: iščemo »pravega begunca«

Že nekaj časa je jasno, da so begunske politike bolj kot s humanitarnimi razlogi za zaščito posameznikov in posameznic povezane s političnimi in varnostnimi interesi posameznih držav. Begunske politike lahko, kot pravi Appelqvist (2000: 93),

»kritiziramo v diskurzivnem kontekstu, ki begunce konstruira kot grožnjo zahodnim družbam«. Pri tem seveda ne mislimo le na čedalje bolj problematiziran odnos med raso, etničnostjo in kulturo v političnem in siceršnjem javnem govoru, v katerem se neuspešna integracija migrantov in migrantk interpretira kot posledica zlasti njihove kulturne (verske) drugačnosti v odnosu na t. i. večinsko prebivalstvo. Kljub čedalje nižji rodnosti in povečanemu staranju prebivalstva v večini evropskih držav se na povečane migracije seveda ne gleda kot na ustrezen in zaželen odziv na tovrstne demografske trende.²⁰ Še več, strahovi pred izgubo delovnih mest ter gledanje na migrante in migrantke kot tiste, ki »izkoriščajo« pridobitve evropskih blaginjskih sistemov in socialnih politik, so stalen repertoar tako političnih kot tudi drugih javnih diskusij.²¹

Holmes in Castañeda (2016: 13) poudarjata, da medijska poročila in politične izjave v razmerah naraščajočega varčevanja oz. neoliberalnega razkroja socialnih sistemov te skrbi projicirajo na preseljene ljudi, tako da naredijo moralno distinkcijo med »zaslužnim beguncem« in »nezaslužnim migrantom«. Pri tem obe skupini vzpostavijo kot *outsiderje*, ki ogrožajo blaginjo imaginarne homogene Evrope. Posledično jih patologizirajo in naredijo za odgovorne za njihovo situacijo, s čimer odgovornost prenesejo s političnih in ekonomskih politik, ki so povzročile tovrstne množične migracije, na posameznika (ibid.). Ni namreč naključje, da pojavi, kot so naraščanje socialnih neenakosti, opuščanje koncepta multikulturalnosti, neoliberalizem in transnacionalizacija kapitala, ki uhaja nadzoru nacionalnih regulativ, danes vse bolj sovpadajo (Dragoš, 2005).

Že s samimi pozivi k izboljšanju oziroma reformi migracijskega nadzora pa upravičujemo samo omejevanje gibanja in nadzor nad migracijami (Burridge, 2014: 465) in reproduciramo kategorije upravičenih in manj upravičenih migrantov in migrantk. Ena od nevarnosti konzervativnega pristopa k politiki neomejenih migracij je namreč, kot je pokazal Gill (2009), prav izkoriščanje migrantov in migrantk za delovno silo, ki bo zapolnila sektorske primanjkljaje na »domačih« trgih dela, ne da bi jim hkrati zagotovili osnovne socialne, ekonomske in politične pravice.

Prav v odnosu na mnogoterost in medsebojno prepletenost različnih dimenzij družbenega položaja konkretnih posameznikov in posameznic je ameriška antropologinja Liisa H. Malkki že leta 1995 opozorila na nevarnost intelektualnega projekta definiranja »begunske izkušnje«, ki naj bi predvideval enotne, esencialistične in transhistorične situacije beguncev in begunk: »Iskanje izkušnje begunca (naj bo kot

²⁰ Seveda se zavedamo, da je tak utilitarističen pristop k migracijam, ki gleda na potrebe po migrantih in migrantkah v družbah, ki jih sprejemajo, skrajno problematičen in dvomljiv. Več o tej temi na primeru Slovenije v Knežević Hočevar, Cukut in Černič Istenič, 2009, Knežević Hočevar, 2011, Knežević Hočevar in Cukut Krilić, 2019.

²¹ Pri tem nikakor ni izjema »stroka«, saj se prav skozi različne strokovne diskurze mnogokrat še poglobljajo nerazumevanja migracijskih situacij.

analitični model, normativni standard ali diagnostično orodje) odraža širšo tendenco številnih disciplin, da uzurpirajo posamezne politične ali zgodovinske procese in da aspekte teh procesov vpišejo v telesa in psihe ljudi, ki jih doživljajo. Na ta način so spreminjajoči se in nestabilni socialni fenomeni razumljeni kot temeljne 'značilnosti', ki izhajajo iz individualnih oseb ali so povezane z njimi» (Malkki, 1995: 511). V tem oziru Black (2001a) v svojem orisu razvoja begunskih študij kot discipline poudarja, da je šlo na začetku predvsem za »administrativni in birokratski nadzor« nad begunci za potrebe politik ter da je bilo mednarodno begunsko pravo osnova za konstrukcijo begunskih identitet, ki so bile razumljene kot statične kategorije, »ukoreninjene« v določenem času in prostoru. Posledično so bili begunci prikazani kot »objekt humanitarne intervencije« v tujem okolju, zanemarjalo pa se je kompleksne, pogosto nasprotujoče si procese, ki vplivajo na konkretne posameznike (White, 2002).

Migranti namreč že na poteh, zlasti pa v novih družbah trčijo na nepregledne in mnogokrat težko premostljive (proceduralne) ovire. Za večino migrantov so postopki, po katerih se izvaja migracijska in azilna politika EU, popolnoma nerazumljivi. Govorica EU je jezik klasifikatorskih politik, ki sodobne nomade deli na manj ali nekoliko bolj (ne)zaželene migrante; na upravičene in neupravičene migrante, na begunce ali »samo« ekonomske migrante. Slednjim je vstop na posvečeno ozemlje EU nadvse otežen. Države čedalje bolj omejujejo pravico do azila, prosilce za azil predstavljajo kot varnostno grožnjo, grožnjo lokalnim ekonomijam in predvsem kot ekonomske migrante, ki se predstavljajo kot politični azilanti (Kisiara, 2015). Nepravi begunci so torej zlasti »ekonomski migranti«, ki naj ne bi bili upravičeni do zaščite in niso pravi begunci, kot je begunce opredelila Konvencija ZN o statusu beguncev. Lipovec Čebren in Zorn (2016: 63) opozarjata: »Rezultat izrazito selektivnega pristopa k begunskim pravicam, neločljivo povezanega z nadzorom nad preseljevanjem, ni le ilegalizacija »nezaslužnih«, temveč delegitimacija priseljevanja z globalnega Juga na globalni Sever ter »kultura« nezaupanja (begunci morajo svojo potrebo po zaščiti šele dokazati).«

Pri tem se v političnih, javnih in tudi akademskih diskurzih na migrante prevladujoče gleda kot na nekakšne ekonomske oportuniste, ki so svoje domove zapustili prostovoljno, v iskanju boljšega življenja, pri tem pa se seveda spregleda, da je tudi njihov ekonomski položaj ustvarjen politično (Holmes in Castañeda, 2016: 17). Posledično so zaradi svoje domnevno svobodne in avtonomne odločitve, da bodo prestopili meje svoje države, pogosto označeni za tiste, ki si v državah, v katere prihajajo, ne zaslužijo socialnih, ekonomskih in političnih pravic (ibid.). Tudi restrukturiranje držav blaginje in posledično zmanjševanje obsega socialnih in ekonomskih pravic je potenciralo diskurz o ljudeh, ki so ne/upravičeni do tovrstnih državnih transferjev. Distinkcija med beguncem/begunko in ekonomskim migrantom/migrantko je seveda kot vse druge družbene kategorije »zamišljena« (Yazgan in sod., 2015: 182). Gamlen (2015: 309) zapiše, da je bila v zgodovinski perspektivi

politično in pravno konstruirana s ciljem, da v času ekonomskih in političnih kriz države ne bi mogle zavriniti najbolj obupanih posameznikov z izgovori, da njihove aktivnosti na trgu dela niso potrebne.

Prav na ravni klasifikacij in kategorizacij zaznamo eno temeljnih težav razumevanja in pojmovanja sodobnih migracij. Kot pravi Helms (2015), so politični odzivi na ta dogajanja praviloma »samoumevno« določili, da migrante in migrantke lahko ločimo na do azila upravičene migrante in migrantke, ki bežijo pred vojno, in na nelegitimne migrante in migrantke, ki bežijo pred globalnimi ekonomskimi neenakostmi. Prav to je nemara eden od vzrokov, da ljudje, ki so v trdnjavo Evropo prišli opremljeni z dosežki moderne tehnologije (beri: s pametnim telefonom) in z zadostnimi finančnimi sredstvi, največkrat niso zaznani kot begunci, saj ne ustrezajo prototipu begunca oziroma begunke kot pasivnega, nemočnega in ekonomsko dep-rivilegiranega posameznika oziroma posameznice.

Sklepni premislek: meje in nepravilne geografije

V zaključku tezo o trdih, selektivno prehodnih elektronskih mejah in posledično o strukturni kriminalizaciji migracij dopolnjujemo s kritiko nepravilne geografije; meje kot rigidne, nasilne ločnice delujejo zgolj v funkciji neoliberalnega svetovnega sistema, ki prebira in sortira ljudi, jih zaustavlja ali jim pogojno dopušča prehode, preverja njihove identitete v podatkovnih bazah, jih nadzira z droni in sateliti in tako domnevno krepi idejo varovanja Zahoda pred prišleki. Meje, ki jih nismo zmogli zatresti od znotraj, ne z akademsko kritiko koncepta trdnjave Evrope, ne z avtonomnim delovanjem civilne družbe, so v resnici omajali migranti sami. Enostavno so prišli in zatresli meje. V tem smislu je sodobna migrantska gibanja treba prepoznati kot pomembna družbena gibanja, četudi se zdi, da njihova fluidnost, diverzificiranost in odprtost v smislu strukture in delovanja ne podpirata klasičnih opredelitev družbenih gibanj. A vsaj v nekaterih vidikih so ta gibanja postavila jasne politične zahteve, ki so bile podane na samih poteh in se kristalizirajo okoli točke svobode gibanja in pravice do migracije. Zato je avtonomija migracij²² odgovor na mejne, ne na migracijske politike. In vedno znova velja ponoviti zahtevo: »Odprimo meje, zahtevajmo solidarnost, zahtevajmo migracije!«

Historična usidranost migracijskih poti tako rekoč v vseh družbah govori o prisotnosti migracijskih tradicij skozi številne, pogosto medsebojno prepletene narative,

²² O avtonomiji migracij kot principu, ki uokvirja množična gibanja ljudi preko nacionalnih meja in mimo njih več v poglavju: Avtonomija poti. Ranljivosti na poteh.

ki se v sodobnih družbah stekajo v globalizirane vzorce mobilnosti. Trende mednarodnih migracij, katerih temeljne značilnosti ob prelomu tisočletij Castles in Miller (2009) opišeta z globalizacijo, povečanim obsegom, s strukturno diverzifikacijo, feminizacijo, z rastjo tranzitnih migracij in s politizacijo, je v evropskih realpolitikah mogoče prebrati predvsem skozi poudarjeno zapiranje globalnega Severa pred migracijami. Paradigma varnosti – in posledično nadzor in omejevanje kot temeljna elementa migracijskih in azilnih politik – je povzročila ožičenje »mi-skupnosti«: najprej z elektronskimi, nekoliko pozneje pa še z rezalnimi žicami. Sodobni zidovi okoli najrazvitejšega Zahoda (EU, ZDA) so najbolj viden pokazatelj nepravilnih geografij; v temelju pa predvsem vodijo k novim narativom mejnih politik, selekcioniranju in klasificiranju, ki se v osnovi odvija okoli prebiranja med t. i. »upravičenimi« begunci in »neupravičenimi« ekonomskimi migranti. Arbitrarnost klasifikacijskih prijemov se v aktualnem dogajanju morda najbolj razgali na točki spolno obeleženih migracij, ko je nocija begunca feminizirana, torej prisotna v pasivnem in ranljivem položaju begunke (ženske), nasprotno pa je moški, begunec, »utišan« oziroma se ga ne dojema kot legitimnega nosilca pravice do azila.

Tudi zato je t. i. balkanska pot v zadnji begunski krizi reaktualizirala nujnost konceptualnega premisleka današnjega azilnega sistema (v EU in globalno), prav tako pa tudi praks, ki morajo na ravni posameznikovega vsakdanjega življenja nujno slediti podeljevanju azila. Družbe na tej točki sporočajo, kakšne državljanske skupnosti prihodnosti gradimo. Lahko zahtevamo več solidarnosti in več mobilnosti za vse, lahko pa nas prerastejo žice, zidovi, elektronski nadzorni sistemi. Odprte meje so najboljša in najbolj varna opcija, ki jo sodobne družbe lahko ponudimo vsem, ki potujemo, pa najsi bodo migranti, turisti ali kakorkoli poimenovani nomadi sodobnega časa.

PAMETNI TELEFONI, DIGITALNI BEGUNCI

*Digitalne poti, digitalni begunci: od opolnomočenja do nadzora digitalnih odtisov beguncev*²³

²³ Predhodnica tega poglavja je besedilo avtoric Simone Zavratnik in Sanje Cukut Krilić: Digital routes, 'digital migrants': from empowerment to control over refugees' digital footprints, Družboslovne razprave. XXXIV: 89: 143–163.

Uvod: ambivalentnost digitalnega sveta v realnosti beguncev

Prtljaga sodobnega migranta je pametni telefon. Če je bil v obdobju, ko pojem globalizacija še ni začrtal ključnih transformacij migrantskih poti, njegov temeljni označevalec kovček, se zdi, da je era informacijske, tehnološke in komunikacijske globalizacije pospravila kovček v arhive in v ospredje postavila pametni telefon. Ta navigira pot, komunicira z razširjeno družino v transnacionalnih prostorih, išče prehodne in varne poti ter se izogiba nadzornim točkam, osvaja govorico preko geografskih, kulturnih in političnih meja, postaja sopotnik in domala subjekt v kompleksnih mrežah sodobnih migracijskih poti.

V tem poglavju obravnavamo presečnosti med digitalnostjo in begunskimi potmi, pri čemer se osredotočamo na koncepta »povezanih migrantov« in digitalnih odtisov begunskih poti v transnacionalnih prostorih. Pametni telefon je ključni označevalec sodobnega begunca, vendar pa vladne politike legitimiziranja in javnomnenjske percepcije »pravega begunca« njegovo posest problematizirajo, ob tem pa popolnoma spregledajo kompleksno vprašanje digitalnih pravic in umeščenosti migracij v fluidnost postmoderne. K temu, kako migracije, begunstvo in tujca zaznavajo javnosti, se bomo vrnili v tretjem poglavju, na tem mestu pa poudarjamo ambivalentnost digitalnega sveta, ki za begunce ne pomeni enosmerne relacije opolnomočenja, temveč sočasno tveganje popolnega sistemskega nadzora.

Naša teza je, da je v evropski politiki prišlo do pomembnega premika, ki je najbolj očitno viden v brisanju elektronskih sledi o obstoju beguncev na poti. Zasuk evropskih politik zadeva premik od histerije popisovanja in registriranja migrantov na teritoriju Evropske unije – kar je očitna premisa migracijskih in azilnih politik vsaj zadnji dve desetletji – k preprečevanju vstopa, slednje pa je najbolj vidno v nedovoljenih vračanjih beguncev v predhodno državo na njihovi poti, v t. i. *pushbacks* in posledično v ustvarjanju »ujetih populacij« na poti v Evropo. Vračanje beguncev v sosednje države na način domino efekta oziroma verižnih vračanj, arbitrarne deportacije in uničevanje telefonov, podkrepljeno z nasiljem policije, kaže na prepoznavne trende brisanja digitalnih in identitetnih sledi beguncev, ki nikoli niso prispeli na mejo EU. Zdi se, da EU producira nove izbrisane, pri čemer je uničena osebna izkaznica identična uničenemu telefonu, zato prevprašujemo tudi morebitno ustreznost pojma »digitalni migrant« ali pa morda »digitalni begunec«, ki bi lahko označeval tehnološko determiniranost sodobnih begunskih potovanj, upoštevajoč tako strukturni nadzor kot tudi opolnomočenje, delovalnost in avtonomijo ljudi na poti. Ključne besede, ki nakazujejo, da velja argument o brisanju »e-sledi« in verižnih vračanj beguncev v predhodno državo – vse do mediteranske meje, enega največjih

morišč –, so pametni telefoni, digitalne poti, »digitalni migranti«, begunske poti, brisanje elektronskih sledi in nezakonita vračanja.

V sodobnem postmodernem svetu je splošno sprejeto dejstvo, da so posamezniki, družbene skupine, manjšine, gibanja itd. omreženi, povezani in organizirani prek avtonomnih komunikacijskih omrežij, ki jih omogočajo internet in brezžična komunikacija ter opremljenost z digitalnimi napravami²⁴. Baumanov opis prehoda v tekočo moderno (2000), ki temelji na programski opremi (*software-based modernity*), in Castellsovo pojmovanje »prostora tokov« (1999) označujeta družbeni obrat k pretočnosti in fluidnosti identitet, krajev in prostorov. Kako gre potemtakem pojasnjevati stališča javnega mnenja in medijskih poročanj, ko presojujejo, da je npr. imeti pametni telefon nezdržljivo s statusom »pravega begunca«? Ali si s sodobnimi begunci ne delimo realnosti mnogoterih zamenljivih identitet in prostorov postmodernih družb? V evropskih družbah je trenutno prevladujoča razprava o migracijah v okviru narativa »problematicnosti« in »varnostnega vprašanja« privedla do zanikanja dostojanstva beguncev, njihove demonizacije in posledično tudi do zanikanja komunikacijskih pravic. Zdi se, da je moralna panika (glej več: Husbands, 1994, in Bauman, 2016) kot posledica univerzalnega strahu pred globalnimi migracijami splošen odziv javnosti in vlad; slednje se odraža tudi kot identitetne panike, njihovi sprožilci so mediji, ki največkrat sporočajo predvsem negativne informacije o migrantih in migracijskih procesih. V slovenskem prostoru je migrant kot drugi pridobil še konotacijo »globalni drugi«, v kateri se poleg kulturnega argumenta vse bolj odraža ekonomski argument. Globalni drugi je odsev družbenih neenakosti, revščine, ki v podobi migranta vstopa v lokalni prostor in postavlja ogledalo izkoriščenega, obupanega drugega; razen tega, da si prizadevamo ubraniti kulturno identiteto in naše vrednote, se je treba ubraniti še pred revščino, izključenostjo, marginalizacijo. S slednjimi namreč globalni drugi v prvi osebi in na neposredno neprijeten način sooča člane »mi-skupnosti«.

Države Evropske unije so se na aktualna migracijska gibanja z globalnega Juga odzvale predvsem z zapiranjem meja in s populističnimi politikami ločevanja, klasificiranja in selekcioniranja »legalnih« beguncev od »nelegalnih«, »upravičenih« beguncev od »neupravičenih«, »pravih beguncev« od »samo ekonomskih migrantov« itd. Tovrstne politike so v evropskem prostoru ponovno aktualizirale vprašanja politične skupnosti, izključitve »drugega«, neprepustnih družbenih in nacionalnih meja ter kulturnih razlik (Zavratnik in Cukut Krilić, 2018a: 88). Tako imenovana »begunska kriza« je na povsem nov način postavila vprašanje splošnih migracijskih in še posebej begunskih gibanj. Pokojni Zygmunt Bauman je v svojem zadnjem eseu (2018) tako stanje poimenoval stanje vmesnosti, v katerem običajni načini delovanja ne

²⁴ Temeljna dela v tem oziru so dela Zygmunta Baumana *Liquid modernity* (Tekoča modernost, 2000) in Manuela Castellsa: *Networks of Outrage and Hope: Social Movements in the Internet Age* (2015) in *The rise of the Network Society* (2010).

učinkujejo več, hkrati pa so novi načini delovanja še vedno v zelo zgodnji razvojni fazi. V tem smislu je pozval k nujnosti obravnave medsebojno prepletenih, soodvisnih in sovplivajočih procesov, povezanih z domnevno [begunsko, op. avt.] krizo.

Nacionalni in nadnacionalni sistemi se na množično gibanje beguncev skozi nacionalne teritorije niso odzvali le z vzpostavljanjem fizičnih ovir v obliki utrjevanja obstoječih meja z ograjami, bodečimi in rezalnimi žicami, temveč so nadzor nad migracijskimi gibanji preko kopenskih in morskih meja še bolj zaznamujoče izvajali s pomočjo digitalnih tehnologij. Pri tem ni šlo več le za skeniranje prstnih odtisov in vzpostavljanje različnih zbirk podatkov za spremljanje posameznih prehodov čez mejo, kot je to bila praksa preteklih desetletij, temveč tudi za bolj »sofisticirane« načine nadzora nad gibanjem posameznikov, na primer z uporabo dronov in satelitskim sledenjem telefonskim signalom, kar je omogočil Evropski sistem za nadzor meja²⁵ (Leurs, 2017).

Po drugi strani pa naj bi bil posamezni begunec, kot to v svojem temeljnem delu oriše Liisa Malkki (1995), v javnih diskurzih najpogosteje opisan kot nemočen in ranljiv posameznik, ki potrebuje humanitarno pomoč. Takšne zaznave so še vedno eden najpogostejših mehanizmov klasifikacij, ki konstruirajo ranljivost posameznih beguncev, kar podrobneje obravnavamo v poglavju Avtonomija poti. Ranljivosti na poteh. Povedno je, da posamezniki, ki so med tako imenovano begunsko krizo prispeli v trdnjavo Evropo, opremljeni z dosežki moderne tehnologije in nekaj finančnimi sredstvi, v glavnem niso bili percipirani kot begunci, saj niso ustrezali prototipu begunca kot pasivnega, nemočnega in ekonomsko povsem odvisnega posameznika (Zavratnik in Cukut Krilić, 2016). V tovrstnih diskusijah je prevladal argument, da imeti pametni telefon ni združljivo s statusom »pravega begunca«, saj kaže na finančne resurse; pojmovani na tak način, so bili migranti s pametnimi telefoni videni kot »lažni prosilci za azil« in zato zavrjeni (Leurs, 2017). V nasprotju s takimi interpretacijami se je v zadnjih nekaj desetletjih zlasti v postkolonialnih, feminističnih, medijskih in migracijskih/begunskih študijah oblikovala teoretska smer, ki v ospredje postavlja begunca kot posameznika in družbenega akterja ter pri tem izpostavlja pomen njegove delovalnosti (glej npr. Spivak, 1983; Georgiou, 2018). Tudi aktivisti, ki se ukvarjajo s področjem digitalnih pravic, menijo, da je dostop do informacij in s tem mobilni telefon, ki tak dostop omogoča, osnovna človekova pravica (de Merode, 2016) in ne luksuz, ki naj si ga begunci ne bi smeli privoščiti.

Migracijske študije so v zadnjih dveh desetletjih prepričljivo pokazale, kako pomembno so sodobne komunikacijske tehnologije spremenile izkušnjo migracij in vplivale na premagovanje časovnih in geografskih razdalj. Hitrost in intenziteta informacij in komunikacijskih tokov v omreženih družbah (Castells, 2010) sta se izjemno povečali in v vedno večji meri vplivata na naše vsakdanje življenje. Digitalne

²⁵ European Border Surveillance System.

tehnologije v tem oziru lahko konceptualiziramo kot »strukturirajoče sile, ki spreminjajo vsakdanje življenje in prakse. Mrežne tehnologije neprestano spreminjajo tokove informacij in načine, kako ljudje med sabo komunicirajo« (Twigt, 2018: 5). Povedano z besedami Georgiou (2018: 49), »digitalni mediji se nanašajo na digitalne platforme in omrežja, ki se uporabljajo za komunikacijo in produkcijo informacij ter za izmenjavo med posamezniki, pa tudi med institucijami in posamezniki«.

Internet se je v zadnjih letih razvil v komunikacijski medij, ki uporabnikom omogoča, da niso le konzumenti, temveč tudi aktivni ustvarjalci medijskih vsebin (Dekker in Engbersen, 2014). Opirajoč se na nocijo »povezanih migrantov« (Diminescu, 2008) in teorijo transnacionalizma (npr. Vertovec, 2009), raziskovalci ugotavljajo, da migranti in begunci sicer lahko živijo v enem prostoru, a so digitalne naprave ključno preoblikovale načine njihovega življenja v transnacionalnih prostorih. Pred popularizacijo interneta je bila tovrstna komunikacija na daljavo, ki je omogočala neke vrste »povezano prisotnost«, izjemno draga, zlasti z razvojem brezžičnih tehnologij pa je doživela nesluten razmah (Madianou, 2016). A vendarle – čeprav internet nudi nove možnosti za mobilizacijo in doseganje družbene kohezije na daleč, mnogi še vedno nimajo možnosti izkoriščati prednosti digitalne revolucije (Nedelcu, 2012). Tu se velja zavedati morebitnih pasti tehnološkega determinizma, ki digitalne tehnologije postavlja predvsem kot osvobajajoče in emancipatorne, spregleda pa dejstvo, da se pri uporabi tehnologij porajajo nove »digitalne neenakosti« in kompleksne »digitalne delitve«, ki lahko povzročijo razlike med različnimi družbenimi skupinami v zvezi z dostopnostjo oz. možnostjo uporabe teh tehnologij.

Posameznik v mikrokomunikacijah v vsakdanjem življenju namreč uporablja različne digitalne tehnologije, povezan je znotraj transnacionalnih prostorov in poti, hkrati pa je determiniran z mejnimi politikami hegemonskih nacionalnih in nadnacionalnih struktur; oba tovrstna »potenciala« informacijsko-komunikacijskih tehnologij nas bosta v tem poglavju zanimala zlasti z vidika sodobnih gibanj beguncev.

Begunci in digitalne (ne)enakosti – pregled sodobnega raziskovanja

Kot dokaj poetično zatrjujejo Gillespie in sodelavci (2018: 1), so poti beguncev izjemno neprijetne, a hkrati globoko transformativne izkušnje, v katerih se različnih vrst življenjska prtljaga naloži v pametni telefon in z njim »prevaža« naokrog. Digitalne tehnologije lahko razumemo kot osrednje ne le v smislu tehnološkega omogočanja komuniciranja, temveč tudi z vidika zagotavljanja in širjenja pomembnih informacij; torej je pomembna njihova družbena funkcija, ta pa vključuje

razlike glede dinamike, dostopa in njene uporabe na poteh ter v novih prostorih. Zdi se, da je zlasti med zadnjo t. i. begunsko krizo narasel tako interes oblikovalcev politik (Internews, 2013; 2017; UNHCR, 2016; ENNHRI, 2017) kot tudi znanstveni interes za področje uporabe digitalnih tehnologij med begunci. S tega vidika imajo tovrstne tehnologije potencial ne samo za življenje v novih družbah, temveč tudi na »begunskih poteh«; slednje pa je še sorazmerno neraziskano področje begunskih študij (Benezer in Zetter, 2014; Gillespie in sod., 2018; Ullrich, 2017).

Hkrati pa so po mnenju nekaterih avtorjev (Zijlstra in van Liempt, 2017) z razmahom nezakonitih mrež potovanja migrantov tihotapci v veliki meri prevzeli celo nekatere funkcije, ki so jih nekoč imele socialne mreže migrantov, kot so npr. podajanje informacij in vpliv na izbiro končne destinacije. Ullrich (2017) na primeru beguncev navaja, da jim digitalni mediji pomagajo ostati nevidni in jim hkrati ponostavijo organizacijo njihovih poti, saj si med sabo delijo informacije o stanju na mejah, o nenadziranih poteh, ali pa si na socialnih omrežjih delijo videoposnetke. Tovrstne prakse jim omogočajo bolj fleksibilno delovanje, izogibanje mejnim in drugim kontrolam, hkrati pa njihova digitalna mobilnost pomeni tudi povečano geografsko mobilnost (Ullrich, 2017). Z uporabo pametnih telefonov, zatrjujejo Dekker in sodelavci (2018: 9), migranti pogosto pridobijo »informacijske in komunikacijske resurse, ki so ključnega pomena za oblikovanje 'pametnih' strategij migracije in jih hkrati opolnomočijo, ko pridejo v stik z akterji, ki imajo več družbene moči, kot so npr. tihotapci ali mejne službe.« Mezzadra (2017) v tovrstnih praksah vidi pomemben element delovalnosti migrantov v luči naraščajoče sekuritizacije in digitalizacije mejnih režimov, še zlasti v situacijah, ko jim grozi nedokumentiran status.

Podobno so Gillespie in sodelavci (2018) ugotovili, da se begunci iz Sirije zaradi represije, ki so jo doživeli v svoji izvorni državi, pri načrtovanju poti poslužujejo dokaj subverzivnih praks uporabe telefona. Te med drugim vključujejo zaščito digitalnih identitet in informacij o migracijskih poteh z uporabo zaprtih Facebook skupin in šifriranih platform, kot je WhatsApp. V tem oziru je digitalno ne le prostor nevarnosti in negotovosti, temveč tudi prostor upanja, vzdržljivosti in preživetja. Sirci, ki so sodelovali v raziskavi, so se utemeljeno bali, da bo do njihovih spletnih profilov dostopal in jih nadzoroval režim v Siriji, zato so na ta način prehajali med vidnostjo in nevidnostjo na tovrstnih omrežjih (ibid.). Tudi Wall in sodelavci (2017) podajajo zanimiv primer, kako si begunci prisvajajo tehnologijo za svoje lastne potrebe – begunci s SIM karticami iz Sirije in Jordanije, držav, v katerih so prej prebivali, so te kartice po potrebi zamenjevali glede na to, koga oz. v katero državo so klicali – tako zaradi varnosti kot tudi zanesljivosti pokritosti signala mobilnega omrežja. Svoje mobilne telefone so torej uporabljali na načine, ki jih mobilni operaterji niso nujno predvideli. Prav zato se lahko strinjamo z Gillespie in sodelavci (2018: 9), da z vsako novo tehnologijo »prihaja do dialektične napetosti med možnostmi, ali [tovrstne tehnologije, op. avt.] delujejo v korist ali pa v škodo beguncev«.

V tem oziru so povedni tudi izsledki študij, ki so proučevale uporabo novih tehnologij med begunci v samem procesu vključevanja v novo družbo. Gillespie in sodelavci (2018) so v študiji, izpeljani med begunci iz Iraka in Sirije v Franciji, ugotovili, da pri uporabi tehnologije obstajajo razlike med spoloma. Opazili so, da so bile zlasti begunke bolj kot pogovorom z raziskovalci v živo naklonjene pogovorom z njimi preko aplikacije *Whats App*. Wall in sodelavci (2017) so v svoji raziskavi med begunci iz Sirije v Jordaniji ugotovili, da so mlade neporočene ženske, ki so v begunskem taborišču bivale same, imele slabši dostop do informacij in da v glavnem niso uporabljale mobilnega telefona za komunikacijske namene. Podobno je globalna raziskava UNHCR z naslovom *The Global UNHCR staff connectivity survey* iz leta 2015 (UNHCR, 2016) ugotovila, da imajo ženske, manj izobraženi in starejši posamezniki v splošnem slabši dostop do tovrstnih tehnologij, pri tem pa je poudarila pomen t. i. upravljavcev s povezljivostjo (*connectivity managers*), ki kupijo mobilne telefone za celotno gospodinjstvo in nato nadzorujejo, kako do njih dostopajo posamezni člani gospodinjstva. Omenjeno nakazuje potrebo po medpresečnem proučevanju družbenih norm, ki določajo dostop oziroma ne-dostop do specifičnih oblik tehnologij.

Smets (2017) je med svojim raziskovanjem med begunci iz Sirije v Turčiji prav tako opisal implicitne dinamike moči, povezane z uporabo medijev, saj je bil posameznikom v begunski skupnosti na podlagi lastništva naprav, kot so pametni telefoni ali prenosni računalniki, dodeljen poseben status znotraj te skupnosti. Tudi Smets je pri uporabi tehnologij opazil razlike med spoloma, saj so večino teh naprav imeli v lastništvu moški. Vendarle je navedel tudi primere, ko so si begunci te naprave delili, bodisi kot del infrastrukture v begunskem taborišču, bodisi z družinskimi člani in drugimi člani skupnosti. Na ta način so naprave postale tudi del solidarnostnih mrež znotraj begunskega taborišča (Smets, 2017). Tovrstne prakse so oblikovale pomembno neformalno ekonomijo solidarnosti, znotraj katere so potekala pogajanja o uporabi tovrstnih tehnologij.

Četudi družbene neenakosti in odnosi moči torej vplivajo na rabo tovrstnih tehnologij, Gillespie s sodelavci (2018: 5) hkrati izpostavlja dejstvo, da so prakse uporabe telefona odvisne tudi od krhke in nepredvidljive konstelacije materialnih infrastruktur – tako strojne kot programske opreme –, ki vključujejo tehnične sisteme, kot so omrežje Wi-Fi, kartice SIM, postaje za polnjenje telefonov in vtičnice, ki so šele osnova za delovanje pametnih telefonov. Hkrati pa se begunci na poti zanašajo tudi na analogne materiale, kot so plastične vrečke, ki se dajo ponovno zapreti, tako da telefoni ostanejo suhi, informacijske letake in zemljevide, dostikrat narisane na roko, ki jih uporabljajo, če se baterije izpraznijo.

Migranti so tako na poti kot tudi v novi družbi dostikrat odvisni od nepreverjenih virov informacij špekulativne narave, ko ni jasno, kdo je vir informacij in s kakšnim motivom je bila informacija deljena: tihotapci npr. podajajo lažne obljube o možnostih poti, vlade s podajanjem informacij želijo preprečiti potovanje nedokumentiranih

migrantov (Dekker in sod., 2018). Tudi preliminarne študije Gillespie in sodelavcev (2018) o tem, kako begunci uporabljajo mobilne telefone med samo potjo, je pokazala, da obstaja pomanjkanje relevantnih, zanesljivih in pravočasnih novic in informacij in da so begunci izpostavljeni veliki količini govoric, laži in neresničnih informacij, zaradi česar je njihova pot še bolj prekarna.²⁶ Hkrati internetne platforme in socialna omrežja za nadzorovanje migrantov izkoriščajo tudi druge interesne skupine, npr. tihotapci ali državni organi (Ullrich, 2017). Wall in sodelavci (2017) govorijo celo o informacijski prekrasnosti, ki se nanaša na negotovost, ki jo begunci [in drugi migranti] izkušajo, ko dostopajo do netočnih, nepreverjenih, pogosto celo nevarnih informacij, kar lahko odločilno vpliva na njihov ekonomski in socialni kapital in status. Po drugi strani pa tisti begunci, ki so prišli v ciljno državo, s pomočjo mobilnih tehnologij pogosto informirajo druge begunce o možnih poteh, o razlikah med posameznimi državami in o delovanju sistema v državah priselitve (Gillespie in sod., 2018). Zato ni presenetljivo, da Gillespie in sodelavci v tej isti raziskavi (2018) govorijo o infrastrukturni ranljivosti, saj je odvisnost od povezljivosti pametnega telefona polna tveganj in možnosti, da begunec ne bo izkoriščen le med potjo, temveč tudi, ko bo zaživel v novi družbi.

V sklopu raziskovalnega projekta *Mladi povezani migranti: Primerjava digitalnih praks mladih beguncev in izseljencev na Nizozemskem* (*Young connected migrants: Comparing digital practices of young refugees and expatriates in the Netherlands*) je Leurs (2017) analiziral selfije, videe, sporočila in osebne profilne strani mladih beguncev, ki živijo na Nizozemskem. Opiše jih kot »zgodovinske dokumentacije individualnih in kolektivnih izkušenj, občutkov, travm in aspiracij« (Leurs, 2017: 675). Navezujoč se na prve terenske rezultate svojega participatornega akcijsko naravnega raziskovalnega projekta, je njihove pametne telefone v metodološkem smislu opisal kot osebni žepni arhiv in kot pomemben način oblikovanja alternativnih vednosti. Mladi begunci so najpogosteje navajali naslednje komunikacijske pravice: pravica do samoodločbe (digitalne zgodbe ponujajo imaginarije drugih življenj in hkrati nudijo dokaz o lastnem prekrasnem položaju); pravica do samoizražanja (pravica, da informacije razširjajo preko digitalnih naprav in platform); pravica do informacij (ki vključuje tudi pravico preveriti pravilnost informacij) in pravica do družinskega življenja (Leurs, 2017). Leurs (2017: 682) meni, da mladi begunci komunikacijske pravice uresničujejo z družbenega roba. Prepričan je, da tovrstnim praksam pomen lahko damo šele takrat, ko jih umestimo v hierarhične odnose moči – med drugim

²⁶ Prekrasnost migrantov na primer United Nations Research Institute for Social Development (UNRISD, 2015) ne definira ozko vezano na trg dela, temveč kot položaj ranljivosti in negotovosti, ki se veže na zaposlovanje, socialne, politične in državljanske pravice in na migracijski status. V tem smislu je jasno, da je tudi pot migrantov povezana z različnimi vrstami ranljivosti, ki jih dokumentiramo tudi v poglavju Avtonomija poti. Ranljivosti na poteh.

v odnose med spoloma, rasami in etničnostmi – in ko jih povežemo z materialnimi pogoji in drugimi temeljnimi človekovimi pravicami, kot so dostop do namestitve, hrane, blagostanja in izobrazbe (Leurs, 2017: 684).

Ni torej pretirana trditev, da se begunci upravičeno bojijo, da jim bodo trgovci z ljudmi, tihotapci in/ali predstavniki uradnih organov zasegli, poškodovali ali celo uničili mobilne telefone in da bodo podatki na njihovih pametnih telefonih uporabljeni za njihovo nadzorovanje. Ta »potencial« pametnih telefonov v nadaljevanju obravnavamo ob aktualnem primeru balkanske poti od leta 2015 naprej.

Uničevanje pametnih telefonov: izbris e-sledi o obstoju beguncev

Zdi se, da je bila nova strategija za nadzor nad begunci na njihovih načrtovanih poteh prehajanja nacionalnih mej namenjena predvsem temu, da bi izbrisali njihovo elektronsko sled. Osnovna metoda tega izbrisa je bilo uničenje mobilnih telefonov ljudi na poti. To, da se »nezaželenih potnikov« lotiš tako, da jih izbrišeš, predstavlja nekakšno nasprotje registracijskega sistema kot osnovnega elementa klasifikacije individualnih beguncev. Z uničenjem pametnega telefona ljudi v gibanju se hkrati izgubi tudi njihov elektronski odtis. To pomeni, da smo s tem prekinili načrtovano begunsko pot, hkrati pa se v sistemu nadzora in registracije prehoda meje ob tem ne bo pojavilo nobeno osebno ime in priimek. Posledično se nacionalnim državam ni treba ukvarjati s še eno prošnjo za azil, hkrati pa se s tem prekine povezava med beguncem in njegovo potjo, njegova povezava z mrežami drugih beguncev in z njegovo družino v transnacionalnem prostoru.

Da bi ta trend ponazorili, se bomo najprej navezali na najbolj aktualne terenske podatke s t. i. balkanske poti, imenovane tudi bosanska pot, ki poteka skozi Bosno in Hercegovino do Hrvaške in nato v Slovenijo, zanj pa so značilni skrb vzbujajoči trendi policijskega nasilja tako na zunanjih mejah EU kot tudi v »čakalnicah« na vstop v šengen. Poročila s terena s strani nevladnih organizacij, aktivistov in raziskovalcev kažejo na omejevanje dostopa do azila, pa tudi na prisilno in arbitrarno vračanje beguncev, ki nima pravne osnove v azilnih postopkih in se nanaša na prakso »pushbackov«. Namen sistemov moči nacionalnih držav na balkanski poti je jasen: doseči popoln nadzor nad gibanjem beguncev, begunce zajeti na poti in jih nato vrniti v državo, katere mejo so ravnokar prestopili, vse do zadnje možne destinacije. V tem procesu je vedno manj pomembno, ali je država, v katere begunce vrnejo, varna država in/ali v tej državi kršijo človekove pravice. Ugotovitve raziskovalne misije Amnesty International iz Slovenije so na primer glede Velike Kladuše in Bihača

potrdile jasen trend prisilnih vračanj beguncev brez primernih pravnih postopkov, t. i. pushbackov (vračanj), ki so ena od največjih težav novo nastajajočih migracijskih politik. Za ponazoritev povzemamo primer družine iz Irana, ki je skušala priti v Slovenijo in tam zaprositi za azil, a je bila najprej vrnjena na Hrvaško in nazadnje v Bosno in Hercegovino. Njihova zgodba zagotovo ni izolirano pričevanje ujetih oseb v begunski enklavi v Veliki Kladuši: »Policija nas je nekam odpeljala. Nismo vedeli, kje smo, ker nam nihče ni ničesar povedal. Vsem, tudi našemu dojenčku, so vzeli prstne odtise. Prevajalcu smo povedali, da želimo azil, a nismo prepričani, da je ta to dejansko tudi povedal policiji / ... / Potem so nas dali v policijski avto in nas odpeljali. Mislili smo, da bomo šli v center za prosilce za azil, a so nas peljali do slovensko-hrvaške meje. Potem so nas predali hrvaški policiji« (Amnesty International, 2018: 5). Na Hrvaškem so družini izdali začasno dovoljenje, da v državi lahko ostane sedem dni, nato pa so jih odpeljali nazaj do naslednje meje, torej do hrvaško-bosanske: »Policija nam je rekla, naj pokažemo dokumente, potem so nam jih strgali in nas peljali do meje z Bosno in Hercegovino« (Amnesty International, 2018: 5).

Veliko beguncev, s katerimi so se pogovarjali, je govorilo tudi o nasilju in brutalnih metodah policije, o pretepanju, uničevanju in zasegu telefonov in denarja (Amnesty International, 2018: 15). »Hrvaška policija je pretepala ljudi, vzela jim je telefone in denar,« je povedal begunec iz Alžirije. Skupina iz Sirije je povedala: »Ko so nas predali Hrvaški, so naša imena zapisali in nas fotografirali. Potem so nas odpeljali do hrvaško-bosanske meje, kjer so nam uničili mobilne telefone« (Amnesty International, 2018: 15).

Seveda omenjene prakse niso omejene le na t. i. bosansko pot. Poročila na primer navajajo množično vračanje oseb iz Makedonije v Grčijo, zlasti v letu 2016, pogosto z znatno uporabo nasilnih metod; Madžarska je Srbijo razglasila za varno tretjo državo in na tej podlagi množično prevažala ljudi na drugo stran mejne žice; leta 2016 je *pushbacke* celo legalizirala z določilom, da bo vsaka oseba, ki jo bodo v radiju osmih kilometrov od žice našli brez dokumentov, vrnjena v Srbijo (Bez nec in sod., 2016). Policija je v nekaterih primerih ljudi »potisnila« stran od državnih mej tudi znotraj države: bivajoče v unsko-sanskem kantonu, ki je hkrati mejni kanton s Hrvaško, so na primer prisilili, da se vrnejo v Sarajevo, četudi do nekateri imeli t. i. rumeno karto, torej dokument prosilca za azil, ali pa so ljudi, ki so bivali v Bihaću, potisnili proti meji unsko-sanskega kantona (Heinrich Böll Stiftung, 2019).

Najnovejša poročila potrjujejo, da so *pushbacki* postali institucionalizirana strategija vlad za spoprijemanje z migracijami na njihova ozemlja in da so organizirani z najvišjih ravni, kar je gotovo tudi posledica dejstva, da so sporočila, ki jih glede tovrstnih praks pošilja EU, dokaj nejasna; tako leporečje na ravni institucij EU tovrstne prakse na neki način legitimizira (Border Violence Monitoring Network, 2019). Mreža organizacij Border Violence Monitoring Network je tako julija 2019 zabeležila 40 primerov *pushbackov*, ki so vključevali 579 ljudi, največ – 20 – je bilo

primerov vračanja iz Hrvaške v Bosno in Hercegovino, od tega je šlo v osmih primerih za verižno vračanje iz Slovenije na Hrvaško in potem v Bosno in Hercegovino (ibid.). Na tej podlagi so zaključili, da so *pushbacki* postali pomemben, četudi neuraden del migracijskih režimov v EU in drugod (ibid.: 3).

Kako na konceptualni ravni brati prakso potiskanja ljudi preko meja nacionalnih držav oziroma stran od zaželene končne destinacije in hkrati uničevanja digitalnih sledi ter odtisov, ki so ključni vir navigiranja sodobnih migrantskih poti? Uničevanje telefonov je več kot samo naključna strategija, saj ne gre le za zasego naprav, temveč za fizično uničenje dokazov o obstoju njegovega lastnika. Izbris digitalnih odtisov izbriše tudi obstoj begunca na poti in na ta način se nadzor meja nacionalnih držav zdi skoraj obvladljiv in konsistenten, saj je neprepustna meja spet »obvarovana«, tokrat pred digitalnimi begunci. Glede na poročila nevladnih organizacij s terena lahko sklenemo, da države na balkanski poti novim beguncem ne nudijo zaščite, še več, »porinejo« jih nazaj v državo, iz katere so prišli, nudenje varnosti in zaščite osebam na poti pa sta zamenjala nasilje in ustrahovanje.

Na tej točki je jasno, da ambivalentna narava digitalnih poti ni le način opolnomočenja oseb na poti, temveč zlasti pomeni tveganje, saj begunci z uporabo pametnih telefonov tvegajo sistematičen nadzor nad svojimi telesi, potmi in načrti. Pametni telefon torej ni le objekt, ki ga je treba zajeti in uničiti, da bi izbrisali sledi: geolokacijski podatki so za begunce orodje navigacije in preživetja, državnim in nedržavnim akterjem pa hkrati omogočajo, da jih nadzorujejo, izključujejo, zajemajo in zapirajo (Gillespie in sod., 2018). Kot je zapisal Bigo (2015: 58), smo priča »biopolitičnemu upravljanju prebivalstva na mejah« v obliki orodij za nadzorovanje, kot so satelitski sistemi za spremljanje in senzorji. Ljudem se, če niso del podatkovnih sistemov, če na primer niso imetniki vizuma, celo preprečuje vstop v državo. Prevenција njihovega morebitnega nezaželenega vedenja v prihodnosti naj bi upravičevala tehnologijo in upravljanje nadzora na daljavo v imenu domnevne zaščite migrantov/beguncev kot družbene skupine in zaščite zunanjih mej EU (Bigo, 2015). Tovrsten nadzor torej razkriva strukturo moči in zanikanje pravice do dostopa na ozemlja EU in hkrati izključevanje iz »mi-skupnosti« in državljanstva.

Zdi se, da so begunci, ki se jim onemogoči dostop do mobilnih telefonov, del nove skupine »izbrisanih«, ki so ujeti na digitalnih poteh. To seveda pomeni, da je potencial za njihovo avtonomno delovanje vedno manjši, da se povečujejo neenakosti in da se begunce hkrati izključuje iz polja komunikacijskih pravic. Če zanemarimo problematičnost terminologije o migrantih in beguncih: ali je torej upravičeno govoriti o digitalnih migrantih in beguncih? Menimo, da sta oba termina primerna tako za opis realnosti digitalnih poti kot tudi za opredeljevanje tovrstnih poti tudi s pridevki, ki izhajajo s področja tehnologije, seveda pa ni nedvoumnega odgovora na vprašanje, kdaj gre za opolnomočenje in kdaj za nadzor nad begunci. Nadzor in izključevanje beguncev razkrivata strukturo moči, ki se kaže v zavračanju vstopa na ozemlje EU

in v izključevanju iz »naše« skupnosti in državljanstva, kar ustvarja novo populacijo izbrisanih, ujetih vzdolž digitalnih poti. *Pushbacki* vse do mej in tudi izven zunanjih mej držav EU so povezani z neznosnimi in dehumaniziranimi razmerami za življenje v begunskih enklavah, kar v letu 2019 v naši bližini lahko zelo nazorno spremljamo ob primeru Bosne in Hercegovine. Ni presenetljivo, da so avtorji v svojem nedavnem poročilu razmere v begunskem taborišču v Vučjaku v bližini Bihača primerjali s taboriščem v Calaisu (Border Violence Monitoring Network, 2019).

Sklepni premislek: izbris beguncev na digitalnih poteh

Kljub kompleksnim digitalnim infrastrukturam, ki omogočajo nadzorovanje gibanja prebivalstva preko meja nacionalnih držav, tudi migranti in begunci vedno bolj uporabljajo digitalne tehnologije in naprave; še več, pametni telefon je sodobni označevalec »digitalnega begunca«. Tovrstne tehnologije jim omogočajo pridobiti informacije o potovanjih preko meja nacionalnih držav, o državah, v katere se preseljujejo, in o situaciji v državah, ki so jih zapustili, hkrati pa z njimi na drugačne načine komunicirajo s svojimi družinskimi člani in drugimi člani svojih socialnih omrežij. Kot smo pokazali v besedilu, jim nove tehnologije omogočajo tudi nove oblike »upora« proti restriktivnim migracijskim in begunskim politikam, četudi je res, da se pri tem porajajo nove oblike digitalne neenakosti. Z vztrajanjem pri kompleksnih in pogosto kontradiktornih učinkih in potencialih tovrstnih tehnologij smo njihovo uporabo skušali prikazati na presečnosti, na kateri se stikajo delovalnost beguncev na eni ter vpliv in omejitve družbenih struktur na drugi strani. V našem primeru gre zlasti za restriktivne migracijske politike, ki avtonomno delovanje migrantov na eni strani omejujejo, hkrati pa prav s svojimi omejitvami producirajo taktike preseganja teh omejitev, na primer v načinih rabe novih digitalnih tehnologij, ki se izmikajo tehnikam nadzora in spremljanja migranta.

Leurs (2017) je v svoji analizi pravnih temeljev pravice do komuniciranja v luči novih digitalnih tehnologij v političnih dokumentih na ravni EU ugotovil, da so komunikacijske pravice še vedno precej nerazvite prav zaradi političnih razlogov. Prepoznavna komunikacijskih pravic manjšinskih/migrantskih skupin v tovrstnih dokumentih ne bi pomenila le tega, da bi te skupine zaščitili kot ranljive, ampak bi po njegovem mnenju to vodilo tudi k njihovemu opolnomočenju v javnih posvetovanjih (ibid.). Tovrstna delovalnost pa se v luči vse bolj naraščajočega protimigrantskega razporeditve in restriktivnih politik upravljanja z migracijami ne zdi prioriteta ne EU ne posameznih nacionalnih držav. Tudi prestrukturiranja države blaginje, ki vse bolj

omejuje socialne pravice beguncev in drugih migrantov, ki jih javnosti zaznavajo, ali kot tiste, ki si tovrstne zaščite ne zaslužijo, ali pa kot posameznike, ki celo zlorablajo blaginjske sisteme gostujočih držav, kažejo, da so begunci in migranti bolj objekt političnih ukrepov kot pa njihov subjekt. S tega vidika je pomembno vprašanje, kdo in na kakšen način v javni sferi govori o migrantih, saj nekatere analize kažejo, da so migranti vstopili v evropske države, hkrati pa ne tudi v javno sfero teh držav (Lost in media ..., 2019). Vprašanje komunikacijskih pravic se neizogibno povezuje s tematično reprezentacije migrantov in njihovih glasov v javnem prostoru.

Digitalne tehnologije, ki imajo potencial nuditi bolj demokratične načine komunikacije, izkazujejo tudi potencial za izključevanje, diferenciacijo in kategorizacijo posameznikov, ki imajo dostop do tovrstnih tehnologij oziroma pravico njihove uporabe ali pa ju nimajo. Če se vrnemo na izhodiščno vprašanje tega poglavja, kako so nove digitalne tehnologije spremenile transnacionalne prakse in prostore beguncev, nas odgovori lahko vodijo v več smeri. Dejstvo je, da migrantov oz. beguncev ne moremo več zaznavati kot tiste, ki so »izkoreninjeni« iz svojih matičnih držav, kot je bilo to pogosto v časih, ko so bili komunikacijski kanali odsotni oziroma pičli. Četudi se skozi različne integracijske mehanizme (na primer stanovanje, šolanje, zaposlitev) »prostorsko ukoreninijo« v novo družbo, pa nove digitalne tehnologije olajšujejo in hkrati tudi spreminjajo vzdrževanje transnacionalnih vezi. Obenem beguncem, medtem ko tovrstne komunikacijske prakse s sorodniki in prijatelji tudi izvajajo, ne grozijo le simbolne, temveč povsem realne nevarnosti, saj digitalne tehnologije omogočajo do sedaj nezamisljive načine nadzora nad posameznikovimi praksami in gibanjem. Četudi so torej te tehnologije za migrante oziroma begunce lahko koristen instrument, moramo analizirati tudi vladne, tihotapske in druge uradne oblike nadzora nad telesi migrantov. Seveda bi bilo sodobne begunce skoraj nemogoče označiti za fluidne globalne migrante, a vendarle lahko tako njihove poti kot tudi izkušnje v novi državi zagotovo na bolj prefinjen način razumemo s pomočjo presečne analize digitalnih neenakosti (na primer glede na spol, starost, etničnost, znanje jezika, družbeni razred, socialni in kulturni kapital itn.).

Seveda je brisanje e-sledi, ki smo ga reflektirali ob primeru balkanske poti, le ena od praks nadzora nad telesi migrantov in njihovimi potmi. Ni odveč še enkrat poudariti, da poskusi popolnega nadzora nad migranti v obliki registracijskih sistemov, ki jih v veliki meri omogočajo nove tehnologije, sprožajo nove načine »upora« in poskusov izogibanja tovrstnim sistemom, pri čemer, kar je nekoliko paradoksalno, migranti na včasih nepričakovane načine uporabljajo tudi nove tehnologije, zlasti pametne telefone. Kot zapišeta Hameršak in Pleše (2018), so namreč tudi meje Evrope, na katero mislimo, ko govorimo o Evropi kot trdnjavi, prepustne, negotove, v nenehnem preoblikovanju in le delno restriktivne. S tega vidika se zdi, da ne moremo govoriti le o njihovi ranljivosti in negotovosti, temveč tudi o strategijah, ki pričajo o njihovi avtonomnosti, kar naslavljam v naslednjem poglavju.

AVTONOMIJA POTI. RANLJIVOSTI NA POTEH

*Naslavljanje medpresečnih ranljivosti v sodobnih begunskih gibanjih v Evropi*²⁷

²⁷

Prva verzija besedila je bila objavljena v: Zavratnik, Simona in Cukut Krilić, Sanja (2018): Addressing intersectional Vulnerabilities in Contemporary Refugee Movements in Europe, Družboslovne razprave, XXXIV, 87: 85-106. Izhodišče za premislek o vlogi spola v sodobnih gibanjih beguncev je bila monografija Sanje Cukut Krilić, Spol in migracija: izkušnje žensk kot akterk migracij, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Uvod: nacionalne države in mehanizmi klasifikacij

Leta 2015, ko so se begunci premikali skozi »ožičen koridor« proti destinaciji Evropi na t. i. balkanski poti, je tema prisilnih in množičnih migracij ponovno prišla v ospredje političnih in drugih javnih razprav tako v Sloveniji kot na evropski ravni. Države EU so se na tovrstna gibanja iz globalnega Juga in Vzhoda odzvale s politikami klasificiranja in kategoriziranja beguncev in drugih migrantov na bolj ali manj legitimne/zaželene.

Tovrstne klasifikacijske mehanizme lahko razumemo kot mehanizme, ki omejujejo pravice migrantov do zaposlitve, socialne varnosti in politične aktivnosti (Kofman in sod., 2000) in nikakor niso zgodovinska novost. Sistematično ukvarjanje z migracijami v Evropi in v ZDA namreč sega v prvo polovico 19. stoletja, tj. v obdobje uveljavljanja nacionalnih držav, ko je, kot pravi zgodovinar Bade (2005: 230), nacionalna država dokončno postala »odločilna politična strukturna oblika«. V Evropi in v ZDA se je tako v prvi polovici 19. stoletja vedno bolj uveljavljala potreba po statističnem zbiranju podatkov o t. i. nacionalnih populacijah kot celotah, ne pa o določenih slojih prebivalstva v okviru državne entitete (Kreager, 1997: 154–155).²⁸ Sočasno z uveljavljanjem koncepta o suverenih nacionalnih državah se je v javnih diskurzih krepilo pojmovanje nacionalnih populacij kot nedvoumno zamejenih političnih enot, ki naj bi bile hkrati tudi »kulturno razločene« od drugih enot enakega reda. Če je bila še v *ancien régime* nacionalna sestava prebivalstva drugotnega pomena, so v suverenih nacionalnih državah »skupne lingvistične, kulturne in zgodovinske izkušnje« in kazalniki, kot so prebivanje na skupnem ozemlju in »skupen izvor«, postali tisti razločevalni znaki, ki so opredeljevali nacionalne populacije navznoter (Kreager, 1997: 155). Taka kategorizacija prebivalstva na ozemljih nacionalnih držav je spremenila tudi pojmovanje kolektivnih identitet kot vedno bolj ekskluzivističnih in kategoriziranih entitet, kar je bilo v skladu s predstavo o nacionalnih populacijah kot zamejenih in »kulturno razločenih« od drugih populacij (Kreager, 1997: 155–156). Migracije so postajale vedno bolj mednarodne, hkrati pa je razmah etničnega nacionalizma zlasti v poznem 19. in zgodnjem 20. stoletju imel za posledico kolektivno razločevanje med »lastnimi« in »tujimi« državljani (Bauböck, 1998; Bade, 2005; Dobrowolsky in Tastsoglou, 2006). Kot pravita Wimmer in Glick Schiller (2003: 589), so bili »migranti v vedno večji meri obravnavani kot politično nevarni in nacionalno in rasno temeljno različni Drugi«. Toda, kot zatrjuje Knežević

²⁸ O tem je v Sloveniji pisala Knežević Hočevar (2003a; 2003b; 2004; 2011).

Hočevar (2011: 8), tovrstna razumevanja naroda niso več v skladu z demografsko realnostjo, s katero se vlade srečujejo.

Kljub temu so splošni odzivi na t. i. begunsko krizo tako na ravni političnih ukrepov kot tudi v javnih diskusijah še vedno v skladu s »tradicionalnim« razumevanjem nacionalnih populacij, ki migrante klasificira na legitimne begunce, ki bežijo pred vojno, in nelegitimne migrante, ki poskušajo ubežati globalnim ekonomskim neenakostim. Vlade na nacionalnih kot tudi na nadnacionalni ravni skušajo vedno bolj omejiti migracije druge skupine na splošno, še posebej pa migracije državljanov t. i. tretjih držav; kar vodi k njihovim vedno večjim negotovostim (Freedman, 2003). Posamezniki, ki so prispeli v trdnjavo Evropo z zadnjimi dosežki moderne tehnologije in so imeli določena ekonomska sredstva, v splošnem niso bili pojmovani kot migranti, saj niso ustrezali spolno določenemu prototipu begunca kot pasivnega, ne-močnega in ekonomsko depriviligiranega posameznika, prototipu, ki se v razpravah pogosto zoži na eno samo kategorijo – ženske in otroci (Zavratnik in Cukut Krilić, 2016).

V tem poglavju analiziramo, kako je ranljivost oblikovana s predstavami trpljenja in kdo je izključen iz tovrstnih klasifikacij ranljivih skupin (Palmary in sod., 2010). Ozke interpretacije ranljivosti namreč z vztrajanjem na obstoječih, feminiziranih nocijah ranljivosti omejujejo dostop žensk do pomoči (ibid.), hkrati pa tako ženske kot otroke konstruirajo kot pasivne posameznice in posameznike, ne pa kot akterje družbenih sprememb. Še več, tudi moški, na primer tisti, ki ne ustrezajo heteronormativnim standardom moškosti, so v procesu migracije prav tako lahko večkratno ranljivi.

V tem oziru so v ospredju našega zanimanja politike selekcioniranja in kategoriziranja migrantov. V skladu s trditvijo Alison Crosby (2006: 3), da »zaradi načina, na katerega označimo, definiramo in kategoriziramo ljudi, ki se selijo, naredimo nevidno njihovo dejansko izkušnjo«, zatrjujemo, da te politike naslavljaajo zlasti zakonit status ljudi, ki so na poti (predvsem v navezavi na državo izvora in državljanstvo) in na ta način kompleksnost človeške migracije reducirajo na dihotomijo zakonit/nezakonit. Menimo, da so množica kontekstov in raznolike presečnosti med spolom, družbenim razredom, starostjo, etnično in religijsko pripadnostjo in drugimi osmi družbene stratifikacije v tovrstnih razpravah v veliki meri spregledane.

Zavedajoč se dejstva, da je koridor na balkanski poti omogočil bolj »učinkovit« tranzit posameznikov na poti proti Zahodni Evropi, a hkrati dehumaniziral posamezne migrante in povečal njihovo ranljivost, le-to v specifičnih mikrokontekstih naslavljaamo skozi analizo presečnih ranljivosti posameznih skupin beguncev. Pri tem se osredotočamo zlasti na kategorijo otrok brez spremstva in žensk ter skušamo postaviti konceptualni okvir za proučevanje kompleksnih migracijskih situacij, v katerih se posamezniki znajdejo, ko so ujeti v politike zapiranja mej in razločevanja med legitimnimi in nelegitimnimi begunci glede na spol, državo izvora, državljanstvo in druge družbene statute. Na tej osnovi izpostavimo potrebo po bolj odprtem

migracijskem/begunskem režimu, ki na mikroravni ne bi kriminaliziral posameznih beguncev, na makroravni pa ne deloval proti osnovnim demokratičnim standardom in solidarnosti.

Tranzitne migracije: »varen koridor« na balkanski poti in avtonomija gibanj

Zaznave »begunske krize« v letu 2015 so v slovenskem prostoru povezane s še enim pojmom, to je balkanska begunska pot. Ta se je vzpostavila v veliki meri kot odgovor na zaprtje morskih prehodov, ki so jih begunci uporabljali za potovanje, največkrat v Italijo. Evropske politike so močno povečale nadzor na morski meji, ki naj bi preprečil trgovanje z ljudmi in številne smrti med begunci, a so posledično te politike večanja nadzora na morju in drugi restriktivni ukrepi nadzora migracij (npr. deportacije, bilateralni sporazumi o vračanju ipd.) vodili k vzpostavitvi alternativne poti, ki je migrante iz Turčije vodila skozi Grčijo, Severno Makedonijo, Bolgarijo, Albanijo ali Črno goro v Srbijo in naprej v EU. Oblikovala se je balkanska pot, na kateri pa so se begunci znašli ujeti v tamponskem območju (Lunaček Brumen in Meh, 2016) pred vrati EU.

V obdobju, ko je bil humanitarni koridor odprt, so se migracijske poti v EU odvijale čez Hrvaško, Madžarsko in Slovenijo do »zaželenih« destinacij, zlasti Avstrije, Nemčije in skandinavskih držav. Evidence s terena kažejo, da so bile intervencije vladnih politik za organizacijo prehoda migrantov in skrb za njihovo blaginjo na balkanski poti minimalne; migrante so videli zlasti kot »človeški tovor« na poti do Zahodne Evrope, pri tem pa je bil interes vlad, da ljudi čim prej pospremi oziroma prepelje do naslednje meje in jih preda v skrb sosednji državi (glej: Kurnik, 2015; Kozinc, 2015)²⁹.

Koridor na balkanski poti je treba analizirati kot nov element pri upravljanju migracij, ki naj bi imel primarno humanitarno vlogo, torej omogočanje varnih, organiziranih prehodov ljudi na večinoma peš poteh čez balkanske države. Z zaprtjem madžarske meje kot ene od manifestacij Orbanove protimigrantske politike se je koridor preusmeril proti Hrvaški in skozi njo. Kulminacija problemov na koridorju pa se je zgodila predvsem z njegovim zapiranjem novembra 2015, ko je ostal odprt le za državljane Sirije, Afganistana in Iraka, dokončno pa se je zaprl marca 2016, kar je

²⁹ Podrobneje glej tematski blok »Begunci, dobrodošli«, v katerem so predstavljena poročila z meje in begunskih taborišč ter refleksije trenutnega migracijskega dogajanja, ČKZ, 262, 245–319 in uvodni tekst urednice Nine Kozinc: »Dehumanizacija za rezalno žico: Uvod«.

povzročilo novo ilegalizacijo oseb na poti (Lunaček Brumen in Meh, 2016). Četudi je vzpostavitev koridorja odgovorila na elementarne potrebe migrantov (hrana, obleka, nujno zdravstveno varstvo, pomoč najranljivejšim, prevoz do naslednje meje itn.), pa je še poglobila že uveljavljene politike sekuritizacije. V realnosti so bile mejne politike na evropski periferiji, o kakršnih smo govorili v prejšnjem poglavju, v tem obdobju uporabljene na notranjih mejah koridorja, torej se je zgodil prenos zunanje meje na arbitrarno vzpostavljeno notranjo mejo; slednje kaže, da model restriktivne zunanje meje EU zlahka postane militarizirana notranja meja na začasno vzpostavljenem območju tranzitnih migracij. Posamezniki so bili na teh poteh večkrat in s strani različnih držav podvrženi podobnim načinom nadzora in klasifikacije, kot to velja za »klasične« zunanje meje (na primer sistem registracije pred vstopom na ozemlje nacionalne države). V pravnem smislu lahko koridor gledamo tudi kot »jasen, nameren in koordiniran odstop od pravil, ki so bila za države članice EU in države šengenskega območja na področju azila in migracij dogovorjena na ravni EU in ki so se jim pri približevanju EU prizadevale podrediti tudi države jugovzhodne Evrope (Zahodnega Balkana)« (Kogovšek Šalamon, 2016: 64). Predstavljal je stanje izjemnosti in pravila, ki so jih sprejeli nacionalni in evropski zakonodajalec, so bila suspendirana in nadomeščena z internimi navodili oz. dekreti (ibid.).

Koridor, ki je tako vzpostavil arbitrarne in militarizirane notranje meje, pa je svojo funkcijo legaliziranja prehoda velikega števila ljudi opravljal – po oceni nekaterih analitikov – dokaj zadovoljivo; Evropska komisija ocenjuje, da je skozenj potovalo okoli 650.000 migrantov (Kogovšek Šalamon, 2016: 63). Pomembno pa je na tej točki izpostaviti, da je bila njegovačasna humanitarna vloga tudi zakrivanje restriktivnih politik nadzora migracij. Koridor je namreč deloval kot jasna demonstracija moči nacionalnih držav, da začasno ustavijo ne le prehod, temveč tudi odpravijo medsebojno priznane in uveljavljene vzorce nadzora nad migracijami. Na migrante se je v tovrstnem kriznem menedžmentu gledalo kot na breme, ki se je merilo v številu razdeljenih oblek in obrokov pred vstopom v naslednjo nacionalno državo; tako posredovana politična sporočila pa so bila vidna tudi v javnem mnenju. Posledica tovrstnega pristopa je bila, da se je nadzor nad begunci povečal, stanje, v katerem so se ti znašli, pa je mogoče opisati z nekakšno »regulirano začasnostjo«: ni bilo jasno, kdaj smejo begunci oditi ali mejo preiti, kdaj se morajo zadržati v centrih, kolikokrat smejo neke postati in kako lahko pridejo do informacij na poti čez koridor, kljub temu pa je bil državni nadzor begunskih teles na mejah in na poti po koridorju nenehen. In nadalje, pri tem so bile spregledane potrebe najbolj ranljivih posameznikov na poti: otrok, zlasti tistih brez spremstva, žrtev trgovanja z ljudmi, (nosečih) žensk itn. Nedvomno je koridor posameznike na poti dehumaniziral, četudi je vsaj začasno legaliziral njihovo pot.

Odziv na dogajanja med t. i. begunsko krizo s strani nacionalnih in evropskih zakonodajalcev lahko interpretiramo z več perspektiv: s humanitarnega in solidarnostnega

vidika (odgovori na nevzdržne razmere na migrantski poti); regulatornega (suspens pravil Schengenske konvencije, nove oblike nadzora na notranjih mejah EU in – v radikalni obliki – zapiranje mej in postavljanje žičnatih ograj), pa tudi skozi perspektivo avtonomije migracij kot odgovora na restriktivne migracijske politike. Koncept avtonomije ni le individualni odgovor, temveč dolgoročen proces upora in skupinski odgovor proti strukturni kriminalizaciji migracij in sekuritizaciji meja. V tej perspektivi migrante pozicioniramo kot avtonomne akterje, ki se premikajo kljub birokratskim oviram, politikam reguliranega vstopa, kljub mejam na zunanjih robovih nacionalnih držav, kljub notranjim mejam in deportacijam, kot so v migracijskih študijah zatrjevali številni avtorji (na primer: Mezzadra, 2011; Papadopoulos in Tsianos, 2013; Lipovec Čebren in Zorn, 2016; Pajnik, 2019). Migrante lahko analiziramo kot nosilce novega družbenega gibanja, »novih globalnih mobilnosti« z globalnega Juga in Vzhoda in nosilce »raznolikih manifestacij avtonomne subjektivitete človeške mobilnosti« (De Genova, 2016). To vodi k pojavu novih pojasnjevalnih modelov ne le gibanja migrantov, temveč tudi mej, ki postajajo vedno bolj »plastične« (Pajnik, 2019), saj migranti vedno bolj reinterpreterirajo njihove pomene. Z novimi taktikami migrantov v procesu njihovega prehoda se spreminjajo tudi politike oziroma strategije nadzora. Kljub kritikam s strani civilne družbe, raziskovalcev in aktivistov so namreč evropske meje ostale trdno zaprte, migranti so bili med akterji, ki so najbolj radikalno reinterpreterirali pomene teh mej. Skozi meje se, kot pravi Pajnik (2019: 26), uveljavlja ne le nadzor, temveč tudi aktivna subjektiviteta tistih, ki jih prečkajo. Kot zapišemo skozi opazovanje tranzitnih migracij na t. i. balkanskem koridorju – to se nanaša kasneje tudi na »ujete populacije« vzdolž balkanske poti – so migranti postali tudi akterji družbenega upora in protagonisti družbene spremembe, ne le pasivni prejemniki humanitarne pomoči, kar jih je nadalje pasiviziralo in depolitiziralo (Zavratnik in Cukut Krilić, 2018a: 92–93). Slednje se pokaže tudi pri skupinah, ki ju analiziramo v nadaljevanju: ženskah in otrocih.

Ali je spol pomemben pri govoru o beguncih?

Elissa Helms (2015) je na primeru t. i. begunske krize leta 2015 zapisala, da obstaja problematična predpostavka o povezavi domnevne upravičenosti do statusa begunca z vlogo pasivne žrtve, in nasprotno, da se zmožnost sprejemanja lastnih odločitev in sposobnost življenja, ki ni golo preživetje, pogosto presojata kot dejavnika, ki zmanjšujeta upravičenost do statusa begunca. V tej perspektivi je tudi nocija begunca feminizirana, vsak odklon od pasivnosti in ranljivosti pa se ocenjuje kot problematičen (ibid.).

Že v zgodnjem raziskovanju spola in migracij so raziskovalci »upoštevali« specifičnosti begunskih izkušenj žensk tako, da so jih enotno prikazovali kot pasivne, ranljive žrtve kultur »tretjega sveta«, pred katerih zaostalostjo in barbarstvom naj bi zbežale (Oswin, 2001: 348, 350). Posledično jih je bilo nujno »zaščititi«, ne pa posebej obravnavati njihove raznolike izkušnje zatiranja kot tudi aktivnega delovanja (Oswin, 2001: 350). Feministične teoretičarke, ki so obravnavale koncept človekovih pravic, so kontekstualne in natančne prikaze različnih izkušenj begunk pogosto zamenjale za liberalne koncepcije človekovih pravic, v okviru katerih so subjekti dokaj statično in enovito opredeljeni (Oswin, 2001: 355). »Uspešna« prosilka za azil je torej konstruirana kot »kulturno drugačna«, kot »ženska iz tretjega sveta« ali kot »eksotična druga« (Razack, v Oswin, 2001: 351). V azilnem postopku so izjemno čustvene, in s tem naredijo vtis klasične, pasivne in usmiljenja vredne žrtve »zatralskih kulturnih praks«. Oswin (2001: 352) celo vztraja, da je to tipičen primer konstrukcije poti od »nazadnjaške kulture tretjega sveta« do »razvite kulture prvega sveta«, pri čemer je begunka gledana kot delujoča v smeri liberalnega, racionalnega in avtonomnega subjekta. Vendar prav vse države na svetu diskriminirajo ženske, s tega vidika pa je razvrščanje držav na različne »stopnje razvoja« zavajajoče; t. i. razvite države namreč velikokrat prispevajo k sodobnim prisilnim migracijam (prim. Oswin, 2001: 352).

Kljub nameri po vedno bolj omejevalnih migracijskih politikah, je Visoki komisarjat ZN za begunce (UNHCR) leta 1991 v svojih Smernicah za zaščito begunk (Guidelines on the Protection of Refugee Women) poudaril, da preganjanje na podlagi spola obstaja in da ga morajo države, ki sprejemajo begunce, priznati kot enega izmed temeljev za podelitev azila (v Oswin, 2001: 350). Četudi ženske danes na globalni ravni predstavljajo približno dve tretjini begunske populacije, je bilo vprašanje spola, kot ugotavljajo Bloch, Garrell in Harrell Bond (2000: 170) pred osemdesetimi leti 20. stoletja tudi v begunskih študijah – to velja tudi za migracijske študije nasploh – v veliki meri spregledano. V debatah o beguncih in prosilcih za azil so bile ženske običajno sorazmerno nevidne, hkrati pa niso bile v zadostni meri obravnavane politične in zakonodajne dimenzije preganjanja na osnovi spola (Bloch in sod., 2000: 170). Begunsko in azilno pravo in nacionalne zakonodaje na tem področju namreč v veliki meri temeljijo na Konvenciji o statusu begunca iz leta 1951, ko spolno specifični vidiki preganjanja in begunstva niso bili posebej poudarjeni. Begunsko pravo je utemeljeno v liberalni koncepciji človekovih pravic, ki naj bi bila nevtralna z vidika spola oziroma »univerzalna« (Oswin, 2001).

Število prošenj za azil žensk se tudi v evropskem merilu povečuje od sklenitve dogovora s Turčijo marca 2016 (Mixed Migration Platform, 2016). Četudi na njihovo ranljivost na različnih točkah poti vplivajo mnogi dejavniki, ne le spol, so dokumentirane spolno specifične ogroženosti, ki se nanašajo na zdravstvene zaplete, zlasti za nosečnice, spolno nasilje in nasilje na podlagi spola (Freedman, 2016a; 2016b;

Mixed Migration Platform, 2016). Migrante lahko posebej ogrožajo njihove strategije preživetja, saj jih prav politike priseljevanja in podeljevanja azila lahko spravijo v ogrožajoče situacije (Freedman, 2016a). Begunke imajo tako povečano tveganje za spolno zlorabo in druge vrste nasilja na podlagi spola ne le v konfliktnih območjih, temveč tudi na mejah nacionalnih držav, ki jih želijo prestopiti in po prihodu v nove države (Heidari in García Moreno, 2016). Nevarnost zanje se je povečala tudi zaradi omejevalne zakonodaje in omejenih pravnih možnosti, ki povzročajo, da se vse več oseb na poti zateka k pomoči tihotapcev, zato so še bolj ogrožene tudi za trgovanje z ljudmi in druge oblike izkoriščanja (Mixed Migration Platform, 2016), še posebej so za seksualno izkoriščanje ogrožene ženske in deklíce.

Četudi so negotovosti, ki jih izkušajo begunci na poti, pogosto poudarjene v javnih diskurzih, pa je bilo manj pozornosti, zatrjuje Freedman (2016a), namenjeno drugim oblikam nasilja in negotovosti, ki jih izkušajo begunci, tu je mišljeno zlasti nasilje na podlagi spola, vključujoč spolno nasilje. Amnesty International (v Asaf, 2017, gl. tudi Mixed Migration Platform, 2016) je opravil pogovore z ženskami, ki so potovale od Turčije do Grčije. Ugotovljeno je bilo povečano tveganje za te ženske, da bodo postale žrtve nasilja, ropov in izsiljevanja: posilstva in spolne napade nanje so izvrševali tako tihotapci kot tudi uradne osebe, kot so varnostniki in policisti, pa tudi drugi begunci. Opisovale so tudi primere, ko so bile prisiljene v spolne odnose v zameno za to, da so za pot plačale manjši znesek. Težava ostaja tako prepoznavna kot tudi obravnava nasilja v družini, katerega pojavnost lahko situacija prisilnega priseljenstva še poveča (Freedman, 2016a). Tudi moški so bili žrtve spolnega nasilja, ki je eno od vojnih taktik, obstajajo tudi poročila o spolnem nasilju nad moškimi s strani pripadnikov režima v Siriji (Meger v Asaf 2017), kar je na agendo mednarodne skupnosti prineslo tudi nasilje nad moškimi. Tudi težave, s katerimi se srečujejo spolne manjšine, so specifične in se podvajajo zaradi presečnosti tako spola kot tudi seksualnih identitet (CTDC, 2017). V dogodkih, ki so bile del t. i. begunske krize, je izpostavljenost tveganjem moških in dečkov, ki bodo bolj verjetno del aktivnega konflikta in vpoklicani v vojaško službo, eden od ključnih dejavnikov, ki lahko vpliva na družinske strategije o odločitvi za migracijo. Četudi je potovanje z družino na primer za migrantke iz Sirije in Afganistana prineslo določeno stopnjo varnosti, pa Freedman (2016b) zatrjuje tudi, da je prineslo druge težave, kot so pomanjkanje ustrezne namestitve, skrbi v zvezi z otroki in nezmožnost sprejemanja neodvisnih odločitev o migracijskih poteh. Manj pogosti so bili primeri, ko so ženske odšle pred drugimi družinskimi člani, saj se je predpostavljalo, da bodo one in otroci lažje dobili status begunca kot moški. V teh primerih naj bi obstajalo prepričanje, da se bodo ženske zaradi svoje domnevne ranljivosti lažje pogajale in pogovarjale z mejnimi stražarji in drugimi uradnimi osebami (Freedman, 2016b; Mixed Migration Platform, 2016). Moška odgovornost naj bi bila zaščititi narod oz. njihove družine, in na tej podlagi se moške, ki prihajajo na primer iz Sirije, Iraka in drugih vojnih območij,

obtožuje, da so strahopetci, ki ne izpolnjujejo svoje dolžnosti do družine in države z bojevanjem; ali pa se domneva, da so potencialni teroristi, torej nekako preveč »aktivni«. Omembe vredno je tudi dejstvo, da so ponudniki pomoči v Grčiji in na zahodnem Balkanu v situacijah, ko so morali pomagati velikemu številu beguncev, pogosto dajali prednost ženskam in otrokom, ki so jih gledali kot ranljivejše,³⁰ kar je vodilo k temu, da moški včasih niso dobili nikakršne pomoči. Kot pravi Farrag (2009: 1) je poudarek na viktimizaciji žensk nasproti realnosti moške tišine in neporočanja [o nasilju, op. avt.], pomenil, da je določena skupina, v tem primeru viktimizirani dečki in moški, ostala brez potrebne pomoči.

Begunci prav tako pogosto dlje časa živijo izven kakršnihkoli režimov zaščite in brez podpore, kar pomeni, da so dodatno ranljivi za delovno izkoriščanje vseh oblik, med njimi tudi za trgovanje z ljudmi (Wilson, 2011). Prevladujoč odziv EU na t. i. begunsko krizo so mnogi kritizirali prav zaradi poudarka na represivnem odnosu do trgovanja z ljudmi in na preprečevanju nezakonitih migracij, namesto da bi zaščitili življenja in pravice migrantov, ki si obupano želijo priti v Evropo (Freedman, 2016a: 19). Najboljši način za preprečitev tveganj, povezanih s trgovanjem z ljudmi, bi nedvomno bil zagotovitev trajne rešitve, ki bi jim nudila večjo stabilnost, zakonit status in ekonomsko podporo (Wilson, 2011). Kot zatrjuje Hupp Williamson (2017: 75), »proces ustvarjanja Drugega ali gledanje in obravnavanje posameznikov kot drugačnih na katerikoli osnovi, ustvarja skupine prebivalstva, ki so ranljive za trgovanje z ljudmi, ker se jim preprečuje dostop do resursov (na primer služb, izobraževanja itn.), kot so na voljo drugim. Proces ustvarjanja Drugega je v tem kontekstu medpresečen, saj se rasa, spol, razred in starost kažejo kot med seboj prepletene ranljivosti«.

To nas pripelje še k eni pomembni temi: zaradi vedno bolj omejevalnih migracijskih politik postaja temeljna težava tihotapljenje in trgovanje z ljudmi kot nezakonit pojav in ne več družbeno-ekonomski status migrantov v novih družbah. V tem oziru je jasno, zakaj je nujno raziskovanje trgovanja z ljudmi povezati s tematikami migracij in nadzora mej (Pajnik, 2008: 84–85). V skladu z dejstvom, da so restriktivne migracijske politike glavni krivec za porast organiziranega kriminala na glavnih migracijskih/begunskih poteh, je boj proti tovrstnim združbam, ne pa prevpraševanje migracijskih politik nacionalnih držav in EU, postal ključna značilnost upravljanja z migracijami (Zavratnik in Cukut Krilić, 2016).

V kontekstu trgovanja z ljudmi poudarek na lociranju, identifikaciji in kategorizaciji žrtve pozornost usmeri na iskanje individualnega in ne strukturnega nasilja; trgovanje z ljudmi namreč ne obstaja, dokler se skozi državne sodne postopke ne

³⁰ Na primer stranišča, ločena po spolu, posebni spalni prostori za družine in samske moške in ženskam prijazni prostori za dojenje, četudi so jih ženske le redko uporabljale, saj so se bale, da jih bodo drugi sopotniki pustili v tovrstnih začasnih namestitvah (Mixed Migration Platform, 2016).

ustvari žrtve, zato ga tudi ne zmoremo gledati zunaj tega pravnega okvira (Suchland, 2015). S tega vidika se zdi ključno trgovanje z ljudmi povezati tudi s širšimi izzivi in topikami sodobnih družb: prekarnostjo, globalnimi ekonomskimi neenakostmi, spolnimi, rasnimi in etničnimi neenakostmi in vlogo migracijskih in mejnih režimov.

Avtonomne migracije otrok, pogled z vidika otrok brez spremstva

Vloga otrok v študijah migracij, posebej pa položaj otrok brez spremstva, sta fenomena, ki sta v migracijskih študijah še vedno slabo raziskana, četudi so otroci pomemben del prebivalstva, ki migrira. Zgodovinsko se je raziskovanje migracij osredotočalo primarno na izkušnje moških, izkušnje žensk so prišle v ospredje šele od sredine 60. let prejšnjega stoletja, medtem ko so bili otroci nekako »tihi« del migracijskega procesa (Chavez in Menjívar, 2010: 76). Dejstvo je, da so »raziskave sodobnih migracij pogosto osredotočene na odrasle, tako da spregledajo gibanje otrok ali pa predpostavljajo, da je tovrstno gibanje podrejeno gibanju odraslih. Otroci se preseljujejo s starši, a se selijo tudi samostojno v iskanju dela in izobrazbe (King, 2010: 82). Spregled vloge otrok v migracijskih procesih je lahko povezan s kulturnimi kategorijami tako otroštva kot migracije: otroke večinoma definira nedolžnost in ranljivost, njihova vrednost je samoumevna in se o njej ne sprašujemo, medtem ko se migrantom, zlasti nedokumentiranim migrantom in prosilcem za azil po navadi pripisuje pretkanost, njihova vrednost pa se neprestano prevprašuje (O'Connell Davidson, 2011: 462–463).

V zvezi s statističnimi podatki o migracijah otrok se avtorji strinjajo, da obstaja pomanjkanje podatkov na nacionalnih ravneh kot tudi na globalni ravni, tako za selitve s starši kot za samostojne selitve. Podatki, ali bolje rečeno ocene, ki jih imajo na voljo globalne organizacije, kot so Združeni narodi in IOM, obstajajo, a večina raziskav je locirana v eni nacionalni državi. To je resna pomanjkljivost v raziskovanju fenomena, saj življenja otrok migrantov danes oblikujejo sile in dogodki, ki se istočasno dogajajo v več kot eni nacionalni državi in zadevajo kulturno reprodukcijo več skupnosti (Chavez in Menjívar, 2010: 77).

Prav zato je pred pregledom obstoječih statističnih podatkov nujno poudariti konceptualno izhodišče v raziskovanju migracij otrok: otroka kot avtonomnega akterja v procesih migracij. Četudi ni dvoma, da so otroci tudi v ranljivem položaju, jih ne gledamo kot pasivne in popolnoma odvisne posameznike brez moči, temveč v širši perspektivi, ki sta jo Chavez in Menjívar (2010: 76) opazila v svojih raziskavah otrok brez spremstva, ki so iz Mehike prišli v ZDA. Poudarila sta, da imajo otroci

pri prehajanju mej več vlog – vlogo staršev, tihotapcev, migrantov, otrok itn. – na primer, ko mora otrok (najstnik) brez spremstva najti zaposlitev, da lahko preživi svojega otroka. Ker imajo tovrstne prakse učinek na širok nabor javnih politik, ki zadevajo varstvo otrok, socialno varstvo, skrbništvo in ne nazadnje dostop do izobraževanja in trga dela, so po mnenju Kinga (2010: 83) ena od spornejših domen politike.

Dejstvo je, da so otroci tisti, ki jih najprej zadenejo globalne negotovosti – vojna, revščina in podnebne spremembe – in da so v teh kontekstih med najbolj ranljivimi skupinami. Zaradi dolgih in pogosto nevarnih poti preko mednarodnih meja in zaradi negotovih odzivov politike v novih družbah, so še dodatno ranljivi. Med svojim potovanjem so ranljivi na mnoge načine: v prehajanju preko geografskih prostorov, v mednarodnih postopkih za pridobitev zaščite in skozi čas (Sedmak in Medarić, 2017).

Po podatkih Unicefa (UNICEF) je preko meja nacionalnih držav v zadnjem desetletju migriralo skoraj 50 milijonov otrok, mnogi so bili prisilno preseljeni, več kot polovica – 28 milijonov – jih je namreč pobegnila pred nasiljem in negotovostjo. Ti otroci imajo lahko različne statuse, ali pa nimajo nobenega pravnega statusa, lahko so begunci, notranje razseljene osebe ali pa samo migranti. Kljub temu je uradno stališče Unicefa in drugih globalnih organizacij (UNHCR, IOM, ILO)³¹ ter številnih nevladnih organizacij, ki delajo z begunci v kriznih območjih, da so brez izjeme najprej otroci, ne glede na to, kdo so in od kod prihajajo. Število otrok, ki so v pristojnosti UNHCR, se je v zadnjih desetih letih več kot podvojilo, zaradi pomanjkanja zanesljivih statistik in dejstva, da mnogo otrok migrantov ni registriranih, pa je njihova številka še precej večja.

Glede na podatke EUROSTAT iz leta 2017 (EUROSTAT, 2017) je bilo 63.300 prosilcev za azil, ki so v državah EU zaprosili za mednarodno zaščito, otrok brez spremstva, kar je približno tretjino manj kot leta 2015, ko je bilo registriranih kar 96.500 otrok brez spremstva, a vendarle kar petkrat več kot letno povprečje med obdobjem 2008–2013. Večina otrok brez spremstva v letu 2016 je bilo moškega spola (89 %), približno dve tretjini jih je bilo starih med 16 do 17 let. Med njimi je bilo največ prosilcev iz Afganistana (38 %) in Sirije (19 %). Največ jih je bilo registriranih v Nemčiji, skoraj 36.000 ali kar 57 % vseh registriranih v EU, 10 % pa v Italiji. Leta 2018 je po podatkih EUROSTAT med prosilci za azil, registriranimi v EU, bilo okoli 19.700 otrok brez spremstva, kar je za okoli tretjino manj kot v letu 2017. Četrtnina teh otrok je bila iz Eritreje in Afganistana, več kot 80 % med njimi

³¹ Za odzive politik glej: SOS Children's Villages: Position paper on migrant and refugee children, 2016; International Rescue Committee: The refugee crisis in Europe and the Middle East, Avgust 2016; The ILO Response to the Syrian Refugee crisis, Marec 2018; Terre des Hommes: Child labour Report, 2016; UNHCR: The Future of Syria: refugee children in crisis, November 2013 itn.

je moških, štirje od desetih pa so za azil zaprosili v Nemčiji ali Italiji (EUROSTAT, 2019).

Dejstvo je, da veliko otrok, to velja tudi za druge skupine migrantov, ne želi biti registriranih v nacionalnih registracijskih sistemih, saj želijo zaradi družinskih članov ali drugih vezi dostikrat priti v drugo državo, kjer bodo imeli boljše socio-ekonomske možnosti (House of Lords, 2016). Tudi ko do registracije pride, pogosto za kratka obdobja izginejo. Že v letu 2013 je organizacija Missing Children Europe poudarila, da kar 50 % otrok brez spremstva v 48 urah po namestitvi v sprejemne centre izgine in da ta številka še naprej narašča, po podatkih Europolu naj bi v tem času znašala 10.000 otrok migrantov (House of Lords, 2016: 55).

Ena od strokovnjakinj, Kirsty McNeill, je težavo opisala z naslednjimi besedami³²: »Otroci, ki jih registrirajo oblasti po Evropi, so preprosto padli iz sistema. To se včasih zgodi zato, ker se aktivno izogibajo temu, da bi prišli v sistem, ker imajo svojo idealno državo, v katero želijo priti, in so odločeni, da bodo prišli do družine in zaščite drugje v Evropi. Imamo dokaze, da otroci aktivno bežijo iz sprejemnih centrov, četudi je bilo tam zanje najdeno mesto. Otroci, ki so izven sistema, so po našem mnenju najbolj ranljivi« (House of Lords, 2016: 55).

Ne obstajajo točni podatki, koliko otrok brez spremstva je v EU vstopilo preko balkanske poti, četudi lokalne statistike kažejo pomembno prisotnost otrok migrantov. V Sloveniji je bil največji delež otrok migrantov (57 %) zabeležen leta 2016 (Eurostat 11 May 2017). Številke so se povečale tudi na Hrvaškem (36 %) in v Bolgariji ter tudi v Italiji (54 % ali 6.000 mladoletnikov). Europolova številka o 10.000 pogrešanih otrocih nas napeljuje k sklepu, da je nekaj teh otrok izginilo tudi na balkanski poti, ki je bila ena od glavnih vstopnih točk v EU.

Četudi so primeri izginotij le ena oblika strategije, kako obiti restriktivne migracijske politike, trditev, da je eno od realnih tveganj za te otroke tudi trgovina z ljudmi, zagotovo ni pretirana. Kot smo poudarili že v prejšnjem poglavju, je nujno raziskati vprašanje, koliko trpljenja otrok so povzročile prav omejevalne migracijske politike. Zaradi njih so otroci nastanjeni v neprimernih sprejemnih centrih in celo centrih za pridržanje, nad njimi izvajajo nasilje in nimajo ustreznega zdravstvenega varstva in dostopa do izobrazbe (O'Connell Davidson, 2011). Prepada med skorajda univerzalno zavezanostjo pravicam otrok in dejansko izkušnjo teh otrok ostaja v veliki meri neprepoznan (ibid.). Bhabha (2000) zatrjuje, da se tako potrebe otrok, ki so žrtve izkoriščevalskega sistema trgovcev v ljudmi, in potrebe tistih, ki prostovoljno sodelujejo v nezakonitih procesih tihotapljenja, srečajo ob prihodu v novo državo in da je bistveno v tem procesu slišati njihov glas.

³² Kirsty McNeill je izvršna direktorica organizacije Save the Children na področju politik, zagovornišva in kampanij.

Sklepni premislek: spremenjeno pojmovanje ranljivosti

Ni dvoma, da sodobna migracijska gibanja prinašajo nove oblike ranljivosti in izključenosti, ki so spolno specifične in hkrati medpresečne, saj jih določajo tudi druge osi družbene stratifikacije, na primer religija, socio-ekonomski položaj, izobrazba itn. Balkanska begunska pot je na primer jasno »utrdila« predstavo o nevarnem mladem moškem (»zgolj«) migrantu, ki ni upravičen do zaščite, ne le zaradi svoje starosti, ki ga konstruira kot »primernega« za bojevanje, temveč tudi zaradi dejstva, da je lastnik pametnega telefona, ki naj bi kazal na njegov dovolj dober socio-ekonomski položaj, zaradi katerega *a priori* ne more biti begunec. Utrdila se je namreč predstava o beguncu kot ranljivem, pasivnem in nemočnem posamezniku, ki potrebuje pomoč in zaščito. Ni treba posebej poudarjati, da je tako pojmovanje skladno z zgodovinskim idealom »primernega ženskega vedenja«. Seveda ni mogoče spregledati dejstva, da so v mnogih regijah sveta ranljivi posamezniki, predvsem ženske in otroci, v nevarnosti, da bodo izkoriščani, ker so med najšibkejšimi člani ne le sodobnih migracijskih premikov, temveč tudi v organiziranih zdruzbah tihotapcev in trgovcev v ljudmi, ki so z njimi povezani. Kot smo prikazali zgoraj, so tovrstne združbe zlasti produkt strukturne kriminalizacije migrantov, ta pa je posledica pomanjkanja priložnosti za varen in zakonit vstop v EU.

Diskurzivni kontekst, ki begunce konstruira kot grožnjo t. i. zahodnim družbam, prevladuje tudi v diskusijah o begunskih politikah, ki »neuspešno integracijo« migrantov pripisuje predvsem njihovim domnevnim kulturnim in/ali religijskim razlikam. Te razlike so prišle na dan tudi ob nedavnih prihodih beguncev, ko se je njihova verska pripadnost islamu konstruirala kot grožnja »zahodnim vrednotam in načinu življenja«. Koncept avtonomije migracij je nastal kot odgovor na klasične politike prebiranja in kategorizacije migrantov; v primeru otrok brez spremstva se kaže kot visoka stopnja izginotja teh otrok iz formalnih migracijskih kanalov in poti. Otroci so v tej optiki ne le žrtve, ampak avtonomni posamezniki, ki presegajo restriktivne politike klasifikacije oseb na poti in s tem klasični koncept lastne ranljivosti. Avtonomne oblike delovanja migrantov gre torej brati ne le kot odgovor na restriktivne migracijske politike, temveč tudi kot preseganje klasičnih nocij o ranljivosti in pasivnosti posameznih skupin prebivalstva.

S tega vidika je treba v temelju redefinirati tudi idejo varnosti, ki se prevladujoče razume kot varnost nacionalnih držav, ne pa varnost migrantov, ki izkušajo raznovrstna tveganja. Kot pravi Steans (v Rose, 2016: 10), je šele takrat, ko na varnost začnemo gledati izven konteksta nacionalnih držav in se posvetimo raznolikim negotovostim in nevarnostim, ki jih izkušajo posamezniki, možno razvijati argument

o potrebnosti globalne in ne zgolj nacionalne perspektive pri obravnavanju varnosti. Hkrati je potrebno nocijo ranljivosti razširiti tudi na moške, zlasti tiste, ki ne ustrezajo heteronormativnim standardom moškosti (na primer homoseksualci, moški, ki se ne želijo bojevati), da bi tako dosegli bolj na spolu utemeljen pristop. Freedman (2016b) zatrjuje, da bi pozornejša analiza tako izkušenj moških kot žensk lahko pomagala vsaj delno ovreči stereotip o »nevarnem moškem migrantu« in »ranljivi migrantki«, ki še vedno prevladuje v medijih in političnih diskurzih. In ne nazadnje obstaja nujnost po zanesljivih podatkih o prisilnih selitvah, saj statistike, ki prikazujejo tudi podatke o selitvah otrok in žensk, sicer popravljajo slepo pego poprejšnjih podatkov o teh skupinah, a jih hkrati pogosto prikažejo le kot eno kategorijo (torej ženske in otroci skupaj), s čimer zakrijejo dejanske statistične razlike med moškimi in ženskami (Freedman, 2010: 594).

Raziskave, ki bi jih podprli statistični podatki, bi zagotovo prispevale tudi k bolj koherentnim odzivom pri pomoči posameznim beguncem (Vah Jevšnik, 2017). Prav zato je treba pred načrtovanjem tovrstnih odzivov nedvomno raziskati mnogotere negotovosti in oblike ranljivosti posameznikov na poti, tega pa ne moremo storiti brez temeljne kritike politik, ki posameznike sploh naredijo ranljive. Po mnenju Jane Freedman (2016b), je varnost posameznih beguncev ogrožena prav zaradi naporov in truda, da bi njihovo migracijo omejili. Pri tem je odpiranje mej le nujen predpogoj za zmanjševanje oziroma odpravljanje teh oblik ranljivosti, prav tako nujni so tudi ukrepi za bolj enakopraven dostop do nabora socialnih, ekonomskih, kulturnih in političnih pravic ter sprememba trenutno migrantom v splošnem precej nenaklonjenega javnega mnenja na lokalnih, regionalnih, nacionalnih in nadnacionalnih ravneh. Glede na še vedno prevladujočo predstavo o zaprtih in zamejenih nacionalnih populacijah in ob krčenju storitev držav blaginje tudi za t. i. domače prebivalstvo se zdi ta cilj še dokaj oddaljen.

JAVNO MNENJE. ONI, TUJCI

Mehanizmi klasifikacij in »begunska kriza«³³

³³

Prvo objavo izvirnega znanstvenega teksta z naslovom »Javno mnenje in migracije: mehanizmi klasifikacij in 'begunska kriza'« so avtorice Simona Zavratnik, Rebeka Falle-Zorman in Živa Broder predstavile leta 2017 v reviji Teorija in praksa. Besedilo je dostopno na: <https://www.fdv.uni-lj.si/docs/default-source/tip/javno-mnenje-in-migracije-mehanizmi-klasifikacij-in-begunska-kriza.pdf>. Rezultati so bili predstavljeni na mednarodni znanstveni konferenci WAPOR (World Association for Public Opinion Research) »71st Annual Conference: Public Opinion Research in a Changing World« v prispevku: »Public opinion and migration: the case study from Slovenian perspective«. Konferenca je potekala v Marakešu (Maroko) od 27. do 30. junija 2018. Posodobljeno analizo »Us and them: trends in Slovenian public opinion on migration in the European Social Survey (2002-2016)« so avtorice predstavile še na »4th International ESS Conference«, ki je potekala med 15. in 17. aprilom 2019 na Univerzi v Mannheimu in je bila osredotočena na analizo empiričnih podatkov iz najnovejše serije podatkov Evropske družboslovne raziskave.

Uvod: tujec in »kultura strahu«

V tem poglavju obravnavamo odzive javnosti na družbene krize, pri čemer nas zanimajo morebitne difference med stališči do t. i. migracijskih/begunskih kriz in ekonomske krize. Izpostavljamo torej dve presečišči družbenih realnosti, pri katerih lahko pričakujemo precejšnjo različnost pri opredelitvah do migracijskih gibanj ter pri naklonjenosti oziroma nenaklonjenosti do migrantov. Na osnovi empiričnih rezultatov »Slovensko javno mnenje – Evropska družboslovna raziskava«³⁴ analiziramo stališča javnosti do migracij v obdobju od 2002 do 2016 (pri nekaterih raziskavah do 2014). Namen je skozi interpretacijo razlik med posameznimi merjenji podati del odgovora na vprašanje, kako veliki dogodki, kot sta npr. gospodarska recesija (2008) in t. i. »prebežniška/begunska/migracijska kriza« (2000/2001; 2015), vplivajo na oblikovanje stališč javnosti do migracij in begunstva.

Uvodoma najprej postavljamo tezo o korelaciji med političnim diskurzom in vzponom populizma ter javnomnenskimi odzivi na migracije; nadalje izpostavljamo paradoks deklarirane splošne podpore migrantom, ki pa – kot kažejo nekatere dose-danje empirične raziskave – upade s prisotnostjo migrantov na »naši meji« oz. »našem ozemlju«. Pričakovati gre, da bo to, kako problem migracij zaznava javnost, sovpadlo s stališči v prevladujočih modelih klasifikacij, ki so eden od temeljnih mehanizmov javnih politik; nedvomno je tovrstni odziv na migracijske politike globoko prisoten pri t. i. upravljanju z migracijami in oblikuje diskurze o do azila bolj in manj upravičenih migrantih oziroma beguncih. Tovrstni mehanizmi klasifikacij tudi legitimirajo mejne politike, ki smo jih orisali v prvem poglavju. Drugo izhodišče, ki je ključnega pomena za razumevanje podobe tujca skozi stališča javnega mnenja, je evidentna polariziranost javnega mnenja, ki se kaže tako na ravni »evropskega prostora« – in jo potrjujejo empirični podatki Evropske družboslovne raziskave in tudi drugih študij – kot tudi na nivoju številnih držav. Razdeljeno javno mnenje podaja temeljno sporočilo evropskega prostora o migracijah; če torej iščemo konsenz o migracijah, ga je najbrž moč najti predvsem na točki, da nedvomno gre za pomembno družbeno temo, o kateri pa se mnenja pozicionirajo v jasni konstelaciji *za* in *proti*, postavljeni v kontekst vzpona populizma in »kulture strahu«, ki v temeljih definirata protimigracijska stališča po vsem evropskem prostoru³⁵.

³⁴ European Social Survey, več o raziskavi glej v nadaljevanju.

³⁵ Podrobneje o stališčih do migrantov v evropskem prostoru pred migracijskimi krizami in po njih ter o čedalje bolj prisotni »kulturi strahu« glej analize avtorjev Vera Messing in Bence Ságvári, 2018, 2019.

Javno mnenje in klasificiranje migrantov skozi družbene krize

Zadnje desetletje, še posebej pa leto 2015, je bilo v evropskem in slovenskem prostoru zaznamovano z reaktualizacijo teme begunstva in globalnih množičnih migracij; slednje zlasti zaradi vse bolj ožičenega koridorja na t. i. balkanski poti, ki je ljudi na poti do Zahodne Evrope pričakal na mejah držav šengenske periferije in jih spremljal skozi nje. V naši analizi stališč javnosti postavljamo mednarodne migracije kot enega najbolj trajnih procesov v tradicionalnih in modernih družbah v kontekst paradigme »trajnostne transformacije družb«³⁶, pri čemer naj bi bil koncept trajnostnega razvoja v funkciji zagotavljanja uravnoteženosti in »znosnih« razlik med okoljem, posamezniki, družbenimi skupinami in svetovnimi regijami³⁷. Z razpadom ekološke, ekonomske in družbene komponente trajnostnega razvoja, denimo ob ekonomskih, političnih ali okoljskih krizah³⁸, se pričakovano pojavijo tudi migracijska gibanja, pri tem pa – ne glede na praviloma kompleksne vzroke in motive za migracije – v ospredje kot temeljni označevalec migranta stopa njegova kultura³⁹. Kulturne difference so praznizor strahov in zavračanj, ki se ob ustreznih »spodbudah« javnih politik dodatno utrjujejo, nemalokrat pa stopnjujejo v konflikte. Iz tega gledišča analiziramo ambivalentnost stališč anketiranih na relaciji ekonomija in kultura, predvsem v slovenskem in deloma v širšem evropskem prostoru. Dodati velja tudi, da je javno mnenje eden od bolj povednih mehanizmov, ki podaja sliko o trajnostnih transformacijah družb skozi stališča do ključnih vprašanj o družbenem razvoju, migracijah, splošnih vrednotah ter opredelitvah do globalizacije, demokracije in človekovih pravic. Za proučevanje ožjega področja migracij to predvsem pomeni,

³⁶ Raziskava je potekala v okviru programske skupine »Sociološki vidiki trajnostnega družbenoprostorskega razvoja Slovenije v Evropi« na UL, Fakulteti za družbene vede.

³⁷ Temeljna zaznava je, da se migracije pojavljajo kot način izenačevanja družbenih razlik in kot povsem pričakovan odgovor na razvojne disparitete, tako na globalni ravni kot v nacionalnih in lokalnih prostorih. Vendar pa so v lokalnem oziroma nacionalnem javnem mnenju migracije pogosto dojete kot problem in ne kot proces, ki je navsezadnje skladen z eno od deklariranih prioritet Evropske unije, tj. s trajnostnim razvojem.

³⁸ Več o kritičnem pretresu koncepta glej analizo Draga Kosa: Tri ravni trajnostnega razvoja, Teorija in praksa, 41, št. 1–2, 2004.

³⁹ Ko v optiki trajnostnega razvoja razlike postanejo »neznosne«, praviloma sprožajo različno obsežne prostorske premike, tj. migracije, pogojene z okoljskimi, ekonomskimi, socialnimi in političnimi vzroki. Tovrstni procesi v modernih družbah praviloma pomenijo prespraševanje »medkulturnih stikov«, v zadnjem času predvsem moralne panike v odzivih na prihode ljudi iz domnevno drugačnih kulturnih okolij.

da je mogoče cikličnost tako imenovanih migracijskih oziroma begunskih kriz tudi sprotno in skozi časovne intervale odčitati v spremenjenih javnomnenjskih zaznavah.

Javno mnenje, mediji in politika so še eno v nizu t. i. begunskih/migracijskih kriz (tokrat datirano v leto 2015) izrazili skozi različna mnenja na kontinuumu od »Begunci, dobrodošli!« do »Stop beguncem in islamu!«. Čeprav so migracije ena osrednjih globalnih tematik vsaj zadnji dve desetletji, so v slovenski in v evropski prostor vstopile v polje javnih diskusij predvsem na način »še ene krize«. Tako imenovana »begunska kriza« je sledila ali se je dogajala sočasno s še trajajočo gospodarsko krizo, ki je posebej močno zaznamovala družbe na zunanjem robu Evropske unije, zlasti Grčijo in druge mediteranske države. Dva velika dogodka z mnogoterimi implikacijami za družbeno življenje, recesija in množične migracije, sta se zlila v nevaren družbeni eksperiment, ki je v najbolj ranljiv položaj postavil najšibkejše: prišleke, migrante, begunce (ne glede na poimenovanje). Obenem pa je različnim javnostim ponudil bogat nabor materialov za politično instrumentalizacijo, to je unovčitev »kriz«, med njimi še posebej populističnim strankam in gibanjem, tradicionalno sovražnih do migrantov⁴⁰. Populistične politike so povezale težek gospodarski položaj številnih ljudi v evropskih državah s strahom pred migranti, to je »z napadom« na evropske vrednote, delovna mesta in socialno državo. V tej optiki se utrjuje podoba migrantov kot ekonomske, socialne in – v navezavi na terorizem – varnostne grožnje, spregledan pa je ključni kontekst globalnih družbenih neenakosti.

Temu diskurzu naproti je predstavljena pozicija kritične javnosti, ki opozarja, da je s številnimi smrtnimi žrtvami med migranti na mejah Evrope v temelju razpadla evropska družba demokratičnosti in solidarnosti. V tekstu sicer ne bomo podrobneje utemeljevali sinergij in učinkov, ki sta jih obe »krizi« vnesli v družbe, nedvomno pa je za analizo javnomnenjskih stališč ključno uokvirjanje družbenopolitičnega konteksta, razvojnih paradigem, ideologij in sentimentov, ki skozi begunsko krizo vstopajo v javno mnenje.

Osrednje vprašanje v besedilu zadeva relacijo med odzivi javnega mnenja in pojavljanjem različnih družbenih kriz. Osredotočamo se na vprašanje, kako na percepcije javnosti vplivajo različne krize, pri čemer primerjamo rezultate mnenjskih merenj pred ekonomsko krizo (2008) in po njej, pred t. i. begunsko krizo (2015) in po njej ter po t. i. »krizi ilegalnih migracij« (2000/2001) na prelomu tisočletja, ki jo je moč odčitati v mnenjskih merjenjih 2002. leta. Namen je skozi interpretacije razlik med časovnimi obdobji – okvirno v zadnjih petnajstih letih – prispevati k

⁴⁰ Za podrobnejše analize glej: Balkanska migracijska pot: od upora na mejah do striptiza humanizma, ČKZ, št. 264, 2016, urednici: Uršula Lipovec Čebren in Sara Pistotnik; tematski blok: Begunci dobrodošli, ČKZ, št. 262, urednica: Nina Kozinc, 2016; Razor-Wired. Reflections on Migrant Movements through Slovenia in 2015, Mirovni inštitut, Ljubljana, 2016, urednici: Neža Kogovšek Šalamon in Veronika Bajt.

premisleku, kako veliki družbeni dogodki vplivajo na modeliranje javnega mnenja. Pri tem sledimo dvema tezama: 1. Cikličnost družbenih kriz, tako migracijskih kot drugih, korelira s cikličnostjo percepcij javnega mnenja, pri čemer je temeljna referenca zaznave krize percipirana predvsem v prostorski prisotnosti migranta/begunca. 2. Percepcije javnosti sledijo javnim politikam, ki migracije klasificirajo skozi ustaljene kategorije zaželenih vs. nezaželenih ter posledično legitimnih in nelegitimnih migrantov, s tem pa se v javnih politikah definirane dihotomije utrjujejo v percepcijah javnosti.

Sledeč izhodiščnima tezama analiziramo izbrane relacije na osi *migracije–meje–javno mnenje* v slovenskem (in deloma širšem EU) prostoru, pri čemer so v ospredju trije sklopi stališč.

Prvič, vprašanje kategorizacij »mi vs. oni«, razlike in izključevanja v javnomnenjskih stališčih, ki zarisujejo socialne meje, definirajo tujosti in izključevanja iz polja »mi-skupnosti«. Izključevanja drugega so praviloma dvoje vrst, iz zamišljenih političnih skupnosti (Anderson, 2007) ter kot kulturno različnega (več: Eriksen, 1993), pri čemer kulturni in politični drugi v osnovi kaže na ne-člana večinske skupnosti, prehodnost k članstvu pa je močno selekcionirana. Obširen instrumentarij podpore neprehodnim razlikam med nami in njimi je podprt s populističnimi predstavami in ideologijami strank ter gibanj o ogroženosti »mi-skupnosti«, kar se odraža v brambovski poziciji do nacionalne in kulturne identitete. Husbands je že leta 1994 problematiziral moralne panike, ki po vsej Evropi izhajajo iz univerzalnega strahu pred globalnimi migracijami; izražajo se kot identitetne panike, njihovi sprožilci pa so mediji, ki odigrajo ključno vlogo pri sporočanju negativne javne naklonjenosti. V tem poglavju na temelju analize empiričnih podatkov iz raziskav »Slovensko javno mnenje – Evropska družboslovna raziskava« skušamo vsaj deloma odgovoriti na vprašanje, kaj nam v procesu ustvarjanja družbenih meja med nami-domačini in njimi-migranti povedo t. i. migracijske/begunske krize ter ali so prisotne razlike glede na različne podmene družbenih kriz, to je ekonomske vs. migracijske.

Drugič, analizirali bomo ambivalentnost stališč na relaciji kultura vs. ekonomija, pri čemer bomo sledili v literaturi že dodobra zasidranim diferenciacijam med zaželenimi in nezaželenimi migranti ter dihotomijami, ki migrante pogojno sprejemajo skozi deklarativno podporo multikulturalizmu in hkrati zavračajo ekonomsko vključenost migrantov ali pa kar ekonomske migracije v celoti. Utilitaristično hipotezo (za slovenski primer glej Kralj, 2011; Zavratnik, 2011) je mogoče zaznati pri obeh dimenzijah, kjer sta pomembna dejavnika kulturna podobnost in ekonomska upravičenost (slednja izražena kot potreba po določenem profilu migrantov). Relacijo kultura vs. ekonomija bomo kontekstualizirali z empiričnimi podatki iz širšega evropskega prostora, pri čemer je namen pokazati morebitne razlike med družbami evropskega »centra« in »periferije«; slednje pa bi lahko pričalo o različnih migracijskih tradicijah in vrednotah, ki se kažejo v stališčih javnega mnenja. Nekatere pretekle

raziskave javnega mnenja v slovenskem prostoru kažejo, da je položaj migrantov še najbližje dopustnemu »korektivu trga dela«, posledično pa je tak status migrantov situacijsko variabilen ter povsem odprt ekonomskim, kulturnim in političnim impulzom, ki ga sprotno definirajo (Kralj, 2008; Zavratnik, Kralj, Medarić in Simčič, 2008; Kralj, 2011; Zavratnik, 2011).

Tretjič, upoštevajoč strukturo in porast globalnih migracijskih trendov bomo pregledali potencialne nove oblike migracij, pri čemer bomo skušali zajeti diferenciacijo mnenjskih stališč do obstoječih in v prihodnosti predvidoma bolj prisotnih globalnih migracij ter kontekstualizirati razvojne razlike kot vir konfliktnosti in neenakosti med posameznimi družbenimi skupinami. Izhodišča analize temeljijo v historičnem narativu migracij (Castles in Miller, 2009; King, 2010; Goldin, Cameron in Balajaran, 2012), ki v sodobnosti tudi v doslej precej statične družbe vnašajo večjo stopnjo mobilnosti. Slednje je značilno tudi za države na robu Evropske unije, vključno s Slovenijo. Domneva, da so zapozneli državotvorni procesi v samem jedru obrambnih politik pred migranti – tudi v obliki rezalnih žic in različnih zidov – se zdi precej utemeljena, ko pogledamo najbolj »ožičeni« državi na balkanski begunski poti v letu 2015 in kasneje, Madžarsko in Slovenijo. Izzive, ki jih postavljajo globalne migracije, bomo skušali analizirati skozi optiko, po kateri del evropske politike migracije razume kot priložnost za EU in posledično zagovarja selektivno odpiranje meje za tiste migrante, ki se kažejo koristni za evropski trg dela oziroma so dobrodošli za rast evropskih ekonomij⁴¹. Globalno dimenzijo in kulturno/ekonomsko diferenciacijo bomo skušali izluščiti iz percepcij javnega mnenja v slovenskem prostoru na točki, ko si zastavljamo vprašanje: »Kaj pa, če pridejo Kitajci?«, ter kakšno vlogo imata kulturna sorodnost in prostorska bližina.

SJM: modul »odnos do priseljevanja«

Kot ugotavlja Hatton (2016: 207), obstaja splošno prepričanje, da se v obdobjih močnih recesij javno mnenje ostro obrne proti migracijam oziroma imigrante percipira predvsem skozi optiko domnevnih ogroženosti. Napetosti, ki se odražajo v javnem mnenju do procesov migracij in migrantov kot posameznikov, se najbolj izrazito kažejo pri vprašanjih trga delovne sile, kjer se stopnjuje skrb zaradi konkurenčnosti

⁴¹ Pri tem ne gre spregledati tudi obsežne literature, ki se ukvarja z »migracijami elit« kot tistim delom mobilnostnih strategij, ki prinašajo koristi za ciljne države in so uvrščene na stran zaželenih, reguliranih in v tem smislu »neproblematičnih« migracij, ki jih podpirajo nacionalne ekonomije. Strategije mobilnosti za visokokvalificirane strokovnjake bistveno odstopajo od veliko bolj strogo reguliranih vstopov za vse druge, ki so uvrščeni na pol nezaželenih migrantov.

pri zasedanju delovnih mest, prav tako naj bi bil ogrožen socialni sistem držav oziroma javni proračun, iz katerega bi se povečali izdatki za socialne transferje, namenjene migrantom. Torej ni presenetljivo, da veliki dogodki, kakršna sta tudi recesija ali tako imenovana begunska kriza, nudijo izvrstne podlage politikam, ki na podlagi protimigracijskih stališč stremijo k boljšemu volilnemu rezultatu. Porast populističnih desničarskih strank in gibanj je v evropskem prostoru vseprisoten trend, populistična gibanja pa so se povzpela tako ob »pomoči« gospodarske krize kot tudi ob protimigracijskih stališčih (Hatton, 2016).

Tovrstne mitologije ogroženosti nikakor niso nov pojav (več glej: Vertovec, 1999; Castles in Miller, 2009), saj spremljajo migracije v obdobjih pred krizo, predvsem intenzivno pa jim sledimo v evropskem prostoru v obdobju kreiranja razširjene Evropske unije, kar sovpada s procesi hkratnega zapiranja zunanjih meja in kreiranjem močno selektivne periferije držav na zunanji šengenski meji. V zadnjih letih so moralne panike proti migracijskim sentimentom še posebej intenzivno podkrepljene z mitom o »invaziji« migrantov iz Afrike, pri čemer so, kot poudarja de Haas (2008), popolnoma spregledane neprijetne realnosti evropskih politik, ki apokaliptične vizije afriško-evropskih migracij unovčuje za ozke politične interese, hkrati pa popolnoma ignorira realni obseg, zgodovinski kontekst in vzroke teh migracij ter ne nazadnje evidentne potrebe evropskih ekonomij po migrantih iz afriškega kontinenta. Klasificiranje, prebiranje in uvrščanje migrantov med bolj in manj upravičene, bolj ali manj zaželeni, je vpeto v temeljne migracijske in azilne politike, od tu pa se uspešno socializira tudi v javnem mnenju, ki – podobno kot v prevladujočem medijskem poročanju, ko se mediji prilagodijo politični agendi (glej: Pajnik, 2015; 2017) – predvsem povzema dezorientirane evropske politike na področju migracij in azila.

V nadaljevanju prikazujemo izbrane podatke »Slovenskega javnega mnenja« do vprašanj migracij in migrantov, pri čemer sledimo uvodoma izpostavljenim relacijam o segmentiranem vključevanju, klasificiranju migrantov na temelju kulturnih podobnosti/razlik ter ekonomske upravičenosti, postavljanju socialnih in teritorialnih meja pri vključevanju migrantov v nove družbe v kontekstu še ene begunske/migracijske krize v slovenskem okolju. Opiramo se na izvirne podatke »Slovensko javno mnenje (SJM) – Evropska družboslovna raziskava« ter na nekatere presečne (prosorsko in časovno) študije v tem polju. Obsežna sociološka literatura prinaša analize individualnih stališč posameznikov do različnih dimenzij migracijskih procesov in do migrantov kot posameznikov. Hatton meni, da je njen namen predvsem izzvati zaznave ekonomskih, socialnih in kulturnih groženj (ali priložnosti), na katerih temelji javno mnenje o migracijah (2016: 211). Tako so različne raziskave pripomogle k prepoznavanju empiričnih značilnosti, še vedno pa imamo opravka s precejšnjimi razlikami tako pri specifikacijah kot pri interpretacijah rezultatov. Večinoma gre za presečne študije, ki prinašajo rezultate o tem, kakšna je struktura anketirane populacije, ki je proti migrantom, manj pa povedo o tem, kako in zakaj se javno mnenje

spreminja (ibid.). S tega vidika je velikega pomena spremljanje časovnih trendov, ki prinašajo vedenje o spremembah in modificiranju javnega mnenja, in temu izhodišču v besedilu sledimo.

Empirični podatki so pridobljeni iz podatkovnih baz »Slovensko javno mnenje – Evropska družboslovna raziskava« in so del mednarodnega raziskovalnega projekta, ki poteka v številnih evropskih državah vsaki dve leti od leta 2002 dalje. Raziskava meri stališča, vrednote in vedenjske vzorce različnih populacij v več kot tridesetih državah. Med osnovne cilje raziskave sodi spremljanje dinamike in spremembe v družbeni strukturi, pogojih življenja in stališčih prebivalcev Evrope⁴². Osnovni, ponavljajoči del raziskave, vsebuje vprašanja, ki se nanašajo na rabo medijev, zanimanje za politiko, zaupanje v institucije, strah pred kriminaliteto, zdravje, zadovoljstvo v življenju in vrednote ter stalni demografski blok. V vsakem valu raziskave pa je vključen še poseben tematski modul; z našega vidika je še posebej zanimiv modul »Odnos do priseljevanja«, ki je bil vključen v raziskavo 2014.

Vzorec raziskave v Sloveniji (SJM) je reprezentativen za osebe, stare 15 let in več (zgornje starostne omejitve ni), ki imajo stalno prebivališče v Sloveniji, ne glede na njihovo narodnost ali državljanstvo. Posamezniki so v vzorec izbrani po strogih načelih naključnega izbora. Raziskava teži h končni vzorčni realizaciji približno 65 %. Vzorčni načrt temelji na dvostopenjskem stratificiranem izboru enot (posameznikov) na podlagi Centralnega registra prebivalcev Slovenije. Izbor je naključen na obeh stopnjah, kar pomeni, da ima vsaka oseba iz populacije enako verjetnost, da bo vključena v vzorec. Izbor na prvi stopnji upošteva predhodno stratifikacijo glede na 12 regij in 6 tipov naselij. Na drugi stopnji pa se s pomočjo enostavnega slučajnega izbora izbere določeno število posameznikov.

Pri analizi empiričnih podatkov gre pojasniti še terminološki vidik. V besedilu navajamo različne pojme – migranti, begunci, priseljenci – in s tem sledimo sodobni dinamiki v študijah mobilnosti, pri čemer ljudi na poteh ne delimo ali klasificiramo *a priori* glede na ustaljene kategorije migrantskih in azilnih politik. V analizi podatkov iz SJM uporabljamo prevode in opredelitve, ki so bili zastavljeni v slovenskem vprašalniku, in jih enako tudi prezentiramo v grafičnih prikazih⁴³. Pri tem gre upoštevati tudi izhodišče, da v anketnih raziskavah težimo k čim višji razumljivosti in razširjeni splošni rabi pojmov, pri čemer se zavedamo težavnosti klasifikacij na polju migracijskih študij, ki jih naslavljamo na drugih mestih v tej knjigi.

⁴² Raziskava skuša pokazati in pojasniti, kakšna je družbena, politična in vrednotna podoba spreminjajoče se Evrope. Z visokimi standardi v mednarodnem primerjalnem družboslovnem raziskovanju želi raziskava uvesti zanesljive nacionalne kazalnike družbenega napredka, ki temeljijo na zaznavah in stališčih državljanov evropskih držav glede ključnih vidikov delovanja njihovih družb (več: <http://www.europeansocialsurvey.org/about/country/slovenia/index.html>).

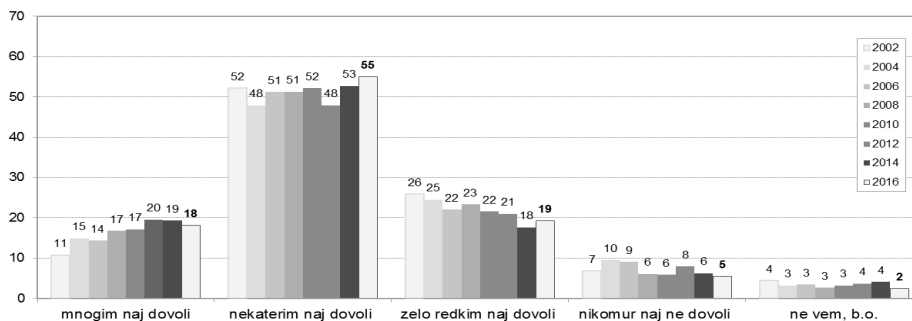
⁴³ To pomeni, da je beseda 'migrant' prevedena s 'priseljencem', 'ethnic group' pa z 'narodnostni izvor'.

»Migracije – meje – javno mnenje«: analiza podatkov 2002–2016

Kategorizacije »mi vs. oni«. Vključevanja in izključevanja v kontekstu še ene begunske krize

Vprašanje kategorizacij migrantov in zarisovanje družbenih meja med nami in njimi, tj. izključevanje iz »mi-skupnosti«, smo merili s tremi variablami, ki v časovnem obsegu od 2002 do 2016 spremljajo naklonjenost slovenske javnosti do različnih skupin priseljencev. Delimo jih tri skupine: priseljence s podobnim narodnostnim izvorom, kot ga ima večina prebivalcev Slovenije, priseljence z drugačnim narodnostnim izvorom, kot ga ima večina prebivalcev Slovenije, ter priseljence iz revnejših držav Evropske unije. Pri odnosu do priseljevanja ljudi s podobnim narodnostnim izvorom (glej Graf 1), pri čemer lahko predpostavimo, da ima večina vprašanih v mislih prebivalce republik nekdanje Jugoslavije,⁴⁴ se deleži v časovnem obdobju od 2002 do 2016 konstantno gibljejo v razmerju dve tretjini »pro« (mnogim in nekaterim naj dovoli) proti ena tretjina »kontra« (zelo redkim in nikomur naj ne dovoli priseljevanja):

Graf 1: V kolikšnem obsegu naj Slovenija dovoli priseljevanje ljudi s podobnim narodnostnim izvorom, kot ga ima večina prebivalcev Slovenije?

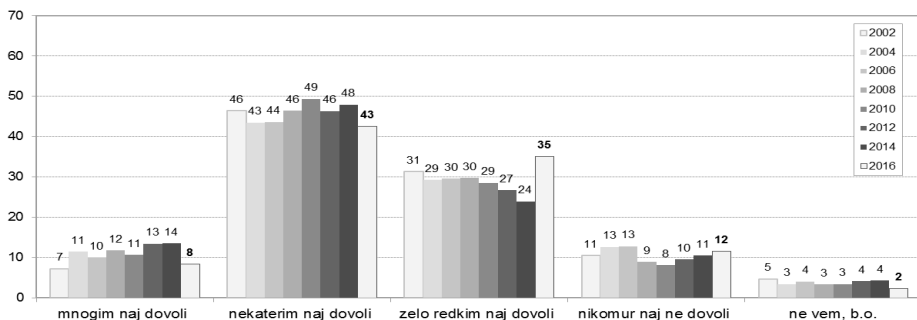
Vir: Evropska družboslovna raziskava 2002–2016, Univerza v Ljubljani, IDV–FDV, CJMMK.

⁴⁴

Zagotovo je zanimivo, da so še leta 2000 v raziskavi Država, blaginja in prebivalstvo, ki je bila izvedena na vzorcu 1550 prebivalcev Slovenije, anketiranci kot tujce najpogosteje (v 87 odstotkih) prepoznali prebivalce nekdanjih jugoslovanskih republik, ki živijo v Sloveniji (Černič Istenič, 2007). Zagotovo bi se zaradi vedno bolj raznolikih migracijskih tokov v Slovenijo, ki so spremenili tudi percepcije o »kulturni/etnični bližini« različnih skupin prebivalstva, odgovori v kasnejših letih pomembno preoblikovali.

Tudi pri vprašanju o priseljevanju ljudi z drugačnim narodnostnim izvorom (Graf 2) ni opaziti večjih odstopanj v meritvah od leta 2002 do 2014. Deleži odgovorov na strani »pro« so ves čas značilno višji od tistih na strani »kontra« in niti ekonomska kriza v letu 2008 podatkov ne zaniha. Nasprotno, v meritvah 2008 in 2010 je opaziti celo manjši nihljaj navzgor pri tistih, ki so priseljevanju naklonjeni. Na javno mnenje pa močno vpliva t. i. begunska kriza v letu 2015, ki dolgoletno razmerje 60 : 40 postavi na raven 50 : 50. Še posebej je pri meritvi v letu 2016 opazen dvig med tistimi, ki menijo, da naj Slovenija »le redkim dovoli priseljevanje« (s 24 % na 35 %).

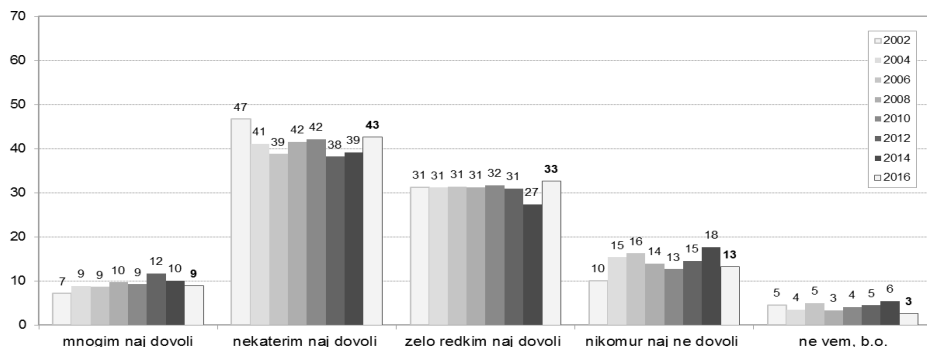
Graf 2: V kolikšnem obsegu naj Slovenija dovoli priseljevanje ljudi z drugačnim narodnostnim izvorom, kot ga ima večina prebivalcev Slovenije?

Vir: Evropska družboslovna raziskava 2002–2016, Univerza v Ljubljani, IDV–FDV, CJMMK.

Podobno sliko, kot se kaže pri odnosu do priseljevanja ljudi z drugačnim narodnostnim izvorom, bi lahko pričakovali tudi pri odnosu do priseljevanja ljudi iz revnejših držav zunaj Evrope (kjer dejansko gre v veliki meri prav tako za osebe z drugačnim narodnostnim izvorom). Kot pa kaže Graf 3, temu ni tako. Delež se pri odgovoru »nekaterim naj dovoli« opazno poveča. Sicer je opazen višji delež odgovorov »zelo redkim naj dovoli«, vendar pa je na drugi strani prav tako opazen nižji delež odgovorov na polu »nikomur naj ne dovoli«.

Graf 3: V kolikšnem obsegu naj Slovenija dovoli priseljevanje ljudi iz revnejših držav zunaj Evrope?

Vir: Evropska družboslovna raziskava 2002–2016, Univerza v Ljubljani, IDV–FDV, CJMMK.

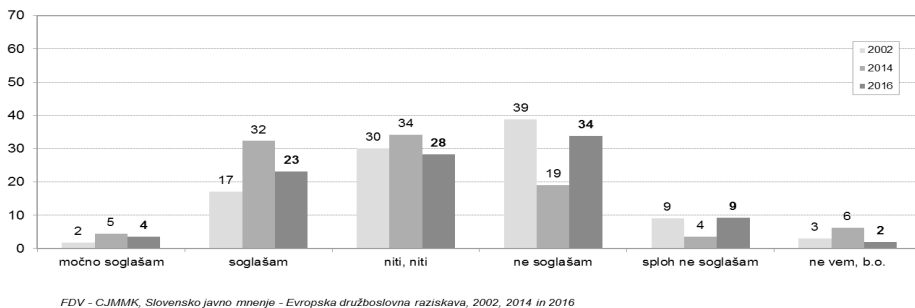
Povzamemo lahko, da je splošen trend javnosti vendarle naklonjen priseljevanju migrantov v Slovenijo. Podatki SJM tudi potrdijo predpostavko, da je odločilen kriterij oblikovan predvsem na ekonomskih temeljih, kar se pokaže pri stališčih anketirancev, ko izpostavimo ekonomsko dimenzijo, to je variabla »revnejše države zunaj Evrope«. Kulturna dimenzija, torej definicija priseljevanja ljudi s podobnim narodnostnim izvorom na eni in drugačnim narodnostnim izvorom na drugi strani pa je tista, ki precej jasno postavlja klasifikacije zaželenosti in sprejemanja migrantov.

Kategorizacije migrantov smo nadalje analizirali skozi stališča do beguncev oziroma do urejanja statusa begunca. Anketirance smo prvič o tem povprašali leta 2002, nato pa še leta 2014 in 2016, torej v obdobju neposredno pred t. i. begunsko krizo in neposredno po njej. Vprašanje se je glasilo: *Nekateri ljudje pridejo v Slovenijo in zaprosijo za status begunca, ker se bojijo preganjanja v svoji lastni državi. Koliko soglašate z naslednjo trditvijo? Država bi morala biti velikodušna pri reševanju prošenj za status begunca.*

V meritvi leta 2002 so anketiranci v stališčih do podeljevanja statusa begunca zelo zadržani, saj je od vseh treh meritev podpora podeljevanju statusa najnižja (pod 20 %). Na tej točki je javno mnenje pod vplivom intervencije dogajan v letih 2000–2001, ki je bilo poimenovano za »krizo ilegalnih migracij« (glej: Pajnik, Lesjak-Tušek in Gregorčič, 2001). Šlo je za prve relativno množične migracije iz neevropskih držav (migranti so prihajali iz Irana, Iraka, Afganistana itd.), s čimer so se tako politike kot javnost soočale na način novega fenomena oziroma ene od sodobnih »migracijskih kriz«, obeležene z obširnimi moralnimi panikami. Šlo je za obdobje kreiranja velikih »strahov pred prebežniki« ob hkratni visoki razdeljenosti, v številnih aspektih tudi polarizaciji javnosti *pro et contra* migrantom. Nekateri menijo celo, da so objekt sovražnega govora v tem času namesto beguncev iz Bosne in Hercegovine takrat postali t. i. »ilegalni prebežniki«, »azilanti«, »tujci«. Vlasta Jalušič (2001: 14) zapiše, da je

bilo »javno razpoloženje, ki je bilo na prelomu 2000/2001 ustvarjeno kot »prebežniška kriza«, podobno razpoloženjem in dogodkom, ki so se kot daljši proces oblikovali bodisi z »begunsko krizo« v Sloveniji v letih 1992–1993, s posameznimi »ekscesi« iz sestavljanke tako imenovane »romske problematike« ali z občasnimi debatami o nastanitvah in preseljevanju beguncev iz begunskih centrov in v begunske centre (nazadnje primer centra na Viču v Ljubljani leta 2000)«, ⁴⁵ Javnost je na splošno na poročanje medijev o enormnih številkah migrantov tujih kulturnih izvorov reagirala s povzemanjem politično in medijsko produciranih moralnih panik, ki so migrante v temelju pozicionirale kot identitetno grožnjo; pod vprašaj so bile v taki perspektivi postavljene »naše« vrednote in »naša« kultura, še posebej zaznavno pa vstopi v polje migracijske diskusije »drugi« kot nosilec islama.

Graf 4: Strinjanje s trditvijo: Država bi morala biti velikodušna pri reševanju prošelj za status begunca.

Vir: Evropska družboslovna raziskava 2002, 2014 in 2016, Univerza v Ljubljani, IDV–FDV, CJMMK.

V tem obdobju je pozicija Slovenije na zunanji meji Evropske unije povzročila odziv predvsem na področju upravljanja z mejami, kar je pomenilo povečan policijski nadzor, varnostne kamere in druge mehanizme kontrole gibanja ljudi. Mejne politike so v tem obdobju postale sam temelj migracijskih politik, narava meja pa se je v temelju spremenila z vpeljavo informacijskih tehnologij. O tem premiku smo obširneje razpravljali v prvem poglavju in ga tematizirali skozi proces

⁴⁵ Že podatki raziskave Slovensko javno mnenje iz leta 1992 kažejo, da so anketiranci izhajali iz začasnosti begunstva, saj jih je kar 82 % menilo, da ni dopustno, da bi del beguncev iz Bosne in Hercegovine trajno ostal v Sloveniji, 76 % pa jih je soglašalo z odločitvijo slovenske vlade o zaprtju slovenske meje pred begunci. Kljub temu jih je izrazita večina pritrjevala človekoljubni usmeritvi begunske politike v Sloveniji, da je beguncem vendarle treba omogočiti znošno življenje. Hkrati rezultati omenjene raziskave kažejo, da je bila toleranca do beguncev le pogojna – ti se morajo biti sposobni integrirati v našo kulturo, saj se je manj kot polovica anketirancev odločala za stališče, da naj bi begunci imeli možnosti za gojenje lastne kulture in vere (Klinar, 1993).

kreiranja »e-meje«, elektronskih meja na zunanji periferiji EU. Številni migranti so preko slovensko-hrvaške meje vstopili v državo in zaprosili za azil, od tod je sledila namestitev oziroma zaprtje prosilcev za azil v centre. Njihova prisotnost je sprožila ksenofobne odzive številnih »vaških straž«, uperjenih proti beguncem (glej več: Poročilo Skupine za spremljanje nestrpnosti št. 1, 2001; Poročilo Skupine za spremljanje nestrpnosti št. 2, 2003), a tudi podporo znatnega dela javnosti na drugi strani. Od pojava prve take »migracijske krize« se v slovenskem prostoru kontinuirano obdrži »za« in »proti« pozicija, ki se nekoliko bolj razpre v eno ali drugo smer v odvisnosti od konkretnih dogodkov na terenu. Ta dualnost je dobro zaznavna prav skozi stališča javnega mnenja.

V meritvi 2014, neposredno pred pričetkom množičnih (tranzitnih) migracij, se javno mnenje močno prevesi na stran naklonjenosti oziroma podpore reševanju begunskih statusov, medtem ko delež neopredeljenih ostaja približno enak. Toda zasuk v stališčih – v negativno smer – je ponovno izrazito opazen v letu 2016, v obdobju, ko Slovenija postane del t. i. balkanske poti; ko več ne govorimo o prostorsko oddaljenem pojavu, temveč o pojavu, ki se tako rekoč odvija »na naših tleh«. Delež tistih, ki (močno) soglašajo s tem, da bi morala biti država velikodušna pri reševanju prošenj za status begunca močno upade (s 37 % na 27 %), še bolj opazen pa je porast deleža tistih, ki z omenjeno trditvijo (sploh) ne soglašajo (s 23 % na 43%).

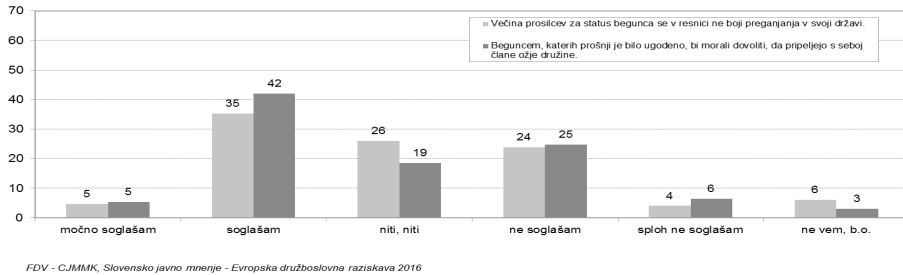
Trend se skozi tri merjenja precej jasno zarisuje: podpora je na deklarativni ravni višja v obdobjih neintenzivnega dogajanja oziroma manjše prisotnosti migrantov; podpora upade ob neposredni časovno-prostorski vpetosti v migracijske dogodke. Javno mnenje je torej precej občutljivo na »migracijske krize«, saj jih dosledno zaznava in nanje reagira z zmanjšano podporo. Tako se merjenje iz leta 2016 približa prejšnji krizi iz let 2000–2001.

V raziskavi leta 2016 so nas še nekoliko podrobneje zanimala zaznave begunske tematike, zlasti z vidika ranljivosti in pozicije žrtev preganjanja (več o tem glej: Zavratnik in Cukut Krilić, 2016; 2018a)⁴⁶. Percepcije do beguncev smo v meritvi 2016 merili s strinjanjem z dvema trditvama, ki sta prikazani v Grafu 5.

Prva, »Večina prosilcev za status begunca se v resnici ne boji preganjanja v svoji državi.«, temelji na predpostavki, da govorimo večinoma »zgolj« o ekonomskih migrantih. Druga trditev se glasi: »Beguncem, katerih prošnji je bilo ugodeno, bi morali dovoliti, da pripeljejo s seboj člane ožje družine.« Vprašanji ilustrirata odnos do migrantov v sodobnih družbah, kjer je utišan (mlad) moški begunec, ki je prevladujoče percipiran »samo« kot ekonomski migrant, ženske in otroci pa so na drugi strani izpostavljeni kot tiste ranljive kategorije oseb, ki so »lahko« upravičeni begunci (ibid.).

⁴⁶ Podrobneje glej poglavje: Avtonomija poti. Ranljivosti na poteh.

Graf 5: Strinjanje s trditvami o odnosu do prosilcev za status begunca.

Vir: Evropska družboslovna raziskava 2016, Univerza v Ljubljani, IDV–FDV, CJMMK.

Podatki kažejo, da anketiranci nimajo jasno oblikovanih stališč o tem, kdo so begunci in zakaj so se podali na pot. Deleži so precej enakomerno porazdeljeni med tiste, ki (močno) soglašajo s trditvijo, da se večina prosilcev ne boji preganjanja v svoji državi (40 %), med tiste, ki s tem (sploh) ne soglašajo (28 %) in med tiste, ki svojega stališča ne morejo jasno oblikovati (32 %). Nekoliko večji je delež tistih, ki s trditvijo soglašajo, torej so mnjenja, da se begunci za svojo (življenjsko) pot odločajo predvsem zaradi ekonomskih razlogov. Zanimivo pa podatki kažejo podporo stališču, da bi beguncem, katerih prošnji je bilo ugodeno, morali dovoliti, da s seboj pripeljejo tudi člane ožje družine. Podobne rezultate kažejo tudi izsledki drugih javnomnenjskih raziskav v Sloveniji (Falle Zorman in Broder, 2016)⁴⁷.

Podatki SJM kažejo, da slovenska javnost močno razlikuje med t. i. zakonitimi in nezakonitimi priseljenci. Medtem ko je javnost nenaklonjena nezakonitim priseljencem, je na drugi strani precej bolj pozitivno naravnana do zakonitih priseljencev (slednje lahko sklepamo tudi iz zgornjega grafa). Ko je oseba torej »pravi begunec« (klasifikacije javnega mnenja ga razumejo skozi instrument priznanega statusa begunca) postane v percepcijah javnosti sprejemljivo tudi stališče, da je v Sloveniji dobrodošla tudi družina begunca. Kot smo uvodoma izpostavili – in podatki to potrjujejo –, je neposreden odsev prevladujočih (evropskih in nacionalnih) politik neposredno odčitljiv v javnem mnenju, ki pozitivne percepcije do beguncev povezuje z regularnim migracijami in regularnimi statusi.

Taka perspektiva javnega mnenja v Sloveniji nakazuje podporo odpiranju družbe do beguncev ter pripravljenost sprejemanja in zagotavljanja dostojnega bivanja. Vendar pa morajo za tako pozicijo begunci zadostiti dvema pričakovanjema: prvič, izvirne družbe morajo zapustiti zaradi življenjske ogroženosti in ne »zgolj« zaradi ekonomskih razlogov. Drugič, imeti morajo urejen zakonit status begunca:

⁴⁷ Glej podrobneje: Odnos do priseljencev v raziskavah Slovensko javno mnenje, <http://cobiss7.izum.si/scripts/cobiss?ukaz=DISP&id=0934403831715033&rec=1&sid=1>

če nekoliko karikiramo, iz ilegalnih pribežnikov se morajo kvalificirati v zakonite priseljence. Ta točka nadvse dobro ilustrira eno temeljnih ambivalentnosti sodobnih migracij, to je zahtevo po reguliranih migracijah, ki morajo biti dokazljivo legalne in upravičene. Išče se begunec, do katerega bomo lahko humanitarni, tako imenovani ekonomski migranti pa v tako percepcijo nikakor ne sodijo. Te zagate gotovo ni moč »reševati« na nivoju javnega mnenja, saj izvirno korenini v politikah, ki so tovrstne kategorizacije utemeljile, prav tako kot so utemeljile restriktivne meje, ki migrantom pogosto ne dopuščajo uvrščanja na »pravo stran« kategorizacij.

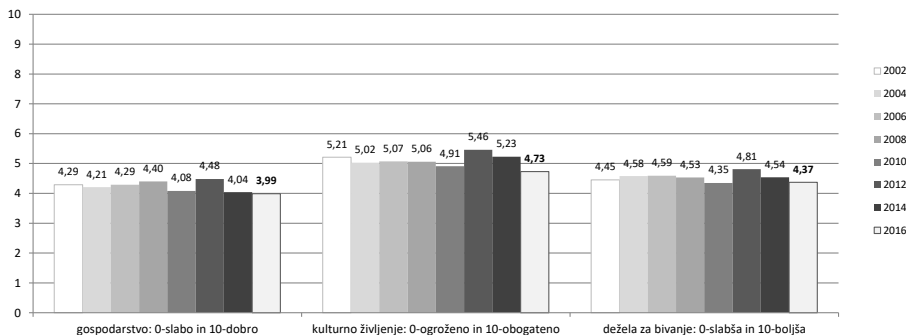
Ambivalentnost na relaciji kultura vs. ekonomija

Naslednja relacija, ki jo analiziramo z empiričnimi podatki SJM, se nanaša na ambivalentnost stališč javnega mnenja o vplivu migrantov na različne dimenzije življenja v novih družbah. Za posebej »občutljivo« se praviloma izkaže determinanta »gospodarstvo«, pri kateri anketirani podpirajo ali zavračajo ekonomsko vključenost migrantov ali pa problematizirajo kar ekonomske migracije v celoti. Diferenciacije, ki smo jih prikazali v prejšnjem razdelku – dihotomije med zaželenimi in nezaželenimi migranti – igrajo ključno vlogo tudi pri percepcijah o socialnih mejah, torej vključevanju in izključevanju iz praks in interakcij migrantov v vsakdanjem življenju. O prisotnosti migrantov v gospodarstvu, kulturi in na splošno v življenju smo analizirali tri trditve, ki te vidike življenja merijo na 11-stopenjski lestvici (od 0 do 10), pri čemer je na enem polu izpostavljen negativni in na drugem polu pozitiven vpliv priseljencev:

1. *Ali menite, da je na splošno dobro ali slabo za slovensko gospodarstvo, da prihajajo živet k nam priseljenci iz drugih držav?*
2. *Ali menite, da je kulturno življenje v Sloveniji zaradi priseljencev na splošno ogroženo ali obogateno?*
3. *Ali menite, da je Slovenija zaradi priseljencev iz drugih držav postala slabša ali boljša dežela za bivanje?*

Trendi v obdobju 2002–2016 sporočajo splošno tendenco, ki kaže, da je pozitiven »stranski učinek« priseljevanja viden predvsem v obliki bogatitve kulturnega življenja, saj je to dimenzija, ki praviloma dosega najvišje povprečne ocene in je tudi v (skoraj) vseh časovnih presekih ocenjena s povprečno oceno nad 5. Sicer pa javno mnenje ocenjuje nekoliko več negativnih kot pozitivnih vplivov na dveh drugih merjenih dimenzijah, tako na področju kakovosti življenja kot na gospodarskem področju.

Graf 6: Vpliv priseljencev na gospodarstvo, kulturno življenje in kakovost bivanja.

Vir: Evropska družboslovna raziskava 2002–2016, Univerza v Ljubljani, IDV–FDV, CJMMK.

Podrobnejša analiza posameznih časovnih obdobij pokaže, da so meritve v obdobju 2002–2008 precej stabilne. Na vseh treh področjih družbenega življenja je opazen nihljaj navzdol v meritvi leta 2010, torej v obdobju, ko tudi v slovenski prostor močno poseže globalna ekonomska kriza. Kmalu po šoku ekonomske krize sledi »streznitev«, ko anketiranci zaznajo, da jih kriza ogroža mnogo bolj kot priseljenci, in v naslednji meritvi v letu 2012 beležimo dvig povprečnih vrednosti na vseh treh indikatorjih. V to sliko pa ponovno grobo poseže begunska kriza, ki se pojavi »na mojem dvorišču« oziroma na mejah slovenske države in poleg politik postavljanja žice postavi meje tudi v stališčih anketiranih – na vseh treh dimenzijah beležimo padec, za področje gospodarstva celo pod vrednost 4. Tako imenovana begunska kriza močno intervenira v stališča anketirancev in kaže jasno sliko: priseljenci ne prinašajo nič dobrega, tako na kulturnem in še zlasti ne na gospodarskem področju.

Percepcijo vpliva migrantov na gospodarstvo, kulturo in življenje nasploh smo nadalje z metodo hierarhičnega razvrščanja preverili med državami, ki so leta 2016 sodelovale v Evropski družboslovni raziskavi. Dendrogram izriše tri skupine držav glede na podobnosti/razlike pri opredeljevanju do treh variabel, pri čemer sta glavna kriterija razlik med skupinami geografska lokacija (center ali periferija) in vloga držav v migracijskih procesih (tradicionalne države priseljevanja vs. nove družbe z manj izkušnjami pri priseljevanju).

Na eni strani so države – Slovenija, Madžarska, Češka, Italija, Avstrija itd. – ki tvorijo skupino evropskih držav na zunanji meji EU, so torej vratarji aktualnih morskih in kopnih poti v EU. Četudi Avstrija ni neposredno na zunanji meji, pa jo t. i. balkanska pot postavlja ob bok čuvarjev šengenske meje in je navsezadnje tako mejo tudi ponovno uvedla v konkretne mejne prakse po letu 2015. Podatki iz leta 2016 nam pokažejo dokaj monoliten blok držav na periferiji, ki se je v precejšnji

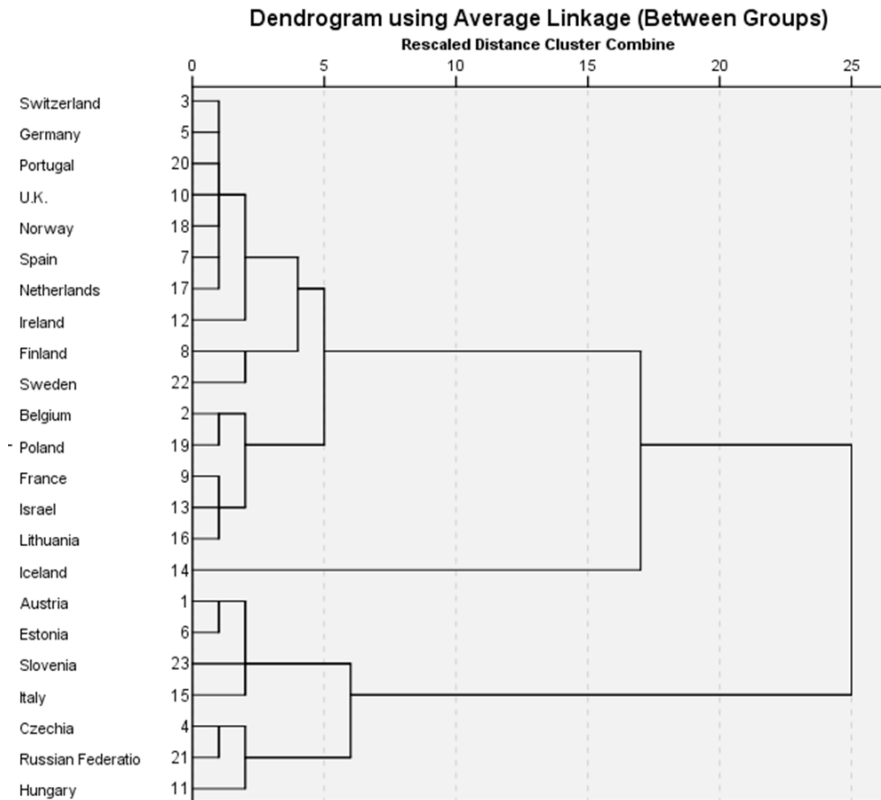
meri izoblikoval že pred t. i. begunsko krizo. Analiza istih variabel iz dveh let poprej (2014) namreč kaže naslednjo sliko:

V središču razporeditve držav je Slovenija, ki skupaj z Madžarsko in Češko tvori manjšo osrednjo skupino evropskih držav na zunanji meji EU. Povedno je povezovanje dveh držav na t. i. balkanski poti, ki sta se leto kasneje do beguncev opredelili skrajno negativno, z radikalnimi posegi postavljanja zidov in žic v prostoru inlali z jasno retoriko sovražnosti v javnem političnem govoru. Zdi se, da so meritve leta 2014 že zaznale razlike, ki jih je mogoče beležiti pri odzivih posameznih držav do t. i. begunske krize v letu 2015. Najbolj negativni so namreč med državami schengenske periferije – in taki bi najbrž ostali tudi, če begunske krize ne bi bilo –, v drugo smer izstopajo »jedrne migracijske države«, to je nemški in skandinavski prostor, kar gre pripisati tako politikam integracije migrantov kot na splošno daljšim tradicijam migracij v teh družbah (Zavratnik, Falle-Zorman in Broder, 2017: 873).

Poleg spodnje skupine robnih držav, vratarjev Evropske unije, dendrogram zazna še dve večji skupini. Osrednjo tvori manjša skupina držav, kamor so migracije nekoliko šibkeje usmerjene in so pozicionirane na različne periferije (predvsem) Evrope (sem se uvrščajo Litva, Poljska, Izrael, Irska), vendar tudi Belgija in Francija s specifičnima modeloma migracijskih politik. Vendar se osrednja skupina bolj navezuje na obsežno centralno skupino držav, ki tvorijo jedrno skupino »nemškega in skandinskega prostora« na vrhu dendrograma. Gre za stare države »centra«, razvite ekonomije, kamor so migracije tradicionalno usmerjene in ki si tudi bolj delijo stališča o vplivih migrantov na življenje v novih družbah.

Zagotovo analiza razvrščanja pokaže difference na relaciji center–periferija, v marsičem identične z delitvijo »stare in nove Evrope«, pri čemer se je del nove Evrope na zunanjih mejah do beguncev odzval najostreje že slabo leto dni po meritvah 2014. Podrobnejše analize migracijskih politik, to je konkretnih ukrepov in strategij javnih politik, pa bi bile potrebne za razumevanje razlik, ko se države s podobnimi migracijskimi praksami uvrščajo v različne skupine. Pri tem denimo izstopata predvsem Italija in Španija, s podobnimi aktualnimi migracijskimi potmi, a vendarle z različnimi odzivi javnosti na migracije. Slednje gre najverjetneje pojasnjevati predvsem z aktualno populistično prodesničarsko politiko Italije in izrazito nenaklonjenostjo migracijam (podrobneje glej v: Campani, 2016).

Slika 1: Združevanje držav glede na vpliv priseljencev na gospodarstvo, kulturo in življenje na sploh.

Vir: Evropska družboslovna raziskava 2016, Univerza v Ljubljani, IDV–FDV, CJMMK.

Stališča iz Evropske družboslovne raziskave smo primerjali tudi z raziskavo ISSP (International Social Survey Programme)⁴⁸, iz katere smo izolirali dve izjavi, ki sta usmerjeni v isto pozitivno smer:

Priseljenci na splošno koristijo nacionalnemu gospodarstvu.

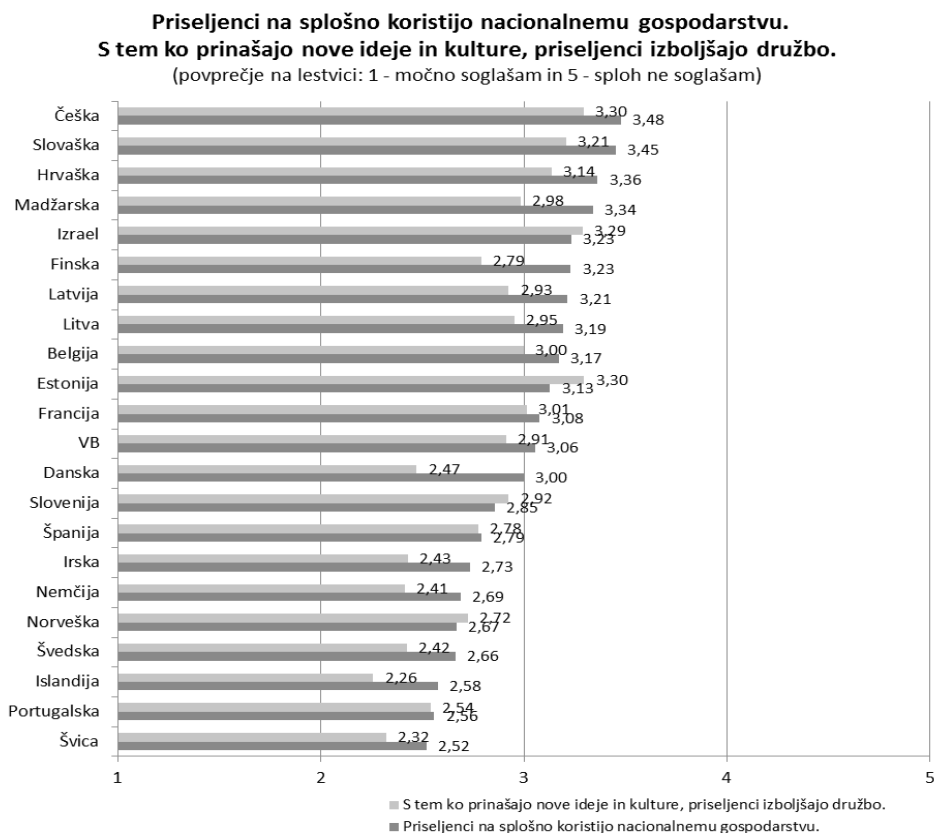
S tem ko prinašajo nove ideje in kulture, priseljenci izboljšajo družbo.

Temeljni trend pri pozicioniranju »pro« in »contra« migrantom v javnem mnenju po državah sledi vzorcu zaznavnih razlik na relaciji »center–periferija«. Pri obeh izjavah je najmanj podpore med zunanjimi državami Evropske unije (Češka, Slovaška,

⁴⁸ Več glej: Falle Zorman, Rebeka in Broder, Živa (2016): Odnos do priseljencev v raziskavah Slovensko javno mnenje, <http://cobiss7.izum.si/scripts/cobiss?ukaz=DISP&id=0934403831715033&rec=1&sid=1>

Slovenija, Hrvaška so stalnica tudi pri izjavah, ki merijo nekatere druge dimenzije, npr. dostop migrantov do javnega šolstva, hkrati pa podpirajo strožje ukrepe in pregon t. i. nezakonitih migrantov). Sledijo druge države evropskih periferij, zatem se javno mnenje nekako prelomi pri Veliki Britaniji; ta pri vprašanju kulture še ostaja v polju nevtralne kategorije »niti-niti«, a se pri gospodarstvu prevesi na stran nesoglašanja oziroma nepodpore. Močnejša podpora pozitivnim vplivom migrantov na ekonomsko in kulturno življenje je izražena v nemškem in skandinavskem prostoru in na iberijskem polotoku.

Graf 7: Migranti in vloga pri gospodarstvu in kulturi (ISSP, 2013)

Vir: Slovensko javno mnenje - ISSP 2013, Univerza v Ljubljani, IDV-FDV, CJMMK.

Porazdelitev držav pri dveh ključnih variabliah v Evropski družboslovni raziskavi in v ISSP v dveh podobnih časovnih intervalih (2016 in 2013), ki merita zelo podobna stališča, pokaže tako rekoč identično sliko podpore migrantov v polju kulture,

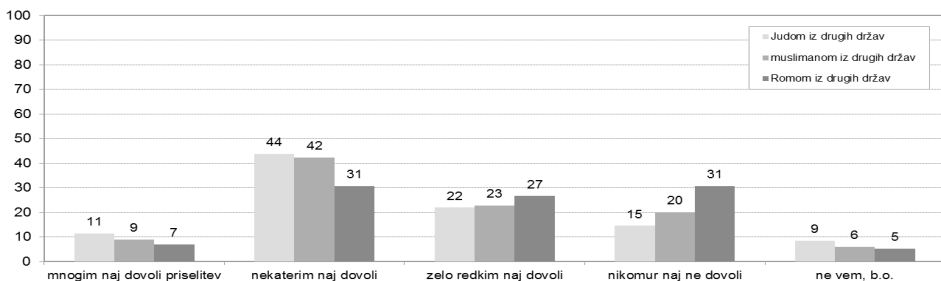
precej manj pa v polju ekonomije. Kot izpostavljeno, signifikantne razlike obstajajo med državami ostrega »zunanjega roba« in »stare Evrope«.

Migracije kot historični narativ ali: »Kaj pa, če pridejo Kitajci?«

Upošteva je diverzificiranost migracij v globalnem svetu in lokalne specifične migracij so nas nadalje zanimala stališča do potencialnih novih tipov migracij v slovenskem okolju, pri čemer skušamo tudi zaznati neenakosti med družbenimi skupinami. Družbene neenakosti je v globaliziranem svetu nedvomno potrebno šteti med temeljne dejavnike migracij; za razvojne disparitete med bogatim Severom in globalnim revnim Jugom pa se zdi, da še nikoli niso bile večje. Strukturna različnost, fluidnost oblik migracij, feminizacija in drugi globalni trendi zagotovo prinašajo večjo mobilnost tudi v relativno statične družbe, v katerih je historično opazen večji primanjkljaj diverzificiranih in obsežnih migracijskih gibanj. Med slednje sodi tudi Slovenija.

Analize podatkov SJM v prejšnjih poglavjih so pokazale, da smo v »teoriji« deklarativno odprti do priseljevanja, dokler nas v nasprotno ne prepriča »praktična izkušnja«. S te perspektive nas je zanimalo, kakšen je odnos do drugih priseljencev, ki prihajajo v Slovenijo neodvisno od zadnje begunske krize. Anketiranim smo zastavili vprašanje: »V kolikšni meri naj Slovenija dovoli različnim skupinam ljudi iz drugih držav, da pridejo in živijo v Sloveniji?« Med temi »drugimi« skupinami smo anketirancem kot izbiro ponudili Jude, muslimane ter Rome. Vprašanje poleg migracijske dimenzije vključuje tudi opredeljevanje do etničnih in/ali religijskih diferenc, torej je kriterij opredeljevanja tudi kultura. Pri tem sklopu vprašanj opazujemo tudi spremenljivke o podobnem oziroma različnem narodnostnem izvoru.

Graf 8: V kolikšni meri naj Slovenija dovoli različnim skupinam ljudi iz drugih držav, da pridejo in živijo v Sloveniji?

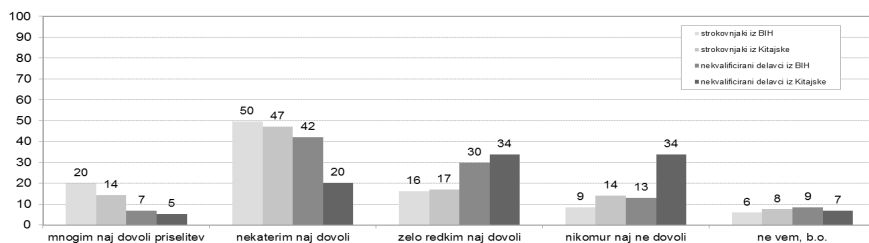

Vir: Evropska družboslovna raziskava 2014, Univerza v Ljubljani, IDV-FDV, CJMMK.

Najbolj je slovensko javno mnenje naklonjeno priseljevanju Judov, pri čemer se zdi skorajda nepotrebno omeniti, da priseljevanja Judov v Slovenijo skorajda ni in posledično ni občutka »ogroženosti«. Nekoliko manj, a še vedno v večini (51 %), je slovensko javno mnenje naklonjeno priseljevanju muslimanov iz drugih držav, pri čemer gre domnevati, da je predstava povprečnega anketiranca skladna s priseljevanjem muslimanov iz republik nekdanje Jugoslavije (predvsem Bosne in Hercegovine). Na tej točki obstaja povezava s priseljenci s »podobnim narodnostnim izvorom«, ki jim je javno mnenje precej izrazito naklonjeno. Najmanj pa smo naklonjeni priseljevanju Romov, kjer bi več kot polovica vprašanih tovrstno priseljevanje močno omejila (58 %). Podatki so zopet skladni z variablo »drugačni narodnostni izvor«, pri čemer je potrebno izpostaviti, da so Romi etnična skupina, ki je v slovenskem prostoru močno stigmatizirana.⁴⁹

Nadalje smo analizirali odnos še do dveh skupin: migrantov iz Bosne in Hercegovine, ki spadajo v skupino historično prisotnih migrantov v slovenskem prostoru in si z njimi delimo podobni narodnostni izvor, in na drugi strani Kitajcev, z vidika historične izkušnje »mi-skupini« povsem tujih migrantov. Ti dve skupini smo še dodatno razdelili na podskupini strokovnjakov in nekvalificiranih delavcev.

Graf 9: V kolikšnem obsegu naj Slovenija dovoli priseljevanje strokovnjakov in nekvalificiranih delavcev iz BiH in Kitajske?

Vir: Evropska družboslovna raziskava 2014, Univerza v Ljubljani, IDV–FDV, CJMMK.

⁴⁹ Kot tudi pri migrantih se tudi na primeru Romov kot etnične manjšine domneva kulturna razlika gleda kot eden od ključnih dejavnikov njihovega družbenega statusa. Alenka Janko Spreizer poudarja, da je kategorizacija Romov in pojasnjevanje razlogov za njihov današnji položaj, ki jih raziskovalci potem vpišejo v etnično razliko oziroma v izrazito drugačno kulturo Romov, sestavni del tudi znanstvene vednosti o Romih (Janko Spreizer 2010). Šumi in Janko Spreizer, (2011) na primeru preselitve družine Strojani pokažeta, da so nekateri posamezniki in posameznice, čeprav se na načelni ravni niso strinjali z diskriminacijo, v javnih razpravah uporabljali prav argument domnevne kulturne različnosti Romov kot razlog za skorajda »nujnost« njihove drugačne obravnave.

Tudi na tej točki se potrdi opažanje, ki je skladno z dosedanjjo širšo analizo podatkov. Slovensko javno mnenje je bolj naklonjeno priseljevanju ljudi s percipirano podobnim narodnostnim izvorom, v tem primeru migrantov iz Bosne in Hercegovine v primerjavi z migranti iz Kitajske. Nadalje pa se pokaže, da anketiranci bolj podpirajo prihod strokovnjakov – slednji bi s svojim delom predvidoma pozitivno vplivali na gospodarstvo, kulturo in splošno kakovost življenja v Sloveniji – kakor prihod nekvalificiranih delavcev. V tem kontekstu je potrebno upoštevati koncept migracijskih elit, ki je v temelju manj »problematičen«, saj migracije ekspertov podpirajo tako segmentirane ekonomske politike kot tudi dobršen del javnosti. Oboji v njih vidijo jasne ekonomske koristi. Na drugi strani pa so nekvalificirani migranti v analizah javnega mnenja, medijskih diskurzih in populističnih politikah obeleženi s sintagmami »grožnje državi blaginje«, »jemanja služb domačemu prebivalstvu« (glej: Kralj, 2011; Zavratnik, 2011). V obeh primerih je ključen utilitaristični vidik politik, ki hkrati ostro ločuje manualne migrante od »možganov«. Ne glede na to, kako pomemben dejavnik je pri stališčih javnosti narodnostni izvor, vendarle ugotavljamo, da je z vključitvijo dimenzije strokovnega znanja javno mnenje bolj naklonjeno strokovnjakom, tudi s Kitajske, kot pa nekvalificiranim delavcem iz Bosne in Hercegovine.

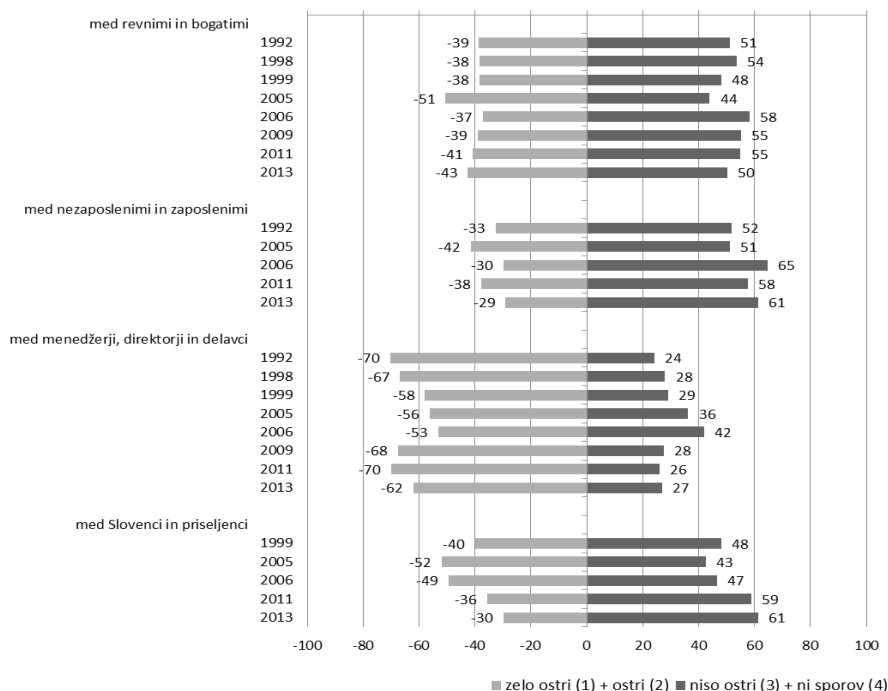
Na to vprašanje nadalje navezujemo premislek o zaznavah družbenih neenakosti med anketiranci. Iz podatkov SJM smo osamili štiri dimenzije, ki poleg odnosa med migranti in domačimi prebivalci vključujejo druge potencialno konfliktne odnose z veliko možnostjo prenosa konflikta na imaginarno relacijo migrant/domačin, tujec/Slovenec: gre za relacije revni – bogati, zaposleni – nezaposleni, delavci – direktorji in menedžerji. Anketirani odnosov med revnimi in bogatimi – razen manjšega nihljaja v letu 2005 – ne zaznavajo kot izrazito konfliktnih (ves čas se deleži gibljejo med 38 in 43 %), je pa zadnja meritev (2013) potrdila kontinuiran trend večanja deležev, kar nakazuje, da se percepcija sporov med elito in revnimi v javnem mnenju utrjuje. Na tem mestu bi bilo potrebno vnesti v analizo dogajanja iz vstajniškega obdobja (2012–13), ko so nastala in delovala številna družbena gibanja, iniciative, organizacije, ki so naslovile problematiko družbenih neenakosti in potrebe po strukturnih spremembah v družbi, predvsem skozi problematiko korupcije in slabih politik, napadov na socialno državo, prekarnost, varčevanje na najšibkejših, financiacijo družbe itd.⁵⁰ Domnevamo lahko, da so obsežni procesi vstajniškega vrenja zaznavni tudi v odnosu anketiranih do relacije med revnimi in bogatimi.

Veliko večja dinamika se kaže pri merjenju konfliktnosti med nezaposlenimi in zaposlenimi, kjer se deleži gibljejo med 29 in 42 %, kar jasno nakazuje, da je znotraj »zaposlitvenega okolja« čutiti napetosti. Te se v naslednjem koraku pokažejo pri

⁵⁰ Podrobneje glej: Simona Zavratnik in Andrej Kurnik: »Nesimo jih vun!« Premisleki vstajništva, 2013; in Mojca Pajnik in Simona Zavratnik: »Družbena gibanja in alternativna politika: vstaje v Sloveniji 2012–2013«. Družboslovne razprave, 2016, letnik 32, št. 82, str. 7–11.

zaznavanju konfliktov med menedžerji, direktorji in delavci, kjer lahko opazimo tudi vpliv globalne ekonomske krize, saj se stališče o sporih med skupinama v letih 2009 in 2011 zaostri, v letu 2013 pa se začne počasi umirjati oz. vračati na raven pred letom 2006. Najbolj optimističen podatek v tem sklopu je z vidika naše analize razmerje med Slovenci in priseljenci, kjer so v zadnjih meritvah vidne spremembe v zaznavanju konfliktov, in sicer v smeri njihovega zmanjševanja.

Graf 10: Kako ostri so po vaši oceni v Sloveniji spori in konflikti med navedenimi skupinami?

Vir: Slovensko javno mnenje 1992–2013, Univerza v Ljubljani, IDV–FDV, CJMMK.

Podatki nas navajajo k sklepu, da na splošno družbeno klimo glede tenzij med posameznimi diametralnimi skupinami bolj vpliva ekonomska kot begunska kriza, saj so premiki bolj intenzivni med skupinami, ki so tako ali drugače povezane z gospodarstvom oziroma z izključevanjem iz sfere dela, zaposlitve in dohodka. Anketirani tako za pomembnejše jemljejo tiste konflikte, pri katerih so soudeleženi (vodstva podjetij – delavci, nezaposleni – zaposleni), kot pa tiste, ki so v veliki meri posledica neustreznih politik in poudarjenih konstrukcij sovražnosti do drugega. Kljub temu ne moremo mimo dejstva, da sodobni kapitalizem proizvaja različne oblike

neenakosti, ki jih seveda ne naslavlja v svojem izvoru, temveč jih vtke v register moralnih panik in strahov o migrantih kot temeljnih krivcih za tovrstno stanje in posledično razpad socialno-blaginjskih sistemov, v katere se migranti domnevno neupravičeno »zažirajo« in odvzemajo pravice »domačemu« prebivalstvu.

Sklepni premislek: razdeljeno javno mnenje

Temeljna relacija v besedilu obravnava pojav sodobnih družbenih kriz in njihove zaznavnosti v slovenskem javnem mnenju. Za vsebinsko torišče smo izpostavili stališča javnosti do sodobnih migracij, pri čemer migracije kontekstualiziramo kot historično stalnico, v sodobnosti pa nas zanima perspektiva trajnostne transformacije družb, ki vključuje obravnavo migracij v optiki razvojnih razlik in družbenih neenakosti med različnimi deli sveta, predvsem med razvitim centrom na Severu in periferijo globalnega Juga in Vzhoda. Sodobne migracije že nekaj časa tudi v slovenski prostor vnašajo dimenzijo globalnih procesov, eden takih aktualnejših se je pokazal v luči tranzitnih migracij po t. i. balkanski poti, ki je v zaznavah javnosti ter – kar je ključnega pomena – v odzivih javnih politik prepoznan predvsem po oznaki »begunska kriza«.

V analizi empiričnih podatkov smo opazovali družbene krize, za katere predvidevamo, da javnost poenotijo v dokaj monolitni poziciji nasproti migrantu kot »drugemu«. Analiza podatkov SJM je pokazala, da javno mnenje nedvomno reagira na različne družbene krize oziroma da krize značilno modelirajo stališča javnosti, pri tem pa se v odnosu do migrantov drugače prezentirata t. i. migracijska (2000/2001) in begunska kriza (2015) v primerjavi z ekonomsko krizo (2008).

Javno mnenje dosledno sledi ali se pokriva s cikli kriz, pri tem pa sta odnos do migrantov in percepcije migracij neposredno povezana z večjo prisotnostjo migrantov v družbi, »na naši zemlji«, na »naših mejah«, »na mojem dvorišču« – kjer jih seveda nočemo. Povedano iz drugega zornega kota: ko javne politike zaznajo in odredajo na povečano prisotnost migrantov/beguncev z moralnimi panikami in prispevajo k vzpostavljanju »krizne situacije«, javno mnenje reagira skladno s posredovano konfliktno predstavo. Ugotavljamo, da je javno mnenje sinhronizirano s političnimi zaznavami migracij kot kriznih dogodkov, pri tem pa je kontekstualno ključen dejavnik meja: zaznava t. i. ilegalnih migrantov (ali povečanega števila beguncev) na meji, prehodi in prihodi beguncev preko ozemlja, upravičenost vstopov, bojazen, da bodo prišli na »moje dvorišče«.

Potrjuje se domneva, da cikličnost kriz, tako migracijskih kot drugih družbenih kriz, korelira s cikličnostjo percepcij javnega mnenja, pri čemer je temeljna referenca zaznave krize percipirana predvsem v prostorski prisotnosti migranta/begunca. S tega

vidika gre pojasnjevati manjši vpliv gospodarske krize. Empirični podatki kažejo, da recesija sama po sebi ni zaostila protimigracijskih stališč, saj so le-ta precej ostreje izražena (večji delež javnosti je uperjen proti migrantom oz. ne podpira migrantov) v merjenjih 2002 in 2016. Empirične evidence kažejo, da je na javno mnenje precej bolj vplivala begunska kot ekonomska kriza, a je na tej točki potrebno večplastno branje. Odziv javnosti pri gospodarski krizi ni nujno neposredno uperjen proti migrantom, vsaj ne kot izključnim naslovnikom, saj je ta vloga dodeljena prvenstveno elitam, medtem ko so migranti zaznani predvsem kot grožnja »našim« vrednotam in kulturi. Hkrati pa ne smemo spregledati drugih odzivov na ekonomsko krizo, to je zlasti procesov skorajda sinhronega vzpona populističnih desnih strank širom Evrope. Protimigracijska stališča je potrebno odčitati v delovanju strank desnega političnega spektra in gibanjih, ki tujca/migranta trdno postavijo v središče družbenih paranoj.

Podatki tudi kažejo, da percepcije javnosti prvenstveno sledijo javnim politikam, ki migracije klasificirajo skozi ustaljene kategorije zaželenih vs. nezaželenih ter posledično legitimnih in nelegitimnih migrantov, s tem pa se v javnih politikah definirane dihotomije še dodatno utrjujejo. Javno mnenje nedoumno klasificira in segmentira migrante, pri tem pa sledi kriterijem kulturne podobnosti (odprti smo do migrantov s podobnim narodnostim izvorom), ekonomskih interesov (upravičenost za deficitarna področja, preference do visoko kvalificiranih naproti manualnim delavcem) in humanitarnosti (preganjanje kot upravičen vzrok begunskega statusa naproti »zgolj« ekonomskim migrantom). Sinhronost politik in odzivov javnega mnenja ne prese- neča, prej nasprotno, sporoča nam, da so utrjene (migracijske, begunske) politike uspešno socializirane in utrjene v širši javnosti.

Podatki SJM v splošnem potrdijo trend deklarativne odprtosti do migrantov, s pomembnimi diferencami: javno mnenje izraža največjo odprtost/sprejemanje do tistih, ki jih skorajda ni, ali do tistih, »ki jih že dovolj dobro poznamo«. Nadalje, zadržani smo do »ekonomskih migrantov« in bolj podporni do beguncev, ki (dejan- sko) bežijo pred preganjanjem v lastnih državah. Ključnega pomena pri oblikovanju odnosa do beguncev je »urejen status«. Javno mnenje močno razlikuje med t. i. ile- galnimi migranti in praviimi begunci, pri čemer pokaže precejšnjo naklonjenost do tistih, ki jih prepozna kot prave begunce in odklonilno stališče do tistih, ki se v to kategorijo ne uvrstijo.

Vendarle gre dodati, da navkljub jasnim intervencijam migracijskih kriz ne gre trditi, da se javno mnenje dosledno in večinsko izreka proti migrantom. Vsaj dva trenda kažeta na drugačno interpretacijo: prvi je jasno segmentiranje, ki migrante loči glede na kategorizacije ekonomske in humanitarne upravičenosti (podpora do- ločenim kategorijam migrantov ni vprašljiva), drugi pa je temeljna značilnost javnega mnenja v obdobju 2002 do 2016, ki kaže prej na močno razdeljeno javnost kot na enoznačna protimigracijska stališča. Tovrstne polarizacije pa so tudi sicer značilne pri

javnih tematikah z velikim »konfliktnim potencialom« za javnost, med katere nedvomno sodijo tudi vprašanja o migracijah. Tako aktualna begunska kriza iz leta 2015 v slovenskem javnem mnenju ne nakaže večinskega nasprotovanja migrantom, pokaže pa polarizirano javnost. Nekoliko daljše perspektiva (merjenja od 2002 naprej) pokaže, da je javno mnenje na deklarativni ravni relativno odprto do migracij, da pa postane precej bolj zadržano, ko se begunci pojavijo na domači meji. Pričakovati gre, da se bodo porazdelitve javnosti ob prihodnjih merjenjih gibale skladno z večjo ali manjšo »prisotnostjo beguncev na meji« kot ključno referenčno točko (ne)podpore slovenske javnosti. Nenazadnje bo potrebno v tej perspektivi brati tudi nekatere izražene razlike v percepcijah o vlogi migrantov v novih družbah, ki se kažejo med državami ostrega »zunanjega roba« Evropske unije, to je predvsem tistimi, ki so tvorile ožičen koridor na balkanski poti, in državami evropskega »centra«.

Ob koncu analize slovenskega javnega mnenja se je potrebno obrniti k širši refleksiji javnomnenskih stališč do migrantov v evropskem kontekstu, česar smo se v naši analizi le obrobno dotaknili. V zaključku gre izpostaviti rezultate najnovejše primerjalne študije iz leta 2019 o stališčih do migracij in imigrantov v različnih evropskih državah, ki na podlagi podatkov Evropske družboslovne raziskave sporoča pomemben, a tudi nekoliko presenetljiv sklep: namreč, da so na splošno stališča do migracij v Evropi v večini držav postala bolj pozitivna po begunski krizi leta 2015 (Messing in Ságvári, 2019: 35). »Stopnja zavračanja med letoma 2014/15 (preden se je zgodil tok množičnih migracij v Evropo) in 2016/17 (po migracijskem šoku) se je zmanjšala s 15 % na 10 %.« Slednje kaže, da javno mnenje ni prevzelo cvetočega protimigrantskega populističnega političnega diskurza in prav tako vse glasnejši protimigrantski populistični narativi niso spodbudili podpore pri zavračanju migrantov. Izriše se nasprotni trend, namreč da so številni Evropejci prej kot strah pred migranti izbrali sprejemanje. Z nekaj izjemami, zlasti izstopajočo Madžarsko, kjer so se splošna stališča do migrantov zaostila, v večini držav beležimo bolj pozitiven odnos do migrantov (ibid.).

Sklep, da javno mnenje zagotovo v večini ne sledi protimigracijskim paranojam, ki jih lansirajo in negujejo politike, se zdi optimističen. Javno mnenje tako tudi sporoča, da solidarnost in družbena kohezija nista zlahka zamajana z vsako t. i. migracijsko/begunsko krizo, a hkrati tudi jasno pokaže na primeru Madžarske, kaj se zgodi, ko politika uspešno instrumentalizira negotovost ljudi in ustvari večinsko »kulturo strahu«. Slednje pa je poznan konstrukt, ki so ga nekatere države na ostrem robu šengenske Evrope zlahka pretvorile v varnostne politike rezalnih žic in drugih zidov.

OKOLJSKE MIGRACIJE. PRAVICA »DO MESTA«

*Okoljski begunci, podnebne spremembe, podnebna pravičnost*⁵¹

⁵¹ V tem poglavju se opiramo na objavljeni tekst avtorice Simone Zavratnik »Okoljske spremembe in migracije: trasiranje diskusije o ekoloških pregnancih«, ČKZ, Časopis za kritiko znanosti in novo antropologijo, 2015.

Uvod: ranljivost ljudi, okolja in (družbena) pravičnost

Okoljske migracije sodijo med tista področja globalno-lokalnih mobilnosti, ki so v sodobnih družbah še precej nevidne, spregledane, obrobne teme, brez ustrezne pozornosti javnosti in potrebnih odgovorov javnih politik. Za evropski prostor se zdi, da se ga gibanja ljudi, ki se selijo predvsem ali vključno zaradi okoljskih sprememb, le mimobežno dotikajo ter da so ranljivosti ljudi in okolij zaradi podnebnih sprememb zamejene na »varni« distanci, na oddaljeni globalni Jug in Vzhod.

Sodobne okoljske migracije nastajajo iz različnih razlogov, med drugim zaradi širjenja puščav ter s tem izginjanja rodovitne zemlje in lokalnih kmetijskih skupnosti, nadalje zaradi poplav, dviga morske gladine in spremenjenih življenjskih razmer v priobalnih naselbinah, vključno s tem, da je te poplavelo morje, pa tudi zaradi velikih infrastrukturnih projektov in posegov v okolje, na primer zaradi izgradnje jezov na rekah ipd. Pomembno izhodišče naše obravnave je, da podnebne spremembe in migracije nastopajo kot del skupne globalne zgodbe, a z različnimi posledicami v različnih regionalnih in lokalnih prostorih. Zato je zmotno mnenje, da je iz teh sinhronih procesov lahko izvzet katerikoli del sveta, kar seveda velja tudi za evropski prostor, za katerega se zdi, da ga okoljske ranljivosti ne zadevajo z enako intenzivnostjo kot nekatere druge kontinente, denimo podsaharsko Afriko in Indijsko podcelino. Tak izolacionizem pa je v kontekstu današnje izjemno visoke relevantnosti migracij v povezavi s podnebnimi spremembami lahko le navidezen.

Nedvomno okoljske migracije obstajajo od začetkov človekovega organiziranega naseljevanja ob virih življenja, najpogosteje ob rekah in drugih vodnih žilah, v globalno prepletenem svetu pa so okoljski vzroki migracij najpogosteje povezani še z drugimi: vojnimi konflikti, revščino, družbenimi neenakostmi, visoko brezposelnostjo ipd. Znanost že vsaj tri desetletja išče odgovore na globalne okoljske spremembe, med njimi tudi na tiste, ki so povezane z migracijami. A odgovori niso enoznačni. Medtem ko okoljski strokovnjaki poudarjajo črnoglede, celo katastrofične scenarije okoljskih sprememb, ki bodo v beg pognale na milijone ljudi iz ranljivih prostorov, pa migracijski strokovnjaki menijo, da je odseljevanje ena, a ne edina strategija. Menijo torej, da ne smemo spregledati adaptacijskih strategij, saj historične izkušnje kažejo, da številni ljudje nikoli ne odidejo. Ali pa tudi ne morejo oditi, kar je povezano z resursi, ki jih (n)imajo⁵².

⁵² Podrobneje o tem v nadaljevanju, ko pokažemo na razredno, spolno, rasno, etnično itd. obeležnost migracijskih strategij v podsaharski Afriki in Indiji.

Nedorečeno je tudi vprašanje odnosa med človekovimi pravicami, ki jih je treba zagotoviti okoljskim migrantom, in odvijajočimi se podnebnimi spremembami. Trenutna pravna ureditev okoljskih dejavnikov ne uvršča med kriterije, ki človeka prisilijo k iskanju varnega zatočišča zunaj svoje države. Posledično nimamo pravne osnove za prepoznanje »okoljskega begunca«. S tega vidika se kaže kot nujen poziv k argumentirani razpravi o okoljskih beguncih na ravni globalne diskusije, ki pa bi morala voditi k novi regulaciji. Torej k takšnemu dogovoru, ki bo okoljske begunce zaznal kot vidne in dejanske, njihov položaj med vidnostjo in nevidnostjo, priznanostjo in nepriznanostjo pa jasneje definiral. Tako kot smo priča nejasnim političnim odgovorom, je nedorečenost zaznavna tudi na teoretski ravni, vključno s poimenovanjem: ali gre za okoljske begunce, okoljske migrante, podnebne begunce, ekološke pregnancy? Zagotovo lahko rečemo, da okoljske migracije družbam prinašajo pomembne izzive, med njimi bo morda največji iskanje odgovora na vprašanje: kako zagotoviti podnebno pravičnost ljudem, ki so jih/jih bodo nepovratne okoljske spremembe prisilile k razseljevanju?

Okoljske spremembe in migracije: diskusija o »podnebnih beguncih«

V besedilu obravnavamo vprašanje sodobnih okoljskih sprememb, zlasti podnebnih, in fenomenov, kot sta dvig morske gladine in dezertifikacija ter posledično spremenjenih vzorcev mobilnosti oziroma migracij ljudi zaradi okoljskih dejavnikov. Pri tem se osredotočamo na trasiranje ključnih diskusij o okoljskih beguncih/okoljskih migrantih v znanstveni produkciji; te zaznamuje dvotirna razprava na akademskem področju, razlike med zagovorniki in kritiki hipoteze o okoljskih beguncih/okoljskih migrantih pa so odvisne od disciplinarnega domicila analitikov. Predvsem začetki diskusije so potekali v okviru polarizirane relacije med okoljsko in migracijsko analizo oziroma »katastrofičnimi in skeptičnimi scenariji«. Kljub nespornosti tega, da okoljske spremembe (so)vplivajo na migracije, pa se kaže že v izhodišču odreči poenostavljenim tozadevnim vzročno-posledičnim razlagam in tudi okoljske migracije umestiti v kontekst kompleksnosti in večdimenzionalnosti migracijskih procesov, čemur bomo sledili tudi v naši analizi. Za ljudi, posameznike in skupine, ki migrirajo zaradi okoljskih/podnebnih sprememb, se tako zdi, da ti »nekako obstajajo«, a so ujeti med teoretske nedorečenosti, ki puščajo področje njihove zaščite prazno, in hitre okoljske spremembe, ki se dogajajo v realnih življenjskih prostorih.

Okoljska tveganja, ki so v globalni družbi tveganja nedvomno ena bolj prezentnih, po Becku spadajo med proizvedene negotovosti (2009), odgovori nanja pa so ujeti v spiralo političnih, ekonomskih in razvojnih disparitet v razmerju Sever–Jug ter v mogočno mašinerijo vladnih in medvladnih institucij, ki na eni strani definirajo prostorske in ekološke politike, na drugi pa ozke koridorje globalne mobilnosti. Migrant, ki je že nekaj desetletij prvovrsten politični problem *per se*, se tako v optiki diskurza o ranljivosti okolja na sceni globalnih migracijskih gibanj ponovno pojavi kot posameznik, ki zaradi nepovratnih sprememb okolja zapusti mikrolokacijo in postane okoljski migrant, okoljski begunec, ekomigrant ali še kako drugače poimenovan pregnanec.

Za okoljske migrante se zdi, da so se znašli v sporu med »naravnim svetom« (fizičnim okoljem), ki je migracije v vsej človeški zgodovini bistveno soustvarjal, in »družbenim svetom« (predvsem kot normativno politično skupnostjo), saj nam jo je narava zagodla in ob številnih beguncih, prosilcih za azil, ekonomskih migrantih in tako naprej izumila še »okoljske begunce«. Ti vnašajo nov nemir na povsem razburkano področje migracij, na katerem položaj okoljskih beguncev določa agenda velikih diskurzov upravljanja tega ali onega področja javnega življenja, v tem primeru diskurza »upravljanja migracij« in »upravljanja prostora«, ki se jima nemalokrat priključi še diskurz varnosti in obvladovanja tveganj. In že poznani krog, v katerem se znajdejo »okoljski«, »konvencijski« ali še kako drugače poimenovani begunci, se sklene. Kdo je torej okoljski migrant, od kod izhaja pojem okoljski begunec, kako je potekalo trasiranje diskusije o tem v znanstveni literaturi? V izhodišču velja ugotoviti, da je pojem »okoljskega begunca« še vedno koncept v nastajanju, sega pa v sedemdeseta leta prejšnjega stoletja.

Pojem okoljskega begunca se je v znanstveni diskusiji pojavil z odmevno študijo Essama El-Hinnawija *Environmental refugees* (1985, Program Združenih narodov za okolje) in tako rekoč kategorično zaznamoval in v veliki meri tudi utiril diskusijo, ki je v naslednjih dveh desetletjih potekala med zagovorniki, kritiki, delnimi kritiki in »reformisti« kategorizacije okoljskih beguncev. Je pa bil ta pojem, kot navaja Morrissey (2012: 36), poznan že v sedemdesetih, ko ga je uporabil Lester Brown, ustanovitelj World Watch Institute⁵³. Ta inštitut se je v preteklosti ukvarjal in se še danes ukvarja s področji podnebja, energije, kmetijstva ter okolja in družbe. Zato ni presenetljivo, da je kot ena referenčnih institucij na teh področjih prvi opozoril na nekatere pojme, ki jih je teorija poskušala definirati šele v naslednjih desetletjih, v praksi pa – tudi zaradi definicijskega primanjkljaja – še po več desetletjih, predvsem na ravni političnega delovanja, v zvezi s tem povsem zaostajamo.

⁵³ Več o World Watch Institute, ki je še vedno eden vodilnih inštitutov na področju varovanja okolja in nadaljuje tradicijo ustanovitelja L. Browna, ki je prvi uporabil pojem »okoljskega begunca«: <http://worldwatch.org/>.

Če časovni okvir raztegnemo še nekoliko dlje v preteklost, dobimo nadaljnje zanimive podatke: konceptualne korenine pojma okoljskih migrantov/beguncev segajo že v trideseta leta 20. stoletja. Tako je Dennery že leta 1931 v študiji svaril pred »prenaseljenostjo« Indijske podceline in posledično pred emigracijami kot strategijo zapuščanja ozemelj z nezadostnimi resursi. Bolj konkretno referenco je k razvoju pojma leta 1949 prispeval Vogt, ko je v študiji o severnoameriških prerijskih migrantih, ki so zapuščali območje »prahu« v tridesetih letih (glej Morrissey, 2012: 41), opisoval »ekološko razseljene osebe«. Ta digresija k zgodnejšim zaznamkom prisotnosti okoljskih migrantov v taki ali drugačni obliki v sodobnih družbah nesporno kaže na zavedanje pomena relacije med okoljem in migracijami že v času pred širšo razpravo, ki se danes razvija predvsem v obliki dvotirne diskusije med akademskim in političnim polom, pogosto v dveh povsem ločenih diskurzih.

Četudi je El-Hinnawi v omenjeni študiji najprej opozoril, da so v najširšem smislu vsi begunci, ki zapustijo svoj naravni habitat, ne glede na vzrok za to selitev, v samem bistvu okoljski begunci, pa je ta pojem tudi precizneje definiral in s tem podal prvo formalno opredelitev okoljskega begunca:

Kot okoljske begunce opredeljujemo tiste ljudi, ki so bili prisiljeni začasno ali trajno zapustiti tradicionalni habitat zaradi (naravnih in/ali po človeku povzročenih) izrazitih motenj v okolju, ki so ogrožale njihov obstoj in/ali resno vplivale na kakovost njihovega življenja (1985: 4).

Okoljske begunce kategorizira v tri širše skupine. V prvi so tisti, ki so začasno razseljeni zaradi okoljskega stresa in se po odpravi okoljske motnje lahko vrnejo v izvorni habitat (značilni primeri tega so potresi, cikloni, industrijske nesreče ipd.). V drugi so tisti okoljski begunci, ki so zaradi permanentnih okoljskih sprememb (praviloma po človeku povzročenih, npr. izgradnja velikih jezov na rekah) stalno razseljeni v novo okolje in njihova vrnitev v izvorni habitat več ni mogoča. Tretja skupina okoljskih beguncev so tisti posamezniki in/ali skupine, ki stalno ali začasno migrirajo znotraj svoje države ali preko mednarodnih meja, ker iščejo boljše razmere za življenje. Glavni razlog tovrstnih migracij je izrazito poslabšanje oziroma pomanjkanje resursov v izvornih okoljih, zaradi česar ni več mogoče zadovoljevati osnovnih življenjskih potreb (npr. migracije iz ruralnih prostorov v urbane, ko pride do dalj časa trajajoče suše; podoben primer so migracije manjših kmetov, katerih zemljišča so poplavljen in zasoljena, ti kmetje pa si ne morejo privoščiti potrebnih kapitalskih naložb za njihovo obnovo) (več: El-Hinnawi, 1985: 4–5).

Tej študiji so sledile druge, ki so poskušale omenjeno definicijo operacionalizirati, jo precizirati in nadgraditi s podatki: kdo so okoljski begunci danes in koliko jih je ter koliko jih lahko zaradi okoljskih sprememb pričakujemo v prihodnosti. Med slednjimi je odmevna študija Jodija Jacobsona iz leta 1988, ki ponuja prvo numerično sliko okoljskih beguncev in nakaže, kakšna bi potencialno lahko bila vloga podnebnih sprememb pri migracijah v prihodnosti. Jacobson navaja, da obstaja 10 milijonov

okoljskih beguncev, njegova napoved pa temelji na oceni števila razseljenih ljudi zaradi suše v Sahelu v osemdesetih letih prejšnjega stoletja. Ta trditev ni toliko pomembna zaradi številke (tem je seveda mogoče oporekati in kritiki so to tudi storili), temveč predvsem zato, ker je pojmu okoljskega begunca dala legitimnost v javni razpravi. Termin okoljski begunec je dobil nekakšno uradno priznanje, s čimer se je umestil v ekološke razprave in v razprave v drugih disciplinah ter se dvignil nad raven zgolj hipotetične kategorije (glej tudi Morrissey, 2012: 36).

Nova spoznanja in ozaveščanje o okoljskih beguncih se odlikavajo v literaturi devetdesetih, v kateri lahko povečini beremo o populacijski rasti, družbenih in ekonomskih krizah ter posledično o velikih migracijskih premikih. Osrednje teme so rast prebivalstva, prenaseljenost določenih okoljsko ranljivih predelov, napovedi in scenariji populacijskih gibanj zaradi podnebnih oziroma okoljskih sprememb in podobno, resna pomanjkljivost teh scenarijev pa je njihova šibka empirična utemeljenost. Slednje je tudi eden glavnih zadržkov kritikov tega pristopa. Med nasledniki moramo posebej omeniti Normana Myersa (1997), ki Jacobsonovih deset milijonov okoljskih beguncev poveča na 25 milijonov, s tem pa celo preseže število »klasičnih« konvencijskih beguncev. Njegove projekcije govorijo celo o dvesto milijonih okoljskih beguncev do leta 2050. Kljub pomislekom, ki so jih vzbudili Jacobsonovi »katastrofični scenariji« v akademski in širši javnosti, je treba ugotoviti, da je avtor jasno in alarmantno opozoril, da bodo okoljske spremembe v prihodnosti pomembne tudi pri proučevanju migracij. Kot okoljski strokovnjak je bil Jacobson znanilec tega, kar je postalo glavna skrb v prispevkih o okoljskih beguncih v 21. stoletju.

V nadaljevanju pogledjmo nekaj odzivov na alarmantne trditve okoljskih strokovnjakov. Prvi kritiki hipoteze o »okoljskih beguncih« in alarmu ekologov so bili – pričakovano – migracijski analitiki. Med zgodnjimi velja omeniti Astri Suhrke (1994), ki je kritizirala stališče, da je vsako gibanje begunsko; pojem »okoljskega begunca« naj bi po njenem mnenju spodkopaval *Konvencijo o statusu begunca* iz leta 1951, ki predstavlja temeljni okvir za mednarodno zaščito beguncev. Te kritike se nadaljujejo v migracijskih študijah tudi danes. Suhrke (1994) je identificirala dve smeri v analizah o okoljskih beguncih. Prva smer so maksimalisti, ki »napovedujejo obsežne migracije kot nujen rezultat obsežnih sprememb v fizičnem okolju«, druga pa minimalisti, ki upoštevajo kompleksnost interakcij med okoljem in socialnim sistemom in ne vzpostavljajo trdne neposredne povezave med spremembami okolja in migracijami (Suhrke v Morrissey, 2012: 38). Med vidnimi kritiki velja omeniti Lonergana, ki meni, da je pojem »okoljsko razseljenih beguncev« nesmiseln, namesto okoljskih dejavnikov pa v razpravo vnaša pojem razvoja; tako kot temeljni dejavnik okoljskih migracij identificira neenakosti v razvoju med globalnim Severom in globalnim Jugom (Lonergan, 1998; Lonergan v Morrissey, 2012: 38).

James Morrissey (2012: 39) kritike alarmantnih ekoloških napovedi povzema v treh točkah: 1. problematično je označevati vse migrante za »begunce«, ker distinkcija

vendarle obstaja; 2. problematično je razumevanje, po katerem je naravno okolje preprosto ločljivo od družbenega, političnega in ekonomskega konteksta, v katerem soobstaja; 3. empirične evidence migracij kot odziva na okoljske šoke kažejo, da ljudje migrirajo začasno in ciklično ter predvsem na bližnja območja. Avtor meni, da nestrinjanja s pojmom »okoljskega begunca« ne implicirajo tudi nestrinjanja s samo povezavo med okoljskimi spremembami in migracijami. S takšno pozicijo Morrissey pravzaprav povzema razpravo s preloma tisočletja, ko je ena smer raziskovalcev napovedala na stotine milijonov okoljskih beguncev, ki naj bi jih na pot pognale podnebne spremembe, medtem ko je druga smer zanikala obstoj same omenjene miselne kategorije (2012: 38). Ta polarizacija se nadaljuje, diskusija pa se je od vprašanja o obstoju kategorije »okoljskih beguncev« premaknila k vprašanju, ali okoljske spremembe lahko povzročijo migracije oziroma ali ljudi lahko prisilijo k temu (ibid.).

Kritika: od milijonov h konceptualnim premislekom

Razprava Stephena Castlesa »Environmental change and forced migration: making sense of the debate« iz leta 2002 prinaša enega prvih sistematičnih razmislekov koncipiranja odnosa *okoljske spremembe* – *prisilne migracije*. Avtor, eden vodilnih svetovnih migracijskih strokovnjakov, ta odnos pozicionira s stališča begunskih in migracijskih študij, in ne okoljskih, pri tem pa poudarja nujnost preseganja disciplinarnih okvirov ter naslovi vprašanja konceptualnega premisleka. Kot omenjeno, je pri relaciji okolje – migracije vidna izrazita teoretska večtirnost, med avtorji pa ni strinjanja niti glede zadevnih temeljnih konceptov in njihovih opredelitev. Na takšno situacijo opozori Castlesova razprava, v kateri avtor ilustrira razlike med dvema ključnima avtorjema iz devetdesetih, Normanom Myersom, ki je intenzivno proučeval okoljske spremembe in razseljevanje prebivalstva (omeniti je treba vplivno poročilo *Environmental exodus: an emergent crisis in the global arena*, ki ga je leta 1995 napisal z Jennifer Kent), in Richardom Blackom, ki je proučeval predvsem begunsko tematiko v Afriki in drugod (eno njegovih temeljnih del je *Refugees, environment and development* iz leta 1998). V nadaljevanju povzemamo njuna nasprotujoča si stališča, izhajajoča iz dveh perspektiv, ki so v temeljih zaznamovala analizo okoljskih migracij.

Myers razpravlja o okoljskih beguncih, ki jih vidi kot ljudi, užete v najmanj neugodne, če ne vsaj tvegane ali celo za življenje nemogoče okoljske razmere. Takole pravi:

Obstaja hitro rastoče število ljudi, ki si zaradi suše, erozije tal, širjenja puščav, krčenja gozdov in drugih okoljskih problemov v svoji domovini ne more več zagotoviti varnega preživljanja. V obupu ti »okoljski begunci« ... čutijo, da nimajo druge možnosti, kot da si poiščejo zatočišče drugod, ne glede na to, kako nevaren je ta poskus (Myers, 1995; v: Castles, 2002: 1).

Na drugi strani se Richard Black v razpravi »Environmental refugees: myth or reality« (2001b) sprašuje o legitimnosti tega koncepta in sklene, da gre predvsem za zavajajoč, povsem spolitiziran in potencialno škodljiv mit. To besedilo izostri najmočnejšo kritiko okoljskih interpretacij.

Black opozarja na problematičnost ponujenih tipologij »okoljskih beguncev« in »okoljskih migrantov«, ki obsegajo cel spekter migracij, vse od začasnih pa do stalnejših migracij ljudi zaradi naravnih katastrof, industrijskih nesreč, podnebnih sprememb, dezertifikacije in drugih okoljskih pojavov. Black podatke o spremembah na terenu bere v zelo kritičnem duhu in v temelju poziva k natančnejši določitvi pojmovnega aparata; tako meni, da je kljub številnim primerom, ki jih navaja literatura, akademska moč študij teh primerov pogosto izjemno šibka (Black, 2001b: 2), ponujeni sezname konkretnih primerov tako prevladujejo nad teoretsko rigoroznostjo. Kljub različnim in ne maloštevilnim tipologijam obstaja le malo strinjanja glede tega, kaj kategoriji »okoljskih beguncev« in »okoljskih migrantov« dejansko pomenita (ibid.: 13). Skrb za revne ljudi, ki bežijo z okoljsko prizadetih območij, po Blackovem mnenju ni prevedena v prepričljive dokaze o obsegu oziroma temeljnih vzrokih za njihovo ravnanje, namreč beg iz degradiranih in opustošenih okolij. Black gre še korak dlje in postavlja vprašanje: Za čigavo agendo gre?

Še več, obstaja nevarnost, da ima akademsko in politično [policy, op. avt.] pisanje o 'okoljskih beguncih' več opraviti z birokratskimi agendami mednarodnih organizacij in akademikov kot s kakšnim dejanskim teoretičnim ali empiričnim vpogledom (Black, 2001b: 14).

Blackova trditev, da ne obstaja okoljski begunec kot tak, temveč da begunstvo povzroči kombinacija političnih, ekonomskih in drugih dejavnikov, je tako skorajda temeljni postulat današnjih migracijskih analiz.

V zgodovini so ljudje zapuščali prostore z neugodnimi ali vse slabšimi razmerami bodisi zaradi pomanjkanja dežja, visoke brezposelnosti, političnih nemirov bodisi zaradi kombinacij teh ali drugih škodljivih dejavnikov. Pa vendar je brez trdne definicije tega, kaj sploh je 'okoljski begunec', težko trditi, da njihovo število narašča; v multidimenzionalnem svetu, v katerem se ljudje za migracije (ali proti njim) odločajo na podlagi širokega spektra dejavnikov, se adekvatna definicija ne zdi prav možna (Black, 2001b: 14).

Razprava med Myersom in Blackom je pomembna, ker ponazarja nasprotujoči si poziciji na akademski in politični ravni; ta opozicija se je začela sredi osemdesetih let z že omenjeno študijo UNHCR o okoljskih beguncih (El-Hinnawi, 1985),

nadaljevala pa z dualizmom nestrinjanja med različnima pristopoma. Poglejmo še nekaj poudarkov iz okoljskega diskurza, ki izpeljuje sklep o obsežnih populacijskih premikih. Po napovedih Myersa, ki na problem okoljskih beguncev gleda skozi perspektivo alarmantno visokih in še naraščajočih števil, okoljskih beguncev pa nika-
kor ne obravnava kot nekakšne mitološke kategorije, naj bi se do leta 2010 njihovo
število podvojilo, ta rast pa bi bila lahko še hitrejša zaradi globalnega segrevanja. Myersove napovedi segajo celo do 200 milijonov ljudi, ki bodo izpostavljeni okolj-
skim tveganjem, kar bo – v tej viziji – posledično vodilo k velikim migracijskim
premikom prebivalstva (Myers, 1997; Myers v Castles, 2002: 1).

Avtorjeve napovedi o obsežnih migracijskih premikih zaradi okoljskih dejavnikov
se z današnjega gledišča seveda niso uresničile, zagotovo ne v čisti formi, to je, da
bi šlo za primat okoljskih dejavnikov kot vzrokov za migracije. Ne glede na to pa je
dejstvo, da so alarmantni scenariji (in ni nepomembna opomba, da gre predvsem
za scenarije) pripomogli k veliki prepoznavnosti te tematike in njeni zasidranosti
v globalni znanstveni in politični obravnavi. Myersu gre očitati predvsem njegovo
apokaliptično vizijo, ki milijone okoljskih beguncev, oropanih domovanj, povezuje
z največjo krizo sodobnega človeštva. V poročilu, ki ga je napisal z Jennifer Kent,
lahko zasledimo klasični repertoar tveganj, ki je v povezavi s t. i. konvencijskimi be-
gunci že dodobra poznan, avtorja pa ga preslikata na milijone potencialnih okoljskih
beguncev in pri tem izpostavljata, kako lahko to dogajanje ogroža socialno kohezijo
in nacionalno identiteto ter povzroča etnične tenzije in konflikte v novih družbah
priseljavanja, in podobno.

Black in nekateri drugi kritiki so – če povzamemo – takšno vizijo eksodusa za-
vrnili vsaj iz dveh razlogov: prvič, ker bistvene populacijske premike napoveduje
brez vsake empirične podlage in zgolj na podlagi opazovanja okoljskih sprememb
(kritiki namreč menijo, da ni dokazov, da bi spremembe okoljskih dejavnikov vodile
neposredno k množičnim premikom beguncev; mišljeni so seveda predvsem premiki
k razvitim državam globalnega Severa); in drugič, ker migrante in begunce portretira
kot vir groženj za bogati globalni Sever, pri čemer povsem spregleda historične okvire
migracijskih praks, razvojne perspektive in razreševanje konfliktov v izvornih druž-
bah (glej Castles, 2002).

Medtem ko je bila na prelomu tisočletja relevantna predvsem diskusija, kdo
naj bi bil okoljski begunec, se zdi, da se rezultati dobro desetletje potekajočega
raziskovalnega dela kažejo v preciznejši teoretski analizi. Tako postajajo vidnejše
medsebojne povezave na relaciji *migracije – človekove pravice – okoljske spremembe*,
v ospredje stopa mnogoterost raziskovalnih gledišč. Ne moremo sicer reči, da je
disciplinarni konflikt med okoljsko in migracijsko naracijo izginil, se je pa razlika
med njima nekoliko zmanjšala. Kot smo že rekli, je Castles leta 2002 poudaril,
da je treba v razpravo, ki sicer izhaja iz dveh povsem različnih perspektiv, vnesti
smiselnost; to je še toliko pomembnejše, ker imajo v javnosti sprejeta stališča o

relacijah med okoljem in prisilnimi migracijami dolgoročne politične posledice (2002: 2).

V tej optiki je pomembno predstaviti podatke o okoljskih migracijah iz terenskih študij. Vzroki, ki jih naštevata Myers in Kent (1995) (dezertifikacija, pomanjkanje vode, krčenje gozdov, zasoljevanje namakalnih površin in siromašenje biotske raznovrstnosti), so povezani z rastjo prebivalstva v manj razvitem svetu in s podnebnimi spremembami. Te makrospremembe povzročajo pritisk, ki vodi v tekmovalstvo za zemljo in druge vire, temu pa je treba prišteti še učinke ekstremnega vremenskega dogajanja in naravnih ter človeško povzročenih katastrof (npr. Černobil). Avtorja na podlagi opazovanja teh dogajanj napovedujeta premike milijonov ljudi predvsem zaradi krčenja gozdov, pomanjkanja vode in dviga gladine morja.

Tako Castles (2002) kot Black (1998) in drugi poznejši kritiki poudarjajo pomen dejanskih podatkov, ki bi empirično podkrepili trditve, da okoljske spremembe vodijo k velikemu številu okoljskih beguncev ali migrantov. Projekcije same namreč ne dajejo odgovorov, v kakšnem obsegu ljudje v realnem življenju zaradi tega tudi dejansko migrirajo. Black po analizi obsežne literature s terena ugotavlja, da prepričljivih tovrstnih dokazov preprosto ni. Tako so na primer migracije v saheljski Afriki in podobnih okoljih stoletna praksa, ki je prej ciklične kot permanentne narave. Torej ne gre zgolj za dezertifikacijo in sušo, temveč so migracije »prej bistven del gospodarske in socialne strukture v regiji kot pa odgovor na degradacijo okolja« (Black, 1998: 28; Black v Castles, 2002: 3). Black sicer probleme okolja, na primer dvig morske gladine, zaznava kot zelo realne, vendar jih vzročno ne povezuje z obsežnimi premiki prebivalstva. Ugotavlja, da bolj kot opazovanje globalnega vremena štejejo adaptacijske strategije, ki jih udeležujejo ljudje v lokalnih prostorih, ter odzivi lokalnih skupnosti in vlad v primerih posamičnih okoljskih kriz. Pri tem gre lahko za preventivne strategije (na primer gradnja nasipov za zaustavitev poplav ali zasaditev dreves za preprečevanje erozije prsti) ali strategije pomoči po katastrofah. Pogosto naravne katastrofe (na primer potresi, orkani) povzročijo začasne razselitve, ki so po relativno kratkem obdobju minimalizirane. Po potresu v japonskem Kobeju je domove zapustilo tristo tisoč ljudi, vendar je v treh mesecih to število padlo na petdeset tisoč. Nasprotno pa so ponekod ljudje v začasnih centrih živeli leta, kot kaže primer izbruha vulkana Mount Pinatubo na Filipinih (glej Castles, 2002: 3). Na tej točki Castles v razpravo vnese pomembnost dveh ključnih dejavnikov: najprej močne, organizirane države kot osrednje agencije, v domeni katere je obvladovanje okoljskih tveganj, prav tako pa poudarja tudi pomen učinka osi razvito–nerazvito med Severom in Jugom. Vprašljivost primata okoljskih dejavnikov nad vsemi drugimi je po avtorjevem mnenju še toliko večja, ko gre za etnične konflikte (na primer v Ruandi), ekonomske probleme (revščina, brezposelnost) in ne nazadnje za povsem zgrešene vladne politike (na primer pri prehranski oskrbi prebivalstva).

Med avtoricami, ki skušajo razvozlati večdimenzionalnost in kompleksnost vzrokov prisilnih migracij, je pomembno delo korejske raziskovalke Shinwha Lee, ki je v analize vključila številne primere, med njimi Bangladeš in Severno Korejo. Kot ugotavlja Castles (2002: 4), njen model kaže kompleksne interakcije med ekološkimi dejavniki, človeško povzročenimi katastrofami, delovanjem vlade (recimo, neukrepanje, nesposobnost in korupcija, pa tudi škodljive politike) in mednarodnimi dejavniki. V vseh njenih študijah primerov se pokaže množica vzrokov za prisilne migracije. Poglejmo si prej omenjena primera.

Bangladeš kot ena najbolj gosto poseljenih držav se zdi zaradi skrajne izpostavljenosti ciklonom in poplavam idealen primer za študij okoljskega begunstva. Če kje nesporno obstajajo okoljski begunci, potem bi morali biti v Bangladešu. Vendar je tudi v tem primeru Lee našla kompleksne vzroke za revščino in beg ljudi, med njimi oblike lastništva zemlje, etnične delitve, ekonomske razvojne projekte – kot je gradnja jezov – in politične konflikte. Lee meni, da so ključni vzrok prisilnih migracij, četudi jih izzovejo okoljski dejavniki, v resnici spodletele in slabe vladne politike. Do podobnega sklepa je Lee prišla tudi pri analizi velike lakote v Severni Koreji, ki je sredi devetdesetih, ko je prišlo do nepričakovanih poplav in suše, zahtevala številna človeška življenja. Vendar so bile pravi vzrok za stradanje prebivalcev vladne ekonomske in militaristične politike, ki so ljudem onemogočale dostop do hrane. V takih razmerah je mednarodna pomoč pri preskrbi s hrano postala del političnega in ideološkega preigravanja: države donatorke so s pomočjo v hrani izvajale pritisk na jedrski program in odnose med Severno in Južno Korejo. Medtem pa so Severnokorejci stradali ali pa so se odločili za migracije na Kitajsko, kjer pa so doživeli precej hladen sprejem (Castles, 2002: 5). Kot pokazeta obe študiji Lee, lakote ni povzročilo neko obče pomanjkanje hrane, temveč to, da je bila ta nedostopna nekaterim posameznikom.

Tako Castles v omenjeni razpravi povzema, da je pojem »okoljski begunec« za-
vajajoč in da ne pripomore k razumevanju kompleksnosti procesov, ki delujejo v specifičnih situacijah revščine, konfliktov in razseljevanja. To seveda ne pomeni, da ekološki dejavniki v teh okoliščinah niso pomembni ali da jih lahko spregledamo; pomeni pa, da so del kompleksne multiple vzročnosti, v kateri se naravni in okoljski dejavniki trdno povezujejo s širšimi ekonomskimi, socialnimi in političnimi dejavniki (2002: 5). To pa je tisto presečišče, ki zahteva poglobljeno raziskovanje, ki bo omogočilo boljše razumevanje vzrokov prisilnih migracij. Eden takih poskusov je komparativna študija terenskih raziskav v podsaharski Afriki, s katero nadaljujemo razmislek o okoljskih beguncih.

Jónsson v analizi *The environmental factor in migration dynamics – a review of African case studies* utemeljuje hipotezo, da je za razumevanje odnosa okoljske spremembe – migracije nujno upoštevati procese adaptacije in nemigracijske strategije (2010: 13). Jónssona zanima, kako je okolje integrirano v koncepcije vzročnosti

migracij, pri čemer ne gre za dokazovanje neposredne vzročne povezave, saj bi takšna premočrtnost spregledovala kompleksnost migracijskih procesov. Zanima ga vloga okolja kot bistvenega dejavnika, hkrati pa je zanj pristop, ki temelji na linearnem povezovanju migracij z ekonomskim razvojem in okoljskimi spremembami, nezadosten. Študije s terena kažejo vsaj en zanesljiv argument za njegovo trditev: ljudje se na okoljske spremembe ne odzivajo uniformno. Različnost adaptacijskih strategij je stalnica, v tem kontekstu so migracije le ena od zagotovo ne vedno najpogostejših strategij preživetja. Migracijske študije, ki tematizirajo tako različnosti in notranjo stratifikacijo izvornih družb migrantov kakor tudi njihov socialni kapital in mrežne migracije, prinašajo več odgovorov in znanja o tem, zakaj nekateri ljudje v državah ali regijah migrirajo, drugi pa ne (de Haas, 2008; Jónsson, 2010). Ne glede na stališče, ki priznava ali zavrača pojem »okoljskega migranta«, je pomembno spoznanje, da so med migranti velike razlike, da gre za heterogeno skupino in da se ljudje iz različnih razlogov različno odločajo za strategije migriranja.

Jónsson vzame pod drobnogled trinajst študij primerov posameznih avtorjev ali skupin avtorjev, ki so terensko raziskovali območje sahelske Afrike (analize vključujejo Burkino Faso, Etiopijo, Gano, Mali, Niger in Senegal, eno besedilo se ukvarja s širšo sudansko-gvinejsko regijo), konceptualno pa sledijo teoretskemu dualizmu med »dejavniki odboja« (push faktorji) in večravenjsko kontekstualnostjo pojasnjevanja vzrokov za migracije. Kritični okoljski dejavnik sahelske Afrike je suša. Kaj torej pokaže primerjalni pogled?

Prvič, analiza študij primerov kaže, da okoljski dejavniki stresa, kot je suša, ne vodijo nujno k migracijam. Za migracije – zlasti na oddaljena območja in na splošno za mednarodne migracije – so potrebni ustrezni viri, ki pa jih med sušo ni. To so potrdile študije v Gani in Burkini Faso, kjer so hude suše vplivale na sposobnost ljudi, da bi investirali v migracije, in v Maliju, kjer so bile migracije med sušo omejene na bližnja območja. Nadalje, za migracije so potrebna podporna socialna omrežja; če skupnost nima neke utečene zgodovine ali tradicije migracij, taka podporna omrežja migrantom med sušo preprosto ne bodo na voljo.

Drugi sklep se nanaša na teritorialni obseg migracij med sušo; analize kažejo, da se migracije med sušo praviloma odvijajo znotraj migrantove izvorne države, kar je zopet povezano s finančnimi viri. Senegalska študija (Bleibaum, 2009) je denimo pokazala, da so migranti iz premožnejših vasi za dlje časa emigrirali v velika evropska mesta, medtem ko so migranti iz revnejših vasi emigrirali sezonsko in v bližnja mesta. Kot povzema Jónsson (ibid.), različni avtorji prepoznavajo, da je migracije, ki jih povzroči suša, napačno neposredno povezovati s stalnostjo oziroma dolgotrajnostjo. Velja prav nasprotno, migracije v bližnja mesta se izkažejo kot začasne. Migranti se želijo vrniti domov, ko se razmere izboljšajo, zato so migracije na krajše razdalje tudi pričakovane.

Tretjič, pri migracijah med sušo je treba upoštevati tudi vpliv neokoljskih dejavnikov. Gre za kontekstualno specifične dejavnike, med njimi denimo za ranljivost preskrbe s hrano. Študije več skupnosti so pokazale, da so krize preskrbe s hrano pomembna spodbuda za emigracije, ki so v funkciji mehanizma pomoči sorodnikom.

Iz Jónssonove analize sledi, da terenske študije primerov v sahelški Afriki potrjujejo kompleksno vzročnost migracij, pri čemer je ključno, da sprememb v okolju ne moremo brati izolirano od drugih strukturnih sprememb v družbah (ekonomskih, političnih, etničnih in tako naprej). Tako glavni dejavnik migracij iz sušnih predelov ni okolje per se, temveč pomanjkanje hrane. Povedni so tudi izsledki študij o heterogenosti odzivov v skupnosti, ki je soočena z določeno okoljsko spremembo. Jónsson (ibid.) navaja, da se skupnosti praviloma ne odzivajo kot homogena skupina. Pri tem, kdo bo ostal in kdo migriral, lahko igrajo pomembno vlogo strukturni dejavniki, denimo poročne prakse in spolne neenakosti. Tako pričevanja s terena v Maliju nakazujejo, da lahko med sušo pričakujemo povečanje migracij žensk in otrok na bližnja območja, medtem ko je druga študija pokazala povsem nasprotno sliko v Nigru, kjer so ženske ostale, njihovi možje pa odhajali. Spet druga analiza na primeru Gane pokaže, da mladi moški migrirajo relativno hitro, medtem ko starejši možje ostajajo čim dlje, zato da bi lahko opravljali vlogo lokalnih in družinskih avtoritet. V številnih študijah z območja sahelške Afrike beremo identične poudarke: da migracije niso zgolj ali celo nujno odziv na krizo ali spremembo, temveč so pogosto normalen del posameznikovega življenjskega cikla in del strategij gospodinjstev za izboljšanje ekonomskega položaja, za zagotavljanje raznolikosti prihodkov, razpršitev tveganj in tako naprej (glej Jónsson, 2010: 13–14). Dejstvo je tudi, da so migracije del družbenega življenja tudi takrat, ko ta okolja niso soočena s tako očitno ekološko spremembo, kot je suša.

Ob koncu vpogleda v kritike in zagovornike hipoteze o okoljskih beguncih je treba vsaj omeniti metodološki vidik, ki je pri napovedih števila okoljskih beguncev ključen, ne pa tudi nujno nevtralen. V razpravi o okoljskih spremembah in migracijah se osrednja metodološka skrb nanaša na čas, zlasti v zvezi s predvidljivostjo sedanjih in zgodovinskih dogodkov in napovedovanjem dogodkov v prihodnjih scenarijih. S kritičnega vidika pa moramo opozoriti, da računalniške projekcije trendov in scenarijev nimajo nujno temeljev v »resničnih zgodovinskih dogodkih«, to je v praksah in strategijah, ki jih ljudje in skupnosti ob ekoloških spremembah in krizah dejansko živijo. S projekcijami – demografskimi, migracijskimi, rodnostnimi ali še katerimi drugimi – imamo lahko v družboslovni analizi velike težave, če jih izvzamemo iz historičnega okvira in konteksta vsakdanjega življenja posameznikov in lokalnih skupnosti. Napovedovanje migracijskih scenarijev, pa najsi temeljijo na še tako izdelanih statističnih metodah in metodoloških modelih, zlahka ostaja na ravni računalniškega »napovedovanja prihodnosti«, ki ima z dejanskim družbenim življenjem bolj malo opraviti, če umanjka zavedanje o odprtosti scenarijev glede na

individualne dejavnike izbire in sistemske možnosti za oboje, tako za migracije kot tudi za druge strategije adaptacije na okoljske strese.

Okoljski migranti, okoljski begunci: težišče na podnebnih spremembah

Hipoteza o okoljskih migrantih, za katere se zdi, da so nekakšni »sodobniki« na sceni migracijskih gibanj, je doživela močno kritiko tudi na točki umeščanja v mednarodni begunski režim. V času izrazito restriktivnih migracijskih politik globalnega Severa, predvsem Evropske unije in Združenih držav Amerike, ki bolj kot migracijske politike implementirata mejne politike, se zdi vsak poskus resne obravnave in zaščite okoljskih beguncev projekt, obsojen na neuspeh. Kot smo omenili uvodoma, temeljna Konvencija o statusu begunca iz leta 1951 pojma okoljskih beguncev ne pozna, reaktualizacija begunstva v zadnjih letih – naj spomnimo, da je leta 2013 Visoki komisariat Združenih narodov za begunce prvič po drugi svetovni vojni zaznal več kot 50 milijonov in v letu 2018 že 70 milijonov prisilno razseljenih oseb⁵⁴ – pa prostor za obravnavo okoljskih beguncev na najvišji ravni konvencijske zaščite prej oži kot odpira.

Sentimenti protibegunstva ter vzpon neorasizma in novih fašizmov v sodobnih družbah korelirajo s povzročanjem moralne panike in ustvarjanjem strahov zahodnega sveta pred begunci. Na te izjemno konfliktne družbene razmere se sklicujejo tisti analitiki, ki zagovarjajo »nedotakljivost« obstoječega sistema varovanja begunskih pravic. Odpiranje in redefiniranje konvencije – četudi praksa zadnjih let pozna kar nekaj takih predlogov – je namreč povezano z velikim tveganjem, da dobimo prej »manj kot več«. Roger Zetter v tekstu *Protecting people displaced by climate change: some conceptual challenges* iz leta 2010 povzema ključne točke neskladij, ki otežujejo, če ne že povsem preprečujejo zaščito okoljskih pregnancev v okviru obstoječe begunske konvencije. Izpostavlja več točk problematičnosti, začevši z naslednjo ugotovitvijo:

»Podnebne in druge okoljske spremembe ne temeljijo na preganjanju – kar je ključno pri konvencijski definiciji begunca –, niti do njih ne pride zaradi enega izmed petih razlogov, omenjenih v konvenciji« (2010: 141). Vprašanje je, ali bi večina

⁵⁴ Podrobneje glej podatke UNHCR o gibanju prisilno razseljenih ljudi, zlasti aktualno poročilo: *Global Trends. Forced Displacement in 2018, 2019*, Ženeva, Dostopno na: <https://www.unhcr.org/5d08d7ee7.pdf>

razseljenih zaradi podnebnih sprememb prečkala mednarodne meje, kar je eden od ključnih pogojev za begunski status. In nadalje:

... migracije, povzročene zaradi podnebnih sprememb ali drugih okoljskih dejavnikov, čeprav prisilne, ne vključujejo državnih akterjev – kar je še en element konvencijske definicije –, temveč, nasprotno, temeljijo na splošnejši globalni odgovornosti za globalno segrevanje, ki je povzročitelj podnebnih sprememb. /.../ begunska konvencija predvideva vrnitev domov kot eno od treh trajnih rešitev. To pa je le redko, če sploh, mogoče v kontekstu podnebno povzročenih razselitev, ko zaradi dviga morske gladine in dezertifikacije te rešitve nazadnje ne pridejo v poštev (2010: 142).

In nazadnje, avtor izrazi pomisleke, da v času splošnega nasprotovanja javnosti beguncem in njihovega zavračanja lahko razširitev obsega konvencije o beguncih na »podnebne« ali »okoljske begunce« vodi k še večjemu zmanjševanju odgovornosti držav za zaščito tistih, ki so na begu.

Konvencija iz leta 1951 je seveda nastala v povsem drugačnem družbenem momentu, ko je bila mednarodna zaščita posameznikov, ki so bežali pred terorjem lastnih držav, ključna. Pri tem begu jih je mednarodna skupnost varovala tako, da jim je omogočala varno zatočišče in zagotavljala, da ne bodo vrnjeni v države, v katerih bi bilo njihovo življenje ogroženo. Pravica do varnega okolja pa takrat še ni bila prepoznana politična pravica – in ravno na tej točki je družbena sprememba največja in nepovratna. Iz sodobne perspektive so okoljski begunci, navkljub konceptualnim nedorečenostim, brez dvoma realen pojem, ki kar kliče tako po nadaljnji znanstveni analizi kot tudi po političnih odzivih. Prav tako ni dvomov, da je navkljub okvirni konvenciji Združenih narodov o podnebnih spremembah nastal prazen prostor, v katerem so se, pravno gledano, znašli okoljski begunci. Slednje pa ne zahteva nujno spreminjanja Konvencije o beguncih – kar je poskus, ki je bil nekajkrat neuspešno sprožen –, ampak predvsem odločnejše odzivanje v praksi; to je mogoče na temelju novih instrumentov, ki ne posegajo v obstoječi korpus mednarodnopravne zaščite beguncev. Nekateri globalni akterji, na primer Mednarodna organizacija za migracije (IOM), so zaradi potreb, ki so jih zaznali na terenu, predlagali svoje definicije, ne nazadnje tudi pod vplivom kritik, da so okoljski migranti spregledani. IOM »okoljske migrante« opredeljuje kot:

posameznike ali skupine ljudi, ki so iz nujnih razlogov, zaradi nenadnih ali progresivnih sprememb v okolju, ki negativno vplivajo na njihovo življenje ali življenjske razmere, prisiljeni zapustiti svoje domove ali pa se za to odločijo, bodisi začasno ali trajno, in ki se selijo bodisi znotraj svoje države ali v tujino (IOM, 2008; IOM v Zetter, 2010: 139).

Ta operativna definicija poudarja neugodne okoljske razmere za življenje, to je širok spekter okoljskih dejavnikov; tak kontekst pa je pomemben kljub kritiki, da tovrstne definicije ne morejo zadovoljivo pojasniti vzročno-posledičnega razmerja med podnebnimi spremembami in nastankom okoljskih migrantov. Če definicijski

primanjkljaj, kot ne najbolj bistveno torišče, pustimo ob strani, je evidentno, da podnebne spremembe postavljajo okvirje, v katerih se bodo izoblikovali novi vzorci mobilnosti na globalni ravni. Od tod naprej pa je nemogoče z gotovostjo predvideti, kakšni ti vzorci bodo, koliko se bodo skladali z že dodobra diverzificiranimi oblikami obstoječih migracij in koliko bodo kazali tudi povsem nove forme in posledično terjali tudi nove politične odgovore. Zagotovo se bodo okoljski dejavniki prepletali z ekonomskimi, političnimi, družbenimi; tako kot se v številnih primerih tudi že danes, ko migracije ne moremo obravnavati kot nečesa monokavzalnega. Za primer lahko navedemo, da so ruralno-urbane migracije v JV Aziji, zlasti pa v Indiji, že zelo zaznamovane z okoljskim elementom. Migracije, ki so lahko tako notranje kot zunanje, začasne ali sezonske, so pomembna prilagoditvena strategija številnega prebivalstva na indijski podcelini, četudi so povsem jasno družbeno in ekonomsko selektivne. Slednje pomeni, da nima vsak ogroženi prebivalec tega luksuza, da se lahko odloči za migracije (Bhagat, 2018)⁵⁵.

Na tej točki je treba nekoliko podrobneje orisati migracije v kontekstu sodobnih podnebnih sprememb poznega 20. stoletja. Obširna znanstvena literatura kot eno pomembnih posledic antropogeno povzročenih podnebnih sprememb prepoznava ranljivost okolij, naravnih/fizičnih prostorov na eni ter ranljivost ljudi, posameznikov in populacij, ki te prostore naseljujejo, na drugi strani; pri tem obstaja velika verjetnost, da bodo migracije iz ogroženih območij med pomembnimi odzivi na podnebne in okoljske strese (več: Werner in sod., 2009; Hugo, 2013; Irudaya Rajan in Bhagat, 2018). Argument, da je treba migracije vključiti v modele adaptacije na podnebne spremembe, pa je v zadnjem času bolj slišen tudi zunaj ožje akademske razprave.

Slednje ne nazadnje kažejo poročila Medvladnega panela za podnebne spremembe (IPCC)⁵⁶, osrednje institucije na področju ocenjevanja in spremljanja globalnih podnebnih sprememb, ki sta jo leta 1988 ustanovila Svetovna meteorološka organizacija (WMO) in Program Združenih narodov za okolje (UNEP). Prvo poročilo je bilo napisano leta 1990, sledila mu je priprava Okvirne konvencije Združenih narodov o podnebnih spremembah leta 1992. Iz tega zgodnejšega obdobja si velja zabeležiti, da je prvo poročilo IPCC že omenjalo vpliv podnebnih sprememb na migracije (Gomez, 2013, v: Irudaya Rajan in Bhagat, 2018: 1). Do danes je IPCC izdal pet

⁵⁵ Podrobnejšo analizo glej v: R. B. Bhagat: *Climate change, vulnerability and migration in India*, 18–42: 2018.

⁵⁶ IPCC – Intergovernmental Panel on Climate change je organ Združenih narodov, ki se ukvarja z ocenjevanjem in analizami znanstvenih spoznanj, povezanih s podnebnimi spremembami. Več o delu IPCC glej: <https://www.ipcc.ch/about/>.

poročil⁵⁷, ki javnost kontinuirano obveščajo in ozaveščajo o podnebnih spremembah. IPCC je trenutno v šestem ciklu ocenjevanja, v katerem bodo pripravili tri posebna poročila, metodološko poročilo o nacionalnih zalogah toplogrednih plinov in šesto ocenjevalno poročilo (AR6)⁵⁸. Ključen politični dogovor zadnjega obdobja na globalni ravni pa je Pariški dogovor o podnebnih spremembah, sprejet leta 1996, ambiciozen sporazum, ki je prvi pomemben večstranski dogovor 21. stoletja in določa globalni akcijski načrt, s katerim bomo preprečili nevarne podnebne spremembe z omejitvijo globalnega segrevanja na precej manj kot 2°C⁵⁹.

Kot ugotavljata Irudaya Rajan in Bhagat v novejši knjigi *Climate change, Vulnerability and Migration* iz leta 2018, Pariški dogovor med drugim tematizira tudi migracije in migrante izpostavi kot eno od potencialno ranljivih skupin. Pomembno izhodišče je, da Pariški sporazum priznava vpliv podnebnih sprememb na ranljivost prebivalstva in stremi k zaščiti njihovih pravic. V tem kontekstu migrante prepozna kot eno ranljivih populacij, skupaj z avtohtonimi prebivalci, lokalnimi otroki in invalidnim prebivalstvom (2018: 2). Pri analizi neksusa *migracije – podnebne spremembe* je treba – poleg jasne zgodovinske povezave med okoljskimi spremembami in migracijami kot odzivom na naravne katastrofe – tematizirati spremenjeno sodobnost, to je kontekst druge polovice 20. stoletja, ko se podnebne spremembe na družbeni in politični agendi veliko bolj izostrijo. Irudaya Rajan in Bhagat poudarjata, da je pri analizi vplivov podnebnih sprememb s stališča globalnih politik in ukrepov pomembno upoštevati okvir diferencirane odgovornosti in hkrati različne ranljivosti.

Razvite države in bogatejša gospodinjstva so v preteklosti v največji meri prispevala k emisiji toplogrednih plinov, medtem ko morajo revne, staroselske in marginalizirane skupnosti v manj razvitih državah nositi največjo breme zaradi izgube možnosti preživetja, prehranske negotovosti in tveganj za zdravje, bolezni in razselitve (2018: 3).

Avtorja in urednika v omenjeni knjigi načenjata prav vprašanja regionalne ranljivosti v državah z velikim številom revnega prebivalstva, predvsem v Indiji, analize pa vključujejo tudi Bangladeš in Pakistan. V osnovi gre za prepoznavanje problema globalne odgovornosti za okoljsko povzročene migracije, pri čemer je osrednji problem sodobnih družb potreba po okoljski oziroma podnebni pravičnosti. Ni dvoma,

⁵⁷ Aktualno peto poročilo, AR5: https://www.ipcc.ch/site/assets/uploads/2018/02/SYR_AR5_FINAL_full.pdf.

⁵⁸ AR6 bo vseboval tri prispevke delovne skupine in poročilo o sintezi. Poročilo o sintezi AR6 bo vključilo in sintetiziralo prispevke treh delovnih skupin, ti bodo predstavljeni leta 2021, v jednat dokument, primeren za oblikovalce politike in druge zainteresirane strani. Dokončan naj bi bil v prvi polovici leta 2022 (<https://www.ipcc.ch/report/sixth-assessment-report-cycle/>).

⁵⁹ Glej: *Pariški sporazum – Okvirna konvencija Združenih narodov o spremembi podnebja*. Gre za prvi univerzalni in pravno zavezujoči globalni podnebni sporazum. Podpisali so ga 22. aprila 2016, Evropska unija ga je ratificirala 5. oktobra 2016 (<https://eur-lex.europa.eu/content/paris-agreement/paris-agreement.html?locale=sl>).

ljudem na begu zaradi okoljskih/podnebnih sprememb – pa najsi jih poimenujemo okoljski begunci ali okoljski migranti – je treba priznati pravice in jih zaščititi ter tako narediti prepoznaven korak h globalni podnebni pravičnosti. Četudi imajo podnebne spremembe globalno dimenzijo, pa se različno izražajo v lokalnih okoljih; kot kažejo različne študije o ranljivosti okolja in ljudi, bo največ uničujočih posledic doletelo ravno najmanj razvita območja sveta.

Sklepni premislek: podnebna pravičnost za okoljske migrante/begunce

Homo migrans je bistvena lastnost *Homo sapiensa*. Človek je večni migrant, okolje in njegovo spreminjanje pa je od nekdaj determiniralo človekove naselitve in preselitve. Še več, prav ta kvaliteta migriranja je omogočala obstoj in preživetje. V tem smislu so migracije vpisane v človekov razvoj, v njegov »družbeni DNK«, v miselno in spoznavno matrico posameznikov in družb. Okoljske spremembe, izraziti rezi zaradi naravnih katastrof ali človeško povzročenih sprememb okolja v domačih habitatih ljudi so v historični perspektivi vedno začrtali narative o migracijah, notranjih ali mednarodnih, začasnih ali trajnih. V sodobnosti se razpravam o t. i. okoljskih stresih pridružuje predvsem diskusija o podnebnih spremembah in njihovih neposrednih ali posrednih povezavah ter vplivih na migracijske prakse.

Nesporno je, da okoljske migracije – v najširšem pomenu besede – obstajajo od začetkov človekovega organiziranega naseljevanja in družbenega življenja. Nesporno je tudi, da so okoljski migranti/okoljski begunci v sodobnih politikah po eni strani nevidna, po drugi pa konfliktna tematika. Znanstvena literatura se približno tri desetletja precej intenzivno ukvarja z vprašanji globalnih okoljskih sprememb, med njimi tudi z relacijo med podnebnimi spremembami in migracijami. V besedilu smo predstavili različne interpretacije okoljskih in migracijskih analitikov, pri čemer prvi poudarjajo črnoglede, celo katastrofične scenarije okoljskih sprememb, ki bodo bistveno vplivale na odseljevanje s številnih okoljsko ranljivih območij na globalnem Jugu in Vzhodu. Analitiki migracij nasprotno opozarjajo, da so emigracije ena od strategij prebivalcev okoljsko ranljivih območij, da pa ne smemo spregledati adaptacijskih strategij, saj historične izkušnje kažejo, da številni ljudje nikoli ne odidejo ali tudi ne morejo oditi, ker za to nimajo potrebnih resursov. Podatki s terena kažejo, da tudi ne smemo spregledati spolno obeleženih značilnosti, saj v nekaterih okoljih doma praviloma ostajajo ženske in ženske z otroki, v drugih okoljsko degradiranih območjih pa zaznavamo emigracije družin, vendar praviloma vedno v povezavi z adaptacijskimi strategijami, ki jih razvijajo skupnosti. Spolno pristransko

raziskovanje, kot sta v poročilu za UNESCOV zbornik o migracijah in podnebjju že leta 2009 zapisala Lori M. Hunter in Emmanuel David (Hunter in David, 2009), namreč zanemari temeljno dejstvo, da podnebne značilnosti različno vplivajo na migracijske izkušnje žensk in moških.

Okoljski begunci, četudi pravno nedorečena kategorija, so realni in so med nami. Precej verjetno je, da se bodo razseljeni okoljski migranti tudi kot »osebe brez države« zelo kmalu znašli na globalni agendi; zagotovo vsaj v trenutku, ko naj bi po napovedih okoljskih strokovnjakov izginila (recimo raje: se potopila) katera od otoških držav. Zato tudi ni več pomembno, ali je kakšen del zahodnega sveta, ki se je pred migranti obdal z žicami in droni za nadzor migracijskih gibanj, na podnebne migracije pripravljen ali ne, ali jih prizna ali ne. Treba se je spopasti z drugačnimi koncepcijami, kot je vprašanje imaginarnega obstoja kategorije, ki je v resnici nihče noče priznati; ključno je, kako bomo načrtali politike podnebne pravičnosti, pri čemer je treba prevzeti odgovornost za ranljivosti okolja in ljudi, ki jih je povzročil t. i. razviti del sveta. Tveganje, da bo največji del »krivde« za razseljevanje zaradi podnebnih sprememb pripisan ravno najbolj revnim, je nadvse realno. Domnevamo lahko, da bodo okoljski begunci in podnebni begunci kot novi prišleki deležni podobnih odzivov globalnega Severa, kot smo jim bili priča ob tako imenovanih begunskih krizah; takšnih iz repertoarja populističnih politik, ki prej kot na solidarnosti, človekovih pravicah in varnosti za vse gradijo na izključevanju, zavračanju in ostrih mejnih politikah do »drugega«. Takrat bo terminološki problem zadnja stvar, s katero se bo ukvarjala ta ali ona akademska perspektiva. Kot zapiše Myers, za številne ljudi v Indiji in podsaharski Afriki je revščina v kombinaciji s pomanjkanjem okoljskih virov glavna motivacijska sila za migracije. Za te ljudi je le malo pomembno, ali sebe vidijo predvsem kot okoljske ali kot ekonomske begunce (2002: 610).

Okoljski migranti/okoljski begunci so tako ujeti med teoretske nedorečenosti in okoljske spremembe, ki se bodo v večjem ali manjšem obsegu prej ali slej dogodile v lokalnih življenjskih prostorih. Takšno nedorečenost lahko ilustriramo kot odprto razmerje med »tiranijo definicij in potencialno izginjajočimi državami« oziroma okolji, npr. priobalnimi naselitvenimi prostori. Ob koncu gre s potrebno skromnostjo zapisati, da smo znotraj kompleksnega vprašanja medsebojnega razmerja *podnebne spremembe – migracije* želeli doseči predvsem dvoje: prvič, nakazati temeljne teoretske usmeritve, vključno s konceptualnimi nestrinjanji in s prehodom od vprašanj o samem konceptu k bolj vsebinskim obravnavam, in drugič, precizirati stališče, da sta pojma okoljski begunec in prihajajoči podnebni begunec politični kategoriji.

Slednje pa odpira ključno perspektivo: vprašanje ranljivosti okolja in ranljivosti ljudi v eri podnebnih sprememb pozicionira v polje razprav o državljskih, prostorskih, socialnih pravicah, ki bodo ta – začasno še imaginarni – status postavile v samo središče konceptualizacije podnebne pravičnosti. Iz tega izhodišča bomo – v prihodnjih analizah – podnebno pravičnost naslavljali predvsem z vidika *prostorske*

pravičnosti (več: Lefebvre, 1991; Soja, 2009) kot polja priznavanja pravic sodobnih migrantov v mestih oziroma urbanih prostorih. Ruralno-urbane migracije so namreč prevladujoč odgovor na okoljske/podnebne spremembe, sprožajo pa vprašanje »prave do mesta« in produkcije družbenega prostora. Pri tem izhajamo iz pionirskega dela Lefebvra (1991) *The Production of Space*, ki teoretično pokaže, da se prostor ustvarja z manipulacijo, pogajanjem in prisvajanjem in je torej vse prej kot nevtralna kategorija. V tej perspektivi podnebni begunci povsem legitimno terjajo svojo pravico do prostora, ki se v postmodernem svetu kaže predvsem kot »zahteva do mesta«, to je do novega urbanega prostora kot življenjskega habitata migrantov.

SLOVENIJA. REFLEKSIJE MIGRACIJSKIH POTI

Uvod: od notranjih k mednarodnim migracijam

Temeljni značilnosti, ki opredeljujeta položaj Slovenije v sodobnih migracijah, sta zgodovinska vpetost v tradicionalne trende priseljavanja iz republik nekdanje skupne države Jugoslavije in vpetost v sodobne diverzificirane globalne migracije z različnih območij svetovne periferije. Vpetost v današnje migracijske poti iz neevropskih okolij seveda ni lokalna posebnost Slovenije, temveč temeljna značilnost sodobnega časa, v katerem EU z izdatno pomočjo nacionalnih vlad skuša na način restriktivnih mejnih politik čim bolj zaustavljati ljudi, nenazadnje tudi tako, da postavljamo žico ob Kolpi. V ožjem pomenu je o migracijskih in azilnih politikah s slovenske perspektive mogoče govoriti po letu 1991, ko je prišlo do oblikovanja prvih dokumentov, ki so regulirali migracije. Kot bomo pokazali v nadaljevanju, ni šlo le za precejšnjo neizkušnost v tem smislu, da je bilo treba celotno področje šele načrtovati, tako rekoč napisati temeljne zakone, resolucije, sprejeti ukrepe ipd., temveč je šlo tudi za specifično evropsko pot nastajanja migracijskih politik, ki so se pisale tako v Ljubljani kot v Bruslju in so imele veliko širše posledice od nacionalnih politik; sooblikovale so namreč tudi položaj tistih držav, ki so se znašle na »napačni« strani meje EU.

Slika 2: Slovenija v globalnih migracijskih poteh⁶⁰

<i>Prva slika</i> Zgodovinski okvir: imigracije iz Bosne, Srbije, Hrvaške.	<i>Druga slika</i> Prisilne migracije: Hrvaška (1991/92 →) BIH (1992 →) Kosovo (1999 →)
<i>Tretja slika</i> Globalne migracije: 2000/2001, t. i. kriza ilegalnih migracij, migracije iz neevropskih okolij.	<i>Četrta slika</i> »Evropeizacija« migracij: širitev EU, oblikovanje šengenske periferije, politike nadzora.

V kratkem pregledu, ki sledi na teh straneh, je naš namen predvsem orisati temeljne mejnike oblikovanja migracijskih politik in pri tem opozoriti na epizodno in celo ad hoc delovanje države, ki ni uspela postaviti tako trdnih ali vsaj solidnih

⁶⁰ Sliko, ki je na tem mestu posodobljena, povzemamo iz teksta Simone Zavratnik (2006): »Contemporary migration and asylum policies in Slovenia: rethinking questions of entrance and integration«, *Annales*, Ser. Hist. Social. 16, str. 343–353.

temeljev, da migracij in begunstva ne bi znova in znova nagovarjala skozi optiko »še ene krize«. Slednje velja tako za Slovenijo kot za države v sosesčini, v Evropski uniji in zunaj nje. Temeljna značilnost je tako epizodnost delovanja države, ki je vidna ob vsaki »migracijski/begunski krizi«, ko se javno mnenje odzove na begunca na »mujem dvorišču« in ga pri tem bolj ali manj ostro zavrne. Tezo, da nimamo migracijske politike in da imamo namesto nje krizni menedžment migracij, razvijamo skozi nekaj epizod »reševanja begunskega problema« (gre za dikcijo, ki so jo uporabile tako politike kot mediji) v obdobju vsaj zadnjih dveh desetletij, ko se med zatišji nekajkrat pojavijo različne »begunske/migracijske krize«.

Zgodovinski kontekst: Jugoslavija, Nemčija, »gastarbajterji«

Za razumevanje kompleksne migracijske dinamike na prostoru današnje Slovenije v zgodovinski perspektivi je zagotovo treba upoštevati ne le intenzivno priselitveno-odselitveno dinamiko, temveč tudi spreminjanje meja držav, ki so pripadale ozemlju današnje Slovenije.⁶¹ To se je odražalo ne le v spremenjenih družbeno-političnih okoliščinah po razpadu Jugoslavije, ki so notranje migracije med njenimi republikami spremenile v mednarodne migracije, temveč tudi, na primer, ob ustanovitvi kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev, ko so poprej zunanje migracije postale notranje in so se posledično drugače obravnavale (Lukšič Hacin, 2018). Raziskovalci se strinjajo v oceni, da se je posebej od druge polovice 19. stoletja pa vse do petdesetih let prejšnjega stoletja prebivalstvo iz ozemlja današnje Slovenije bolj kot priseljevalo odseljevalo, najbolj intenzivno od leta 1890 pa vse do prve svetovne vojne. Glavne države emigracije so bile ZDA, Kanada in države Južne Amerike (Drnovšek, 1991; Kobolt, 2002). Posebej izrazite selitve v letih pred prvo svetovno vojno so bile zabeležene v ZDA, deloma tudi v nemške dele Avstrije, Nemčijo in Egipt, manj pa v Južno Ameriko (Drnovšek, spletni vir). Ko pa so ZDA leta 1924 uvedle sistem kvot na podlagi rasističnih predpostavk o inferiornosti migrantov iz južne in vzhodne Evrope, se je tok migrantov tudi iz Slovenije preusmeril v Kanado in Južno Ameriko (Drnovšek, v Kobolt, 2002: 17). Med evropskimi državami, v katere je prebivalstvo z ozemlja današnje Slovenije emigriralo, še posebej v letih pred ekonomsko krizo leta 1929, so prednjačile Francija, Belgija in Nizozemska (Kobolt, 2002: 17). Po koncu prve svetovne vojne, zlasti pa v desetletju po drugi svetovni vojni je večina ljudi migrirala zaradi političnih razlogov,

⁶¹ Deli pričujočega poglavja temeljijo na monografiji Sanje Cukut Krilić (2009): *Spol in migracija: izkušnje žensk kot akterk migracij*, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

zlasti v Južno Ameriko, od sredine petdesetih let prejšnjega stoletja pa smo priča porastu ekonomsko motiviranih migracij, zlasti v zahodnoevropske države, pa tudi Kanado, ZDA in Avstralijo (Drnovšek, spletni vir; Svoljšak, 2010; Lukšič Hacin, 2018).

Tovrstne delovne migracije so bile v veliki meri institucionalizirane preko bilateralnih sporazumov z zahodnoevropskimi državami v okviru režimov gostujočih delavcev. Jugoslavija je bila namreč v primerjavi z drugimi socialističnimi državami zlasti po reformah v sredini šestdesetih let dvajsetega stoletja, ko je prešla v obdobje t. i. tržnega socializma, med državami, ki so državljanom omogočale dokaj visoko stopnjo svobode gibanja. Zato ni naključje, da so se prav takrat razvile tudi storitve, ki so tujim podjetjem pomagale najti delavce, samim delavcem pa nudile pomoč pri zaposlitvi na tujem in hkrati pri vzdrževanju vezi z državo izvora (*Bradford studies on Yugoslavia*, 1979). Do konca šestdesetih let dvajsetega stoletja Jugoslavija namreč ni imela sklenjenih bilateralnih sporazumov na področju zaposlovanja, po tem obdobju pa so se službe za zaposlovanje na republiških in občinskih ravneh in sindikati vedno bolj angažirali tudi pri organizaciji zaposlovanja delavcev iz Jugoslavije na tujem (Lukšič Hacin, 2016). Prav tako so v okviru mednarodnega sodelovanja v gibanju neuvršenih ljudi, zlasti v gradbenih in industrijskih panogah, organizirano za določen čas odhajali na delo v okviru sheme t. i. detaširanih delavcev (Lambergar Khatib, 2009; Lukšič Hacin, 2018).

Po drugi svetovni vojni se je zgodil še en pomemben premik na področju migracijskih trendov, saj je Slovenija v večji meri postala tudi območje priseljevanja. Za razumevanje migracijske dinamike v Sloveniji niso pomembne le mednarodne migracije, selitveno dinamiko so temeljno določale tudi notranje migracije med republikami nekdanje Jugoslavije. Najpomembnejša značilnost tega obdobja so bile migracije iz republik nekdanje Jugoslavije, zlasti Bosne in Hercegovine pa tudi Hrvaške, Srbije, Črne Gore in Makedonije (glej na primer Mežnarić, 1986, Zavratnik Zimic 2004a, Josipovič, 2006). Med migranti iz nekdanjih jugoslovanskih republik jih je bila večina tedaj zaposlena v prevozništvu, gradbeništvu, kovinski industriji in zdravstvenem sektorju (Zavratnik Zimic, 2004: 11). Andreev (2007) v analizi medrepubliških migracij znotraj Jugoslavije ocenjuje, da je bil pomemben razlog za priseljevanje v Slovenijo odsotnost skupne državne politike priseljevanja, ki bi določala tudi status delavcev v republikah priseljevanja. Prav tako niso obstajale uradne omejitve notranjih migracij med nekdanjimi jugoslovanskimi republikami (Zavratnik Zimic, 2004). Prebivalstvo Jugoslavije je namreč imelo skupno jugoslovansko državljanstvo, kar je v praksi pomenilo, da notranji migranti niso bili podvrženi rigoroznim postopkom urejanja prebivališča (Pistotnik, 2013). Poleg tega se je Slovenija že pred osamosvojitvijo srečevala tudi z mednarodnimi migracijami, ena od institucionaliziranih oblik tovrstnih migracij je bilo na primer priseljevanje študentov iz držav, ki so pripadale gibanju neuvršenih, a ta fenomen je izjemno slabo raziskan tako v statističnem kot tudi v analitičnem oziru.

Tudi zaradi vse bolj kompleksne dinamike migracij na prostoru današnje Slovenije se je bolj sistematično raziskovanje migracij v slovenskem prostoru začelo v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja. Tu zlasti velja izpostaviti delo sociologa Petra Klinarja, ki je tudi avtor dveh monografij o mednarodnih migracijah (1976, 1985). Raziskovalna skupina na tedanji Fakulteti za sociologijo, politične vede in novinarstvo (FSPN oziroma današnja Fakulteta za družbene vede, FDV) je proučevala zlasti t. i. ekonomske migrante iz republik nekdanje Jugoslavije v Sloveniji, pa tudi delavce iz Slovenije na delu v zahodnoevropskih državah. Raziskave so zajemale zlasti območje Jugoslavije in medrepubliške (notranje) migracije na njenem prostoru. Pionirsko delo na področju proučevanja zgodb migrantov samih je delo Silve Mežnarić *Bosanci – A kuda idu Slovenci nedjeljom* (1986). V monografiji je avtorica predstavila tako zgodbe migrantov v Sloveniji kot tudi zgodbe njihovih družinskih članov, ki so ostali v drugih republikah nekdanje Jugoslavije. Opozorila je, da med Slovenci in migranti iz drugih jugoslovanskih republik obstajata socialna distanca in da živijo v nekakšnih paralelnih svetovih ter da so simbolični konflikti, ki se izražajo na ravni različnih jezikov, kultur in nacionalnih ritualov, v svojem bistvu napetosti, ki jih ustvarja neenak dostop migrantov do temeljnih virov moči in nadzora v družbi. To delo je temeljno ne le v kontekstu boljšega razumevanja migracijskih realnosti tistega časa, temveč je ključno tudi zato, ker je uveljavilo bolj kvalitativno zasnovan pristop k proučevanju migracij v takratni sociologiji v Sloveniji.

Mejnik 1991, država in »začasni begunci« iz nekdanje države

Oblikovanje slovenske nacionalne države je zagotovo ena od prelomnih točk, ki je spremenila pojmovanje migracij in migrantov. Ne le zato, ker so poprej notranji migranti iz republik nekdanje Jugoslavije v pravno-administrativnem smislu postali mednarodni migranti, temveč še bolj zaradi procesov izgrajevanja slovenskega naroda in nacionalne države, ko se je na novo oblikovana opredelitev tujca vedno bolj nanašala na ljudi z »Juga« oziroma »Vzhoda«, torej na osebe, ki so v Slovenijo prišle iz republik nekdanje Jugoslavije. Pri tem ne moremo spregledati enega od madežev osamosvojitve, namreč izbrisa oseb iz republik nekdanje Jugoslavije, ki niso pravočasno zaprosile za državljanstvo Slovenije, iz registra stalnega prebivalstva, ali pa je bila njihova prošnja za državljanstvo zavržena, ali odločitev razveljavljena, kar je v praksi povzročilo izgubo državljanskih, socialnih, ekonomskih in političnih pravic v Sloveniji. Izbris je, kot zapiše Jelka Zorn (2009), etničnost ponovno uveljavil kot pomembno uradno in od države upravljano kategorijo, saj so priseljenci iz nekdanjih

jugoslovanskih republik kljub dejstvu, da so bili stalni prebivalci Slovenije že dlje časa ali pa, v primeru otrok priseljencev, celo svoje življenje, morali državljanstvo Slovenije pridobiti na drugačen način, kot je to veljalo za osebe, ki so bile opredeljene kot etnični Slovenci. Jasminka Dedić (2004) pri tem opozarja, da novo oblikovane nacionalne države težijo k nacionalni homogenizaciji svojega prebivalstva, in Slovenija v tem oziru ni nobena izjema. Seveda je v ozadju šlo za ideološke podstatu upravičenosti do državljanstva, politično priznane nacionalne manjšine, kot so Italijani in Madžari, namreč niso bile podvržene podobnim postopkom pridobivanja državljanstva. V tem oziru je nujno, kot zapiše Veronika Bajt (2016), proučevati povezavo med različnimi oblikami nacionalizmov in migracijskimi procesi, saj nacionalne države ostajajo tiste, ki v največji meri določajo, kdo pripada in kdo ne pripada izbranemu nacionalnemu prebivalstvu. Šele s priznanjem slovenske državne suverenosti so oblikovalci politik začeli bolj sistematično in eksplicitno oblikovati migracijsko politiko tudi na nacionalni ravni (Zavratnik Zimic, 2004; Zavratnik Zimic, 2006), takrat so se tudi oblikovali temelji migracijskega prava v Sloveniji, ki pa so se v začetkih večinoma nanašali na osebe, ki jim je bila priznana mednarodna zaščita (COMIDE, 2012).

Če je bilo za razumevanje migracijske dinamike v Sloveniji pred osamosvojitvijo pomembno predvsem priseljevanje oseb iz republik nekdanje Jugoslavije, pa bi po osamosvojitvi Slovenije lahko govorili o dveh mejnikih, ki sta v največji meri vplivala ne le na odnos javnosti do migrantov, temveč tudi na odzive političnih akterjev. V začetku devetdesetih let 20. stoletja so v Slovenijo prišli prisilni migranti iz območij nekdanje Jugoslavije; najprej iz Hrvaške, pozneje pa iz Bosne in Hercegovine ter v manjši meri iz Kosova. Visoki komisariat Združenih narodov za begunce je leta 1992 kot odgovor na krizo v Bosni in Hercegovini priporočil uporabo instituta začasne zaščite, ki je implicitno vseboval prakso repatriacije beguncev kot najboljše in najbolj realne oblike zaščite teh oseb, zato da bi tako poenostavili postopke dodeljevanja statusa (Brekke 2001: 6). Najbolj problematičen del uporabe instituta začasne zaščite je seveda bil ta, da je za konkretne posameznike in posameznice v vsakdanjem življenju pomenil občutno manjši nabor pravic, kot so priznane osebam, ki imajo status begunca; osebam z začasno zaščito je onemogočal dostop do posameznih postopkov za pridobitev trajnejše zaščite in ni preprečeval repatriacije beguncev v primerih, ko razmere v njihovih matičnih državah še niso bile primerne za »normalno« življenje (prim. Zagorac, 1997; Appelqvist, 2000). Zaradi določila, da lahko oseba z začasnim zatočiščem dela največ šestdeset dni v koledarskem letu ali osem ur na teden, v primeru pridobitve delovnega dovoljenja pa izgubi status začasnega zatočišča, je bila med bosanskimi begunci razmahnjena siva ekonomija, med drugim na primer nevidno delo žensk v zasebnih gospodinjstvih. Šele leta 2002, torej deset let po prihodu prvih beguncev iz Bosne in Hercegovine, so z novimi dopolnili k Zakonu o začasnem zatočišču osebe s to vrsto zaščite dobile pravico do zaprositve za status tujca, s tem

pa tudi pravico do dela. Hkrati pa se jim je obdobje, ki so ga preživele v Sloveniji, uradno priznalo in upoštevalo ob zaprositvi za državljanstvo Slovenije.

Kot že v epizodi izbrisa prebivalcev iz registra stalnih prebivalcev Slovenije lahko tudi ob primeru bosanskih beguncev govorimo o retoriki izključevanja v Sloveniji kot novo nastali nacionalni državi; takšno nocio izpostavljajo Doupona Horvat in sodelavci (1998), ki menijo, da je prišlo do nekakšnega prednostnega lestvičenja vrednot, po katerem je bila odgovornost novo nastale slovenske države do njenih državljanov bolj pomembna kot odgovornost do nedržavljanov, ki so bili običajno zaznavani kot tisti, ki ogrožajo slovensko neodvisnost in napredek. Po mnenju Natalije Vrečer (2007) pa je bilo sprejemanje ad hoc odločitev na tem področju tudi posledica dejstva, da Slovenija kot novo nastala nacionalna država v tem času še ni sprejela ustrezne zakonodaje na področju prisilnih migracij. Četudi Slovenija ni bila izjema v vpeljavi instituta začasnega zatočišča, saj so omenjeno »pragmatično rešitev vpeljale številne države« pa je zagotovo bila med državami, v katerih je bil ta institut najdlje v veljavi, kar je izjemno negativno vplivalo na procese vključevanja te skupine prebivalstva. Po oceni Vrečer (2010) je šlo v primeru Slovenije celo za politiko t. i. skrite repatriacije, saj so se mnogi začasni begunci, zato ker niso mogli dobiti zaposlitve in ker so se posledično znašli v slabem ekonomskem položaju, bili skoraj prisiljeni vrniti v matične države.

Evropeizacija, državljani tretjih držav in »novi tujec«

Leto 2000, zlasti pa 2001, označuje naslednji mejnik v migracijski dinamiki, takrat so namreč migracije v Slovenijo glede na državo izvora postale vedno bolj raznolike, saj je vse več migrantov pričelo prihajati iz bolj oddaljenih neevropskih držav, zlasti Irana, Iraka, Pakistana, Kitajske, Bangladeša, Alžirije in Sierre Leone (Zavratnik Zimic, 2004). V tem obdobju se zgodi obrat, v katerem postanejo novi naslovniki sovražnega govora namesto beguncev iz Bosne in Hercegovine novi migranti od vsepovsod; označeni so za t. i. »ilegalne prebežnike«, »ilegalce«, »azilante«, »tujce«. Po mnenju Vlaste Jalušič (2001: 14) je bilo »javno razpoloženje, ki je bilo na prelomu 2000/2001 ustvarjeno kot 'prebežniška kriza', podobno razpoloženjem in dogodkom, ki so se kot daljši proces oblikovali bodisi z 'begunsko krizo' v Sloveniji v letih 1992–1993, s posameznimi 'ekscesi' iz sestavljanke tako imenovane 'romske problematike', ali z občasnimi debatami o nastanitvah in preseljevanju beguncev iz begunskih centrov in v begunske centre (nazadnje primer centra na Viču v Ljubljani leta 2000).« A hkrati, kot se je zgodilo že ob prihodu beguncev iz Bosne in Hercegovine,

so bili tudi v tem obdobju ključni alternativni glasovi, ne le nevladnih organizacij, temveč tudi dela akademske javnosti – tistih, ki so v skladu z načeli solidarnosti z migranti bili vpleteni v različne načine zagovorništva in migrantom dali nujno potreben javen glas in možnost reprezentacije (Zavratnik Zimic, 2006).

Zagotovo je takrat tudi postalo vedno bolj očitno, da migracije v Slovenijo predstavljajo »kontinuiran fenomen, proces, ne pa enkratno dejanje v krajšem časovnem obdobju« (Zavratnik Zimic, 2004: 41). Migranti, ki so začeli prihajati iz vedno večjega števila držav, so pokazali, da moramo migracijska dogajanja v Sloveniji proučevati ne le v povezavi z migracijskimi politikami in trendi EU, temveč tudi v njihovi vpetosti v vse bolj globalizirane vzorce sodobnih migracij. Pokazalo se je, da je tudi na analitični ravni treba razlikovati med vedno bolj raznolikimi tipi migracij, od ekonomsko motiviranih do družinskih, od prisilnih do prostovoljnih, od dokumentiranih do nedokumentiranih, in upoštevati posebne oblike ranljivosti nekaterih skupin migrantov in migrantk (Zavratnik Zimic, 2006).

Zdi se, da je zaznanemu trendu vedno bolj raznolikih migracij sledilo tudi raziskovanje migracij, ki je temeljilo bodisi v bolj kvalitativno zasnovanih raziskavah prosilcev za azil in t. i. nedokumentiranih migrantov (Pajnik in sod., 2001; Lipovec Čebren, 2002; Zorn, 2003), izbrisanih (Dedić in sod., 2003; Zorn, 2003) in prisilno priseljenih iz Bosne in Hercegovine v Slovenijo (Janko Spreizer in sod., 2004; Vrečer, 2006; 2007) kot tudi v bolj strukturiranih vprašalnikih o mnogoterih vidikih integracije v Sloveniji (Bešter 2003; Komac in Medvešek, 2005; Komac in sod., 2007). Pri tem velja navesti eno do sedaj najbolj obsežnih raziskav integracijske politike in integracije migrantov v Sloveniji z naslovom Percepcije integracijske politike, s katero so raziskovalci na podlagi mnenj in stališč tako manjšinskega kot tudi večinskega prebivalstva skušali pridobiti nove podatke za oblikovanje celovitejše integracijske politike. Zlasti so se pri tem osredotočili na priseljence in njihove potomce iz držav nekdanje Jugoslavije (Komac in Medvešek, 2005).

Z vključevanjem Slovenije v Evropsko unijo in uveljavljanjem šengenskega mejnega režima so raziskovalci bolj pogosto začeli proučevati tudi vpliv migracijske politike EU na migracijske politike nacionalnih držav in na konkretne migrante, ki izkušajo učinke tovrstnih vse bolj omejujočih in na nadzoru utemeljenih politik (Pajnik in Zavratnik Zimic, 2003; Hrovat in sod., 2007). Slovenija je kot država na zunanji meji EU – takratni šengenski periferiji – v skladu z vedno bolj omejevalno politiko EU na področju migracij prevzela vlogo »vratarja« zunanjih mej EU (Zavratnik Zimic, 2006). Pri analizi zakonodaje na področju migracij v Sloveniji se je pokazalo, da ta temelji na državljanstvu oziroma stalnem bivanju, opazno manj pravic pa imajo tuji državljani, ki so imetniki dovoljenj začasno bivanje, četudi so le-ti med tujci v večini (Pajnik in sod., 2006). Analiza iz leta 2009 (Pajnik in sod., 2009) je omenjeno ugotovitev potrdila in kot posebej problematične navedla primere pravic do nadomestila za primer brezposelnosti, zdravstvenega zavarovanja in dostop migrantov do

ustrezne namestitve. Zlasti okrog leta 2009, ko so se z naraščanjem ekonomske krize zaostrele tudi razmere na trgu dela, kar je seveda dodatno prizadelo migrante kot na trgu dela bolj ranljivo skupino prebivalstva, hkrati pa so se v javnosti pojavila pričevanja o nečloveških in neprimernih delovnih razmerah delavcev migrantov v Sloveniji, je opaziti tudi razmah študij, ki so obravnavale ekonomsko, socialno, kulturno in politično marginalizacijo delavcev migrantov v Sloveniji. Tovrstne študije so se navezovala na dejstvo, da so državljani tretjih držav v Sloveniji še posebej ranljiva skupina med migranti (Medica in Lukić, 2011; Bešter in Medvešek, 2010).

Leta 2015 se je z dogodki, povezanimi z množičnimi prihodi oseb zlasti iz Sirije, pa tudi iz Iraka, Pakistana, Afganistana in nekaterih drugih držav, ponovno reaktualiziralo vprašanje prisilnega priseljenstva. Slovenija je postala del t. i. migracijske poti zahodnega Balkana (Kogovšek Šalomon, 2016). Po zaprtju meje z Madžarsko se je t. i. humanitarni koridor, ki naj bi omogočil kar najbolj gladek prehod skozi meje nacionalnih držav na poti, preusmeril iz Hrvaške proti Sloveniji, dokler se ni marca 2016 zaprl. Takrat se je, kot je bilo to značilno že med dogodki okrog leta 2001, ponovno aktualizirala distinkcija med begunci, ki so upravičeni do mednarodne zaščite, in ekonomskimi migranti, ki v dominantnih diskurzih do te zaščite niso upravičeni (Zavratnik in Cukut Krilić, 2016). Namen politike nadzora nad migracijami oziroma t. i. upravljanja z migracijami je torej bil ustvarjanje novih oblik ilegalnosti ljudi na poteh (Zdravković, 2015). Tako ni presenetljivo, da so bile osebe, ki so skušale priti v trdnjavo Evropo, v tem primeru v Slovenijo kot državo na samem robu šengenske meje, v javnem diskurzu prevladujoče označene kot grožnja, odklon od normalnosti in motnja v ustaljenem delovanju države (Pajnik, 2016; Zdravković, 2015). Kot so pokazale že pretekle analize, je v politikah ponovno ostala nenaslovljena skupina t. i. tranzitnih migrantov, katerih cilj so bile države Zahodne Evrope (Pajnik in sod., 2006; Zavratnik Zimic, 2003a).

Zdi se, da so razmah proučevanja migracij v zadnjem desetletju in pol pogojevali dogodki, ki so sprožili množičen odziv javnosti (prijod beguncev, prosilcev za azil, pojav nedokumentiranih migracij, pojav izbrisanih), pa tudi vključevanje Slovenije v Evropsko unijo. Zagotovo v teh procesih ni zanemarljiv tudi proces osamosvajanja slovenske države, v katerem se je v javnih diskurzih vedno bolj uveljavljalo razlikovanje med etničnimi Slovenci in tistimi Drugimi, ki so bili v vedno večji meri prepoznani kot kulturno drugačni od večinskega etnično slovenskega prebivalstva. Taka ideologija je bila izražena tako pri izbrisu prebivalcev, ki so prišli iz nekdanjih jugoslovanskih republik (oziroma so bili prepoznani kot etnično razločeni od Slovencev, četudi so bili morda celo rojeni v Sloveniji), kot tudi v epizodah, ki smo jim bili priča v času prihoda naraščajočega števila beguncev in prosilcev za azil, nazadnje po letu 2015, ko se je ponovno aktualiziral govor o t. i. begunski krizi.

Četudi je jasno, da tudi EU kot nadnacionalna enota združevanja nima skupne migracijske in azilne politike, je Slovenija po oceni Mojce Pajnik in sodelavci (2009)

v okviru EU prevzela t. i. južni model migracijske politike, ki mejnemu nadzoru in izključevanju daje prednost pred integracijskimi mehanizmi. Prav vključevanje Slovenije v EU in vstop v šengenski sistem bi lahko bila med razlogi, zakaj se integracijska zakonodaja v praksi pogosto ne uresničuje (FeMiPol policy brief, 2008). Andreev (2007: 308) ocenjuje, da je bila politika priseljevanja v Sloveniji bolj kot utemeljena in zasnovana strategija spremljanja in organizacije migracijskih tokov iz ozemlja Slovenije in nanj politika, ki so jo določali posamezni »krizni« dogodki. Kar desetletna veljavnost instituta začasnega zatočišča za begunce iz Bosne in Hercegovine je morda najbolj ilustrativen primer tovrstne ad hoc politike.

Opomba: migranti in identitetna razlika »mi vs. oni«⁶²

Na tem mestu je nujna kratka opomba o kompleksnih procesih oblikovanja identitet, ki v današnjih družbah ključno zaznamujejo podobo migranta oziroma tujca in tega razločujejo od avtohtonega, domačega, tistega, ki je nosilec političnih pravic in »prave« kulture. Postmoderna družba je predvsem pluralistična, heterogena, decentralizirana, zanjo je značilen razpad velikih sistemov, v ospredju je različnost posameznikov. Vse je preprečeno v teku, zapiše Stuart Hall:

»Naš svet se ponovno vzpostavlja. Pomen množične produkcije, množičnega porabnika, velikih mest pod nadzorom Velikega brata, velikih stanovanjskih naselij in nacionalne države upada; večja se pomen prožnosti, raznovrstnosti, razlikovanja in mobilnosti, komunikacij, decentralizacije in internacionalizacije. V tem procesu se transformirajo tudi naše identitete, naše dožemanje lastne osebnosti in subjektivitete« (Hall in sod., 1988, v Giddens, 1997: 528).

Identiteto razumemo kot proces konstruiranja pomenov, ki temeljijo na kulturnih lastnostih, ko gre za kulturno identiteto, ali na politični lojalnosti, ko gre za vprašanje nacionalne identitete. To sta ključni dimenziji pri upravljanju z migracijami in s kulturno različnostjo v družbah, »premešanih« zaradi globalnih migracij. Oba vidika lojalnosti posegata na intimno področje posameznikovih identitetnih opredelitev in izbor. V zvezi z etnično identiteto, definirano skozi družbeni kontakt, Eriksen opozarja na njeno ključno značilnost: »Temeljni dejavnik etničnosti je raba sistematičnega razlikovanja med 'insiderji' in 'outsiderji', med 'nami' in 'njimi'. Če

⁶² Več o tem piše Simona Zavratnik v tekstu »Sosedje in tujci: (globalne) migracije in nezaželenе družbene manjšine«, *Razprave in gradivo*, Inštitut za narodnostna vprašanja, 70 / 2013, str. 73–89.

tega načela ni, tudi ni etničnosti, saj etničnost predstavlja institucionaliziran odnos med ločenimi kategorijami, katerih člani drug drugega prepoznavajo kot kulturno različne« (Eriksen, 1993: 18). Kulturna diferenca med »nami« in »njimi« in neprehodnost razlik je temelj vsakršnih etničnih razlik, tudi v primeru stikov migrantske/ migrantskih kultur z večinsko kulturo. Drugi vidik, nacionalna identiteta, pa je vezana na politično lojalnost, z besedami Andersona (2007), na moderne »zamišljene skupnosti«, ki jim posamezniki izražamo svojo lojalnost. Pojmu nacionalne identitete je pripisanih nemalo atributov, imaginarij pri instrumentalizaciji nacionalne identitete pa ima tudi zelo širok razpon (Rizman, 1991). Definijska razprtost je nemara najboljše ujeta v Rizmanovi (1998) členitvi nacionalne identitete na tri najrelevantnejše sestavine: prva je skupnost, ki jo je Jürgen Habermas poimenoval »ustavni patriotizem« (Verfassungspatriotismus) in se nanaša na zavezanost političnemu kodeksu; druga je predstava, ki jo ima konkretna politična skupnost o sami sebi, to je način »zamišljene skupnosti«, ki medsebojno in čezgeneracijsko povezuje ljudi; tretji element nacionalne identitete pa zadeva posameznikov individualni odnos do (svoje) skupnosti, torej obliko in način osebne identifikacije s simboli kolektivne identitete (ibid., 1998: 19–20). Problematizacija nacionalne identitete v kontekstu sodobnih globalnih migracij se praviloma odvija v povezavi s populističnimi predstavami o ogroženosti nacionalne identitete, ne glede na reflektiranost tovrstnih domnev. Že omenjeni koncept moralne panike (Husbands, 1994: 191–206; Bauman 2018) v samem temelju govori o identitetnih panikah, ki širom Evrope izhajajo iz strahu pred globalnimi migracijami, pri čemer jim je skupno to, da temeljijo na strahu pred številčnostjo migrantov in kulturno ogroženostjo ali na kombinaciji obojega. Izhajajoč iz Husbandsove analize, je kriza identitet povezana z medijsko konstrukcijo ogroženosti »avtohtonih družb« s strani tujcev, pri čemer je ponovna aktualizacija identitetne panike in samega pomena nacionalnih identitet povezana s procesi globalizacije, z novim državotvorjem konec 20. stoletja, z »neobvladljivostjo« migracijskih tokov, s strahom pred »pretiranim multikulturalizmom« in s tem z ogroženostjo večinske kulture.

Pričakovano je, da z globalnimi migracijami nastaja »premešani svet«, ki prinaša tudi bolj »premešane« identitete in novo nastajajoče hibridne identitete. Kulturna razlika igra pomembno vlogo na točki, ko analizo iz makroravni premaknemo na mikroraven, to je v polje lokalnih življenjskih prostorov in družbenih odnosov, ki se na ravni vsakdanjega življenja odvijajo v soseskah, mestih, vaseh. Na tej ravni je jasno vidno, v kakšni meri so sodobne družbe vključujoče do domnevno kulturno drugačnega ali, če to zajamemo iz drugega zornega kota, v kolikšni meri so na delu jasni procesi ekonomske in socialne marginalizacije migrantov. Temeljno vprašanje se tako nanaša na vključevanje v zamišljeno »mi-skupnost«; kako torej migranti in njihovi potomci postanejo del novih družb, in ne njihovo obrobje, ki je praviloma povezano z negativnimi označevalci, kot so kriminaliteta, izkoriščanje

državnih pomoči ipd. Glavna akterja tega procesa sta država (ali regionalne skupnosti, kakršna je EU) in do neke mere civilna družba. Castles in Miller (2009) odgovor nanj podajata s konceptom »inkorporacije imigrantov«, za katerega menita, da je nevtralen in primernejši od koncepta »integracije«, saj slednji bolj nakazuje, kam naj bi ta proces peljal. Ključno vprašanje je, ali naj bodo migranti vključeni kot posamezniki – to je brez upoštevanja kulturnih razlik ali pripadnosti neki skupini – ali kot skupnosti – to je kot etnične skupine, ki se nagibajo k vzdrževanju skupnosti in ohranjajo svojo lastno kulturo, jezik in religijo (Castles in Miller, 2009: 246), s tega gledišča pa so v Evropi nastajali različni modeli integracijskih politik (podrobneje glej v: Bešter, 2003).

Ne glede na različne poudarke je vključevanje migrantov treba razumeti skozi optiko lokalnih življenjskih prostorov, kjer npr. politični princip multikulturalnosti trči ob predsodke, stereotipe in izključevanja na osnovi etničnosti, rase, spola, družbenega razreda. Kulturna različnost zaradi vse intenzivnejših migracij je prinesla spremenjene vzorce interakcij predvsem v lokalnih mikrokozmosih, to je na ravni vsakdanjega življenja, in ne le na sistemski ravni, pri vzpostavljanju migracijskih javnih politik. Strategije integracije, multikulturalizma in asimilacije imajo realno življenje predvsem zunaj formalnega sveta, v realnostih odnosov med migranti kot posamezniki, med migrantskimi skupnostmi in večinskim prebivalstvom. V teh mikrokozmosih vsakdanjega življenja – ko so soseske mest postale globalne – pa se odlikavajo tako ideologije in populizmi kot tudi predsodki in stereotipi do migrantov in etničnih/kulturnih manjšin. Strokovnjaki danes opozarjajo (več: Ule, 1999; 2005), da je prišlo do kvalitativnih sprememb pri izražanju predsodkov; če so nekoč predsodke izražali neposredno v stiku s stigmatiziranimi družbenimi skupinami, pa jih danes predvsem skozi izolacijo teh skupin, torej na način, da do stika sploh ne prihaja, kar vodi h getoiziranju družbenih skupin. Kot ugotavlja Mirjana Ule, tradicionalne predsodke nadomeščajo moderni, za katere je značilno, »da se antipatija do določenih družbenih skupin ne izraža več neposredno, kot je veljalo za tradicionalne predsodke, temveč prikrito, simbolno« (Ule, 2005: 21–22). Takšna spremenjena dinamika izražanja predsodkov se precej jasno kaže pri manifestiranju nezaželenosti družbeno marginaliziranih skupin, med njimi pa so visoko na lestvici nepriljubljenosti zagotovo migranti. V potencialno konfliktnih okoliščinah, ob poudarjenem družbenem vzdušju ksenofobije in diskriminacije, so podobe tujosti stopnjevane do ekstremnih podob sovražnosti. »Mi« smo pravi, večvredni, dominantni, močni – »oni« so tuji, manjvredni, inferiorni, šibki. Ali drugače: mi smo avtohtoni, oni so priseljeni. »Oni« postanejo zamišljen sovražnik zamišljene skupnosti: takšen, ki ga »mi-skupina« potrebuje in v katerega je usmerjeno zavračanje, sovražnost ali celo nasilje.

Sklepni premislek: »krizni menedžment« migracij in žica ob Kolpi

V splošnem so migracijske politike v Sloveniji vezane na obdobje po mejniku leta 1991, ko je vzpostavljena država in se polje suverenosti odraža tudi v novem definiranju članov in nečlanov, tujcev in državljanov ter seveda v vzpostavljanju ostre meje proti jugu in v zelenem članstvu v Evropski uniji. Prvi odzivi migracijskih in azilnih politik so bili vidni pri reguliranju prisilnih migracij kot posledici vojnih konfliktov v nekdanji Jugoslaviji (predvsem v Bosni in Hercegovini, pa tudi na Hrvaškem in Kosovu) v devetdesetih. V polju begunskih politik je Slovenija uvedla institut začasne zaščite, ki je bil v tem času dokaj razširjen ukrep različnih držav pri reševanju begunskega vprašanja v osrčju Evrope. A so »začasni begunci« v Sloveniji ostali tudi po desetletje in več, kar je bila posledica zapoznelega in parcialnega pristopa, pa tudi nekakšnega začetništva države, ki se je z begunskim vprašanjem soočila v zelo zgodnjem obdobju oblikovanja državnih institucij in politik na tem področju.

Desetletje kasneje, predvsem leta 2001, se je Slovenija srečala z novim tipom migracij, ki so bile vpete v globalne migracijske poti in so pokazale, da bodo migracije stalnica tudi v državah na novo oblikovane »šengenske periferije«, novih vrtarjev Evrope in čuvarjev evropskih meja, slednje pa se je z različno intenzivnostjo pokazalo v naslednjem obdobju, ki traja že skoraj dve desetletji. V tako imenovani »krizi ilegalnih migracij« so bile politike, civilna družba in javnost v celoti soočene z izrazito negativnimi odzivi do novih migrantov; te kategorije migrantov pa se je v populističnem diskurzu, od politike do medijev, prijela oznaka »ilegalni prebežniki«. Ksenofobija in nestrpnost do migrantov, ki so predstavljali kulturno, rasno in/ali versko diferenco, je pokazala na nov potencial – in pomen – delovanja civilne družbe, ki je prevzela kritičen glas, zagovornišvo nesliš(a)nih družbenih skupin in opozorila na nujnost oblikovanja koherentnih in dolgoročno usmerjenih migracijskih politik. Takšnih, ki bodo temeljile na vključevanju, integraciji in socialnih pravicah novih članov slovenske družbe.

Ključnega pomena pri nacionalnih migracijskih in azilnih politikah je vključitev Slovenije v evropske integracijske procese, ki so zaznamovali tudi nastajanje in oblikovanje celotne zakonodaje, pri čemer je šlo ali za neposredno prevzemanje že obstoječih ali pa za skupno oblikovanje novih javnih politik. Kot smo že opozorili na več mestih v tem besedilu, so evropske migracijske politike nastajale predvsem kot mejne politike, torej po poti utrjevanja zidov okoli EU, pri čemer je bil ključen nadzor meja in preprečevanje vstopa nezaželenim tujcem. Tako je nastala »trdnjava Evropa« z izrazito neprehodnimi mejami, ki je po nekdanji ideološki železni zavesi vzpostavila novo ločnico do »globalnega Drugega«.

V sodobnosti, zlasti po zadnji tako imenovani begunski/migracijski krizi (z vrhom v letu 2015), pa so meje pod vprašaj postavili migranti sami, ko so neprehodnim mejam in restriktivnim politikam navkljub iznašli poti in načine zunaj tega, kar je ponujala birokratska logika reguliranih vstopov. Žica na Kolpi je odraz politik, ki so hkrati evropske in lokalne; tistih politik, ki so v temelju neučinkovite, saj v prvi vrsti naslavljaajo posamezne epizode, izseke iz migracijskih realnosti, in so naravnane kot odgovori na posamične »krize«. Krizni menedžment namesto konsistentnih politik pa je osrednja težava slovenskih, najverjetneje pa tudi širših evropskih politik. Nič zelo novega ni spoznanje, da moderne države, vključno s Slovenijo, potrebujejo čim bolj konsistentne politike na področju migracij in zagotavljanja mednarodne zaščite; torej takšne, ki bodo dovolj trdne, da jih ne bo mogoče zatresti ob vsakem najmanjšem prihodu skupine beguncev iz severne Afrike na mejo EU ali ob nastanku vojne krize v kateri od bližnjih regij, kot je to bilo denimo v primeru vojne v Siriji. A v nasprotju s tem argumentom smo dobili nekonsistentne politike brez jasnih ciljev, ki bolj kot v na viziji solidarnosti, človekovih pravic in visokih demokratičnih standardov temeljijo na hipnih, slabo premišljenih in pod vplivom različnih političnih zaveznikov nastajajočih kriznih ukrepov – kakršni so bili, denimo, sprejeti v zvezi z migracijami v Sredozemlju in nenazadnje tudi na t. i. balkanski poti ali pa so dobili izraz v političnem dogovoru z avtoritarnim režimom v Turčiji.

Značilnosti migracijskih kriz bi lahko najbolj omilili, če ne že odpravili, ravno s politikami, ki bi morale biti nasprotje takšnega hipnega kriznega menedžmenta, kot ga imamo danes v EU. Povsem jasno je, da krizni menedžment na tako občutljivem in potencialno konfliktnem polju, kot so migracije in begunstvo, zlahka vodi v politike populizmov oziroma te dodatno podpira. V času pisanja te knjige, ko smo priča širjenju samoiniciativnih vaških straž, ki naj bi Slovenijo varovale pred vstopom migrantov in ki jih politične strukture spremljajo pasivno in brez znatnega političnega odziva in ukrepanja, se zdi ocena o ad hoc politikah oziroma o odsotnosti politike še kako aktualna. Zato nas ne sme ravno čuditi, da Štajerska varda, neka povsem nepomembna združba ljudi, patroljira ob slovensko-hrvaški meji in »lovi migrante«. Politične stranke, z njimi povezane skupine ali simpatizerji nedvomno uspešno unovčujejo stanje domnevne begunske krize, v kateri država s pristojnimi institucijami ne ponuja takojšnjih in jasnih odgovorov, sovraštvo do tujca pa postane del folklorne brambovstva meje, države, kulture, identitete.

SKLEP. VEČ MIGRACIJ, VEČ SOLIDARNOSTI

Transformacije migracijskih poti in digitalni begunci

Migracije so se v zadnjih desetletjih spremenile. Slednje sociologi beležimo na različne načine, na primer z identificiranjem temeljnih trendov v transnacionalnih migracijah, kot so globalizacija, politizacija, feminizacija in vedno večja raznolikost migracij in povečevanje ter hkrati porast tranzitnih migracij (Castles, de Haas in Miller, 2014)⁶³. Naš pogled je bil usmerjen v premislek o digitalnosti kot sodobnemu okvirju mobilnosti, pri čemer smo skušali pokazati, da je glavni označevalec sodobnega migranta pametni telefon. Da je torej *smartphone revolucija* temeljito predru-gačila načine migracij – poti, načrtovanje prehodov, načine povezovanja na poteh in v novih družbah – predvsem pa jih je iz polja teritorialnih poti postavila v polje digitalnosti. Zato je pomembno obravnavati realnost »digitalnih beguncev«, ki po našem mnenju predstavljajo eno ključnih transformacij migracijskih gibanj, hkrati pa zastavljajo nova vprašanja demokratičnim družbam: presprašujejo populizme, vključevanje in izključevanje, družbeno solidarnost, kriminalizacijo in pravičnost (z raznoterih vidikov, vključujoč ekonomske, prostorske in politične).

Tako smo v kompleksni relaciji *digitalnost–migracije* zaznali osrednjega akterja, digitalnega begunca, in nekatere ključne pojme, s pomočjo katerih skušamo pokazati in pojasniti transformacije migracijskih procesov in spremembe, ki jih ti vnašajo v današnje družbe. Tezo o digitalnih beguncih pojasnjujemo z utrjevanjem zunanjih mej in s selekcionirano prehodnostjo notranjih meja, z ranljivostjo na poteh in z avtonomijo kot odzivom na mejne/migracijske politike. Okvir globalne mobilnosti niso le pametni telefoni in vsestransko napredne tehnologije, so tudi zidovi »okoli Zahoda«, nasilje in preganjanje ljudi na poteh, povedano na kratko: strukturna kriminalizacija migracij vzdolž geografskih ločnic med globalnim centrom in periferijami.

Evropa je bila v zadnjih desetletjih priča paradigmatiskim premikom, ki so se najbolj izrazili v razpadih socialističnih režimov in nekaterih držav, prehodu v nove tipe gospodarstva, z vojnami v osrčju Evrope ter z vstopanjem v evropske integracije. Ni dvoma, da so omenjeni procesi vplivali tudi na transformacijo tistega dela mobilnosti, ki ga analitično pojmuje kot mednarodne migracije. Četudi se zdi, da se je EU z uveljavljanjem načel prostega pretoka ljudi, kapitala dobrin in storitev, ki tvorijo stebre evropskega enotnega trga, vedno bolj odpirala navznoter, pa se je hkrati vedno bolj selektivno zapirala pred tistimi, ki jih ne želi na svojih teritorijih. Mednarodni migranti iz držav izven EU, zlasti tisti, ki v perspektivi javnosti in oblikovalcev politik ne predstavljajo korektiva starajočemu in v nekaterih sektorjih izpraznjenemu trgu dela EU, so zagotovo eden od tovrstnih »nezaželenih elementov«. Vedno bolj restriktivna politika EU na področju priseljevanja poraja nove napetosti med člani t. i. nacionalne skupnosti in tistimi, ki domnevno niso del te skupnosti, ter med državo in njenimi prebivalci. Vedno večji nadzor nad gibanjem prebivalstva

⁶³ Stephen Castles, Hein de Haas in Mark J. Miller: *The Age of Migration. International Population Movements in the Modern World*, Fifth Edition, Palgrave Macmillan, 2014.

pa so omogočile tudi nove informacijsko-komunikacijske tehnologije, pri čemer se zunanja šengenska meja vedno bolj konstruira kot tehnološka meja selekcioniranja in prebiranja »upravičenih« in »neupravičenih« migrantov, hkrati pa se fizične meje, ki manifestirajo paradigmo »nasilnih meja« (Jones, 2016), simboliziranih s fizičnimi ovirami, kot je npr. rezalna žica, nadalje učvrščujejo.

Jasno je, da so prav restriktivni migracijski režimi glavni krivec za naraščanje negotovosti in ranljivosti ljudi na poti. Nasilje, izkoriščanje in druge nevarnosti so postale del migracijskih realnosti večine svetovnega prebivalstva. Ljudje na poti in njihova telesa so ne le predmet neprestanega nadzora, temveč tudi selekcioniranja »pravih in nepravih«, »upravičenih in neupravičenih« migrantov. Pravica do gibanja preko meja nacionalnih držav ni več gledana kot univerzalna človekova pravica, temveč se migrante neprestano sumi nepoštenosti in izkoriščanja sistemov držav, v katere se preseljujejo. Kategorizacije na osi upravičenosti oz. neupravičenosti migracij temeljijo na predstavah o tem, kdo je upravičen do statusa begunca, ne pa na življenjski realnosti ljudi na poti, zato so pogosto arbitrarne. Skrajno negotove ekonomske razmere v državah izvora migracij vlade in javnosti v evropskih državah ne zaznavajo kot politično oblikovane in jih nimajo za legitimen vzrok za mednarodne migracije. Mednarodna zaščita in možnost pravnega statusa sta prevladujoče percipirani kot privilegij tistih, ki bežijo pred dejanskim preganjanjem, konflikti in vojnami.

Zdi se, da je kategorizacijo ljudi na poti na begunce in na »zgolj« ekonomske migrante, ki so del političnega govora, v veliki meri prevzel tudi akademski diskurz. Če namreč kategorije, ki so del politik, oblikujejo akademsko raziskovanje ali v njem celo dominirajo (torej, da te kategorije raziskovalci *a priori* postavijo kot del svojega analitičnega aparata v želji, da bi bili relevantni za politike in bi njihovo delo imelo družbeno-ekonomske učinke), potem se dinamični procesi, ki so del sodobnih migracij, v analizi v veliki meri izgubijo (Crawley in Skleparis, 2018). Kako naj se torej raziskovalci, ki skušamo preseči poenostavljene predpostavke o ljudeh na poti, a hkrati želimo in v luči naraščajoče neoliberalizacije znanosti moramo biti relevantni za različne politike, lotimo problematike kategorizacij ljudi na poti, ne da bi pri tem zapadli v oblike »kategorialnega fetišizma« (Crawley in Skleparis, 2018)? Tovrstno razvrščanje priseljenih ljudi v skupine in podskupine naj ne bi določalo le obsega njihovih pravic v državi priselitve, temveč tudi legitimnost njihovega bivanja in celo njihove domnevno radikalno drugačne potrebe (Cukut Krilić in Bofulin, 2019). Naše raziskovanje je seveda nujno utemeljeno na podatkih, vendar pa se moramo hkrati jasno zavedati družbeno-političnega konteksta, ki pomembno določa, kateri podatki se bodo zbirali in kako, zavedati pa se moramo tudi tega, kako so tovrstne kategorije umeščene v procese izgrajevanja in reprodukcije nacionalnih držav. Dober primer, ki slednje ilustrira, je na primer pomanjkanje podatkov, ki bi diferencirali med spoloma, predvsem tudi v zgodovinski perspektivi. V tej točki pridejo do izraza tudi nocije »pravega begunca«, ki so med drugim temeljno določene po spolu. Na

primer moški, ki se ne želi bojevati v vojni, naj v takem gledanju javnosti ne bi bil upravičen do statusa begunca, saj ne ustreza določenemu heteronormativnemu idealu moškosti. Nasproti temu so ženske in otroci kot samoumevno ranljivejše skupine prebivalstva tiste, ki so bolj upravičene do zaščite in pomoči. Po drugi strani pa je nasilje na podlagi spola, ki ga pogostejše doživljajo ženske, bilo šele v zadnjih desetletjih prepoznano kot osnova za podelitev zaščite. Ne nazadnje pa tudi ženske, ki preveč očitno izkazujejo svojo religijsko pripadnost (npr. se pokrivajo), trčijo ob repertoar moralnih panik o oblačilnih kodih in načinih vedenja, ki niso v skladu z »našo« kulturo. Pri tovrstnem selekcioniranju pa seveda ni pomemben le spol, hierarhija upravičenosti do zaščite se vse bolj navezuje tudi na predstavo o »varnih državah«, za katerih državljane oziroma prebivalce podelitev azila naj ne bi bila upravičena, ter na koncept »varne tretje države«, kjer naj bi imeli prosilci za azil dostop do pravičnega azilnega postopka. V zadnjem času pa so tovrstne prakse najbolj izražene v nedovoljenih vračanjih beguncev v prejšnjo državo na poti, t. i. *pushbacks*, ki ustvarjajo »ujete populacije« na poti v Evropo, na primer tudi vzdolž t. i. balkanske poti. Koncept ranljivosti je nedvomno kompleksen, potreba po celostni obravnavi pa evidentna; pri tem ne smemo zanemariti mikrovidika individualnih izkušenj ranljivosti na migracijskih poteh kot tudi bolj strukturnih premikov, kakršne denimo nakazuje polje migracij prihodnosti, to je »podnebnih migracij«. Globalno usmerjene refleksije podnebnih sprememb in danes še nepriznanih, a nedvomno zaznanih okoljskih beguncev zahtevajo nov premislek o ranljivosti ter odzive v smeri pravičnosti, tako podnebne, prostorske kot tudi participacije okoljsko razseljenih ljudi.

Čeprav je jasno, da klasifikacije migrantov na begunce in na »zgolj« ekonomske migrante na analitski ravni ne odražajo realnosti in kompleksnosti njihovih vsakdanjih življenj, pa je določen kategorialni aparat vendarle nujen za dostopanje do nabora socialnih, političnih in ekonomskih pravic, zlasti kadar migranti pridejo v stik s pravnim oziroma sodnim sistemom. Povedano s primerom: diagnoza posttravmatske stresne motnje je za mnoge begunce eden od redkih načinov za utemeljevanje pravice do statusa begunca – status žrtve je namreč lahko pravna osnova za pridobitev političnega azila (Ingleby, 2005). Šele pravna kategorizacija osebe kot begunca, osebe z začasnim zatočiščem itn., je osnova za pridobitev določenih pravic, tako ima odsotnost kategorizacije na praktični ravni lahko za konkretne posameznike zelo otipljive posledice.

V besedilu smo predvsem razvijali tezo, da se migracijske politike vse bolj reducirajo na varnostne politike, ki zadevajo le zunanje teritorialne meje držav, vendar pri tem ne smemo spregledati tudi vpetosti migrantov v druge politike, ki se tičejo različnih vidikov njihove integracije; tiste torej, ki zadevajo ob notranje družbene meje in ki jih postavlja družba pri vključevanju v »mi-skupnost«, vidne pa so tako v javnih politikah kot v javnem mnenju. Navesti gre primer pravice s področja socialne varnosti in zaposlenosti, ki se neizogibno vežejo na pravni status migrantov v novih

družbah. Ob tem velja spomniti, da se tovrstne pravice vedno bolj omejujejo tudi državljanom, saj smo že nekaj desetletij priča prestrukturiranju, celo zatonu države blaginje (Wahl, 2011) v luči naraščajočega neoliberalizma. Debate o vplivu priseljevanja na države blaginje so že nekaj desetletij prisotne v političnem in javnem govoru evropskih držav, pri čemer se os tovrstnih razprav v glavnem osredotoča na število migrantov in vpliv tovrstnih migracijskih gibanj na zagotavljanje blaginje v dobi globalizacije (Vah Jevšnik in Lukšič Hacin, 2008). To je relevantno v luči dejstva, da javnomnenjske raziskave kažejo na padec podpore migrantom in različnim vidikom njihove integracije, kadar se prebivalstvo sooča z družbenimi krizami, še bolj pa, kadar se te zaznavajo kot posledica »pretiranega prihoda« migrantov, na primer v času »prebežniške krize« leta 2001 in v času »begunske krize« od leta 2015 naprej. A je hkrati treba opozoriti, da je javno mnenje izdatno »podprto« s paranojami o »globalnem Drugem«, ki jih razširjajo javne politike in mediji; da torej različne politike (evropske, nacionalne, lokalne) vstopajo v javno mnenje in ga oblikujejo skladno s prevladujoče konfliktnimi predstavami o migrantih. Zatorej ni presenetljivo, da je neoliberalizem na pohodu ravno v času, ko je sovražni govor postal del normalnosti in vsakdanjosti (Leskošek, 2005).

Primat konceptov nadzora in varnosti nad koncepti integracije, vključevanja in solidarnosti seveda nevarno oži polje svobode, demokracije in človekovih pravic. V tej perspektivi se tudi nova tehnologija kaže kot ambivalentna, na eni strani skozi potencial avtonomije pri načrtovanju migracijske poti in tudi med potjo samo, po drugi pa skozi nadzor nosilca tovrstnih tehnologij, na primer nosilca pametnega telefona. Če slednjim na primer onemogočimo dostop do mobilnih telefonov, te osebe postanejo del nove skupine, skupine »izbrisanih«, ujete na digitalnih poteh, kar zmanjšuje potencial za njihovo avtonomno delovanje, povečuje neenakosti in jih izključuje iz polja komunikacijskih pravic. Seveda poskusi popolnega nadzora nad migranti v obliki registracijskih sistemov, podprtih z novimi tehnologijami, sprožajo nove načine »upora«, poskusov izogibanja tovrstnim sistemom, iznajdbo alternativnih poti, novih načinov komunikacije oz. samo- in so-organiziranja skupin migrantov na poti.

Zaključujemo z mislijo, da koncepta ranljivosti na migracijskih poteh in avtonomije delovanja migrantov kot načina zoperstavljanja restriktivnemu urejanju politik dobivata nove konture. Najbrž bo poleg novih politik potreben tudi nov konceptualni aparat, ki bo naslovil spremenjene družbene okoliščine; ustaljene kategorije, ki so nekaj desetletij uokvirjale politike, diskusije in delovanje, se spreminjajo. Prav zato politike in številne javnosti ne zaznajo mladega moškega, opremljenega s pametnim telefonom in nekaj denarja, za begunca. Ta oseba si namreč v klasičnih predstavah ne zasluži mednarodne zaščite, saj ne ustreza družbenemu dogovoru o tem, da je begunec pasiven objekt humanitarnih politik; te pa po drugi strani ne vključujejo denimo globalne revščine ali podnebnih sprememb. A sodobnost kaže drugačne trende, saj današnji begunci prevzemajo prej attribute družbenih gibanj kot pasivnih, v usodo

vdanih množic ali posameznikov, ki jim je treba pomagati. Tako skozi avtonomna gibanja, ki naslavljajo družbene spremembe, zahtevajo pravico do gibanja in prehodov meja, pri čemer se organizirajo na poteh, fluidno in začasno vstopajo v omrežja in predvsem naslavljajo politične zahteve po svobodi migracij. Zahteva po (političnih) pravicah pa pomeni samo jedro pojma sodobnega digitalnega begunca in je hkrati njegov odgovor na restriktivne mejne politike.

Pot v sodobnih družbah je možna v dveh prevladujočih smereh: lahko zahtevamo več mobilnosti in več solidarnosti za vse, lahko pa nas prerastejo žice, zidovi, elektronski sledni sistemi. Z izbiro v temelju sporočamo, kakšne državljanske skupnosti prihodnosti gradimo in ali so te, v evropskem prostoru, skladne z dolgo tradicijo bojev za enakopravnost, solidarnost in demokracijo. Zato – več migracij, da bo več solidarnosti.

ANGLEŠKI POVZETEK

DIGITAL REFUGEES

Transformations of migration routes or how smartphones replaced hand luggage

While traditional hallmark of migration was a suitcase, today the luggage of modern migrants consists of a smartphone – it enables them to navigate, to communicate with the family while traversing transnational spaces, look for passable and safe paths, position subversive communication codes transcending the geographical, cultural and political borders, move between visibility and invisibility, and chart new migration maps. An important assumption underlying this book is that in modern societies routes are increasingly becoming primarily digital, which rises a whole spectrum of questions, ranging from the empowerment vs. control of refugees to communication rights and digital inequalities. The digital and spatial routes are undoubtedly uncertain and dangerous, but they are also the spaces of hope, innovative approaches to migration – and of sheer survival.

Changed social circumstances in networked societies have caused an increasing embeddedness of migration into not only spatial but also digital flows determined by technologies, platforms, and networks. Numerous analyses of migrant realities testify of control over their bodies through the use of information and communication technologies. The term digital divide has been coined to describe the social inequalities across gender, generation and class lines in access to such technologies. On the other hand, new technologies raise also questions related to democracy, communication and human rights that are evident in discussions about the autonomy of migration and about the agency of individuals on the move.

Within the complex relation of digitality and migrations, we identify the main protagonist – digital refugee, as well as certain key concepts which help us explain the transformation of migration processes and changes they introduce into modern societies. The thesis about »digital refugees« is explained through the concepts of the strengthening of external borders and selective penetrability of internal ones, vulnerability while on the move and autonomy as a response to border/migration policies. It is not solely smartphones and comprehensive advanced technologies that provide the framework for global mobility. The latter is also defined by the walls enclosing the Wests (be it the external EU border or barbed wires and fences along the border of Slovenia, Hungary, Croatia and some other countries at the Schengen periphery), by violence and persecution of migrating people or, in short, structural criminalization of migrations along the geographical dividing lines between the global centre and peripheries.

The book explores such transformations within contemporary migration movements by focussing on the contradictions embedded in the movement of refugees across borders of nation-states. The dilemma is framed through the examination of the notion of vulnerability that offers changed interpretations of »legitimate« and »illegitimate« refugees; and an analysis of classificatory mechanisms that not only construct individuals as worthy/unworthy of international protection, but also fail to capture the lived realities of individuals on the move. Such selection mechanisms are evident, for example in the gendered notions of refugees, the construction of safe countries and in illegal practices of pushing back individuals into the previous state of entry (the latter is evident from practices observed along the so called Balkan route in 2015). Rather than being exceptional practices, they are at the core of contemporary migration and refugee policies. They are manifested also through public opinion polls that are synchronised with political perceptions of migration as a crisis. Such a notion has come across quite strongly also in Slovenia where instead of a consistent approach to migration, we have witnessed a sort of a crisis management approach to migrants at our »doorstep«. Reflections of climate change and climate refugees also call for a refined approach to vulnerabilities and responses that pertain to spatial and climate justice as well as to the social participation of individuals that have been displaced due to climate changes.

In view of the fact that increased securitization, restrictiveness and criminalisation of contemporary migration and refugee movements are the main culprits behind increased vulnerabilities and insecurities of people on the move, the authors argue for more solidarity and safe passages through the »gates« of contemporary nation-states. In this way, the notion of violent borders that make such passage impossible for the majority of the world's population could be challenged and re-examined. Modern societies face two choices: we can demand increased mobility for all and higher solidarity, or we can let us become overwhelmed by wires, walls and electronic tracking systems. When choosing one or the other, we essentially indicate which type of future communities we are creating and whether these are in accord with the long tradition of struggles for equality, solidarity and democracy in Europe. Therefore – more migration for more solidarity.

VIRI IN LITERATURA

- Amnesty International (2018). *Prisilna vračanja in omejevanje dostopa do azila v Sloveniji*. Amnesty International: Ljubljana. Dostopno prek http://www.amnesty.si/media/uploads/files/Amnesty-International-Porocilo-prisilna-vracanja-19_7_2018.pdf (19. 7. 2018).
- Anderson, Benedict (2007). *Zamišljene skupnosti: O izvoru in širjenju nacionalizma*. Ljubljana: Studia Humanitatis.
- Andreas, Peter in Snyder, Timothy (2000). *The Wall around the West: State Borders and Immigration Controls in North America and Europe*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers.
- Andreas, Peter (2000): Introduction: The Wall after the Wall, V Peter Andreas in Timothy D Snyder (ur.): *The Wall around the West: State Borders and Immigration Controls in North America and Europe*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, 1–11.
- Andreev, A. Svetozar (2007). 'Slovenia'. V A. Triandafyllidou, R. Gropa (ur.): *European Immigration: A Sourcebook*. Dostopno prek books.google.si/books?isbn=075464894X (12. 11. 2019).
- Appelqvist, Maria (2000). Party politics and the Bosnian question: The Swedish Decision to grant permanent residence. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 26(1), 89–108.
- Asaf, Yumna (2017). Syrian Women and the Refugee Crisis: Surviving the Conflict, Building Peace, and Taking New Gender Roles. *Social Sciences*, 6(3), 110–127.
- Bade, Klaus (2005). *Evropa v gibanju: migracije od poznega 18. stoletja do danes*. Ljubljana: Založba I*cf.
- Bajt, Veronika (2016). Who »belongs«?: migration, nationalism and national identity in Slovenia. *Razprave in gradivo: revija za narodnostna vprašanja*, 76, 49–66.
- Bates, Diane (2002). Environmental Refugees? Classifying Human Migration Caused by Environmental Change. *Population and Environment*, 23(5), 465–477.
- Bauböck, Rainer (1998). The Crossing and Blurring of Boundaries in International Migration: Challenges for Social and Political Theory. V R. Bauböck in J. Rundell (ur.): *Blurred Boundaries: Migration, Ethnicity and Citizenship*. Aldershot, Vermont: Ashgate, 17–52.
- Bauböck, Rainer in Rundell, John (ur.) (1998): *Blurred Boundaries: Migration, Ethnicity and Citizenship*. Aldershot, Vermont: Ashgate.
- Bauman, Zygmunt (2000). *Liquid modernity*. Cambridge: Polity Press; Malden (MA): Blackwell.
- Bauman, Zygmunt (2016). *Strangers at Our Door*. Cambridge; Malden (MA.): Polity Press.
- Bauman, Zygmunt (2018). Between separation and integration: Strategies of cohabitation in the era of diasporization and Internet. *Popular Communication*, 16 (1), 1–3.
- Beck, Ulrich (2009): *World at Risk*. Cambridge: Polity Press.
- Benezer, Gadi in Zetter, Roger (2014). Searching for Directions: Conceptual and Methodological Challenges in Researching Refugee Journeys. *Journal of Refugee Studies*, 28(3), 297–318.
- Bešter, Romana in Medvešek, Mojca (ur.) (2010). *Državljeni tretjih držav ali tretjerazredni državljani? Integracija državljanov tretjih držav v Sloveniji*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.
- Bešter, Romana (2003). *Migracijska politika Slovenije in EU. Primerjava zakonodaje, strateških dokumentov in priporočil, s poudarkom na integracijski politiki*. Ljubljana: Mirovni inštitut. Dostopno prek http://www2.mirovniinstitut.si/slo_html/publikacije/Bester01.pdf.

- Bez nec, Barbara, Speer, Mark in Stojić Mitrović, Marta (2016). *Governing the Balkan Route: Macedonia, Serbia and the European Border Regime*. Rosa Luxemburg Stiftung Southeast Europe. Dostopno prek <https://bordermonitoring.eu/wp-content/uploads/2017/01/5-Governing-the-Balkan-Route-web.pdf> (21. 10. 2019).
- Bhabha, Jacqueline (2000). Lone Travelers: Rights, Criminalization, and the Transnational Migration of Unaccompanied Children. *The University of Chicago Law School Roundtable*, 7(1).
- Bhagat, R. B. (2018). Climate change, vulnerability and migration in India, V *Climate change, Vulnerability and Migration* (str. 18–42). London in New York: Routledge.
- Bigo, Didier (2015). Death in the Mediterranean Sea. The results of the three fields of action of European Union border controls. V Y. Jansen, R. Celikates in J. de Bloois (ur.): *The Irregularization of Migration in Contemporary Europe* (str. 55–70). London in New York: Rowman and Littlefield.
- Black, Richard (1998). *Refugees, Environment, and Development*. London: Longman Development Studies.
- Black Richard (2001a). Fifty years of refugee studies: From theory to policy. *The International Migration Review*, 35(1), 57–78.
- Black, Richard (2001b). *Environmental refugees: myth or reality*. Working paper no. 34. Geneva: United Nations High Commissioner for Refugees.
- Bleibaum, Frank (2009). Senegal Case Study Report. *EACH-FOR Environmental Change and Forced Migration Scenarios*.
- Bloch, Alice, Galvin, Treasa in Harrell-Bond, Barbara (2000). Refugee women in Europe: Some Aspects of the Legal and Policy Dimensions. *International Migration*, 38(2), 169–190.
- Border Violence Monitoring Network (2019). *Illegal pushbacks and border violence reports*. July 2019. Dostopno prek <https://www.borderviolence.eu/wp-content/uploads/July-2019-Final-Report.pdf>. (11. 12. 2019).
- Bradford Studies on Yugoslavia (1979). Bradford: University of Bradford.
- Brekke, Jan-Paul (2001). The Dilemmas of Temporary Protection – the Norwegian Experience. *Policy Studies*, 22(1), 5–18.
- Brochet, Francis (2017). *Démocratie smartphone. Le populisme numérique, de Trump à Macron*. Editions Francois Bourin.
- Brochmann, Grete in Hammar, Tomas (1999). *Mechanisms of immigration control: a comparative analysis of European regulation policies*. Oxford: Berg.
- Broeders, Dennis (2007). The New Digital Borders of Europe. EU Databases and the Surveillance of Irregular Migrants. *International Sociology*, 22(1), 71–92.
- Burridge, Andrew (2014). 'No borders' as a Critical Politics of Mobility and Migration. *ACME: An International E-Journal for Critical Geographies*, 13(3), 463–470.
- Campani, Giovanna (2016). Neo-fascism from the Twentieth Century to the Third Millennium: The Case of Italy. V Lazaridis, G., Campani, G. in Benveniste, A. (ur.): *The Rise of the Far right in Europe. Populist Shifts and 'Othering'* (str. 25–54). London: The Palgrave Macmillan.
- Castells, Manuel (1999). *Communication Power*. Oxford: Oxford University Press.
- Castells, Manuel (2000). *The Rise of the Network Society*. Oxford: Blackwell.

- Castells, Manuel (2010). *The rise of the Network Society*. Malden (MA); Oxford; Chichester: Wiley-Blackwell.
- Castells, Manuel (2015). *Networks of Outrage and Hope: Social Movements in the Internet Age*. Polity Press.
- Castles, Stephen (2002). *Environmental change and forced migration: making sense of the debate. New issues in refugee research, Working paper no. 70*. Oxford: University of Oxford.
- Castles, Stephen in Miller, J. Mark (2009). *The Age of Migration. International Population Movements in the Modern World*. New York in London: The Guilford Press.
- Castles, Stephen (2010). Afterword: What now? Climate Induced Displacement after Copenhagen. V J. McAdam (ur.): *Climate Change and Displacement. Multidisciplinary Perspectives* (str. 239–246). Oxford and Portland: Hart Publishing.
- Chavez, Lilian in Menjivar, Cecilia (2010). Children without borders: A mapping of the literature on unaccompanied migrant children to the United States. *Migraciones Internacionales*, 5(3), 71–111.
- CoMiDe – Initiative for Migration and Development Report/ Slovenia. Dostopno prek http://www.mirovniinstitut.si/data/tinymce/Projekti/comide_lana/pdf/Consistency%20of%20M&D%20in%20Slovenia.pdf (11. 11. 2019).
- Crawley, Heaven in Skleparis, Dimitris (2018). Refugees, Migrants, Neither, Both: Categorical Fetishism and the Politics of Bounding in Europe's 'Migration crisis'. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 44 (1), 48–64.
- Crosby, Alison (2006). The Boundaries of Belonging: Reflections on Migration Policies into the 21st Century. Dostopno prek <http://www.statewatch.org/news/2006/jul/boundaries-of-belonging.pdf> (6. 9. 2017).
- CTDC Policy Brief, No.1. (2017). *Gender and the 'Refugee Crisis' Prioritising Gendered Approaches to Refugee Protection in Turkey*. Dostopno prek <http://ctdc.org/wp-content/uploads/2017/01/Gender-and-the-Refugee-Crisis-Policy-Brief-Draft-.pdf> (12. 1. 2018).
- Cukut Krilić, Sanja (2009). Spol in migracija: izkušnje žensk kot akterk migracij. Ljubljana: Založba ZRC SAZU.
- Cukut Krilić, Sanja, Bofulin, Martina (2019). Migranti in dostop do informacij : vloga novih tehnologij v procesu integracije v Podonavju in širše. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 59(2), 60–70.
- Cuttitta, Paolo (2014). 'Borderising' the Island Setting and Narratives of the Lampedusa 'Border Play'. *ACME: An International E-Journal for Critical Geographies* 13(2), 196–219.
- Černič Istenič Majda (2007). *Rezultati raziskave PPA*, delovni dokument, gradivo dostopno na Družbenomedicinskem inštitutu ZRC SAZU.
- De Genova, Nicholas Paul (2016). The 'Crisis' of the European Border Regime: Towards a Marxist Theory of Borders. *International Socialism*, 48(150), 31–54.
- De Haas, Hein (2008). The Myth of Invasion: the inconvenient realities of African migration to Europe. *Third World Quarterly*, 29(7), 1305–1322.
- De Haas, Hein, Castles, Stephen in Mark J. Miller (2014). *The Age of Migration. International Population Movements in the Modern World*, Fifth Edition, Palgrave Macmillan.
- De Merode, Janet (2016). *Human Rights and Refugee Access to Information. The Amplifier Magazine*. Dostopno prek <https://div46amplifier.com/2016/05/26/human-rights-and-refugee-access-to-information/> (15. 6. 2018).

- Dedić, Jasminka (2004). *Slovenija in Evropska Unija – Sodobno državljanstvo: Politike vključevanja in izključevanja, raziskovalno poročilo*. Ljubljana: Mirovni inštitut, Inštitut za sodobne družbene in politične študije.
- Dedić, Jasminka, Jalušič, Vlasta in Zorn, Jelka (2003). *Izbrisani, organizirana nedolžnost in politike izključevanja*. Ljubljana: Mirovni inštitut, Inštitut za sodobne družbene in politične študije.
- Dekker, Rianne in Godfried, Engbersen (2014). How Social Media Transform Migrant Networks and Facilitate Migration. *Global Networks* 14 (4), 401–418.
- Dekker, Rianne, Godfried, Engbersen, Klaver, Jeanine in Vonk, Hanna (2018). Smart refugees. How Syrian Asylum Migrants Use Social Media Information in Migration Decision-Making. *Social Media Society*, Januar-March 2018, 1–11.
- Dijstelbloem, Huub, Albert Meijer in Michiel Besters (2011). »The migration machine.« V *Migration and the new technological borders of Europe* (str. 1–21). London: Palgrave Macmillan.
- Diminescu, Dana (2008). The Connected Migrant: An Epistemological Manifesto. *Social Science Information*, 47(4), 565–579.
- Dobrowolsky, Alexandra in Tastsoglou, Evangelia (ur.) (2006). *Women, Migration and Citizenship, Making Local, National and Transnational Connections*. Aldershot: Ashgate.
- Doupona Horvat, Marjeta, Verschuere, Jef in Žagar Žnidaršič, Igor (1998). *Retorika begunske politike v Sloveniji*. Ljubljana: Mirovni inštitut, Inštitut za sodobne družbene in politične študije.
- Dragoš, Srečo (2005). Multikulturalizem - rešitev ali problem?. V Leskošek, V. (ur.): *Mi in oni : nestrpnost na Slovenskem* (str. 41–80.). Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Drnovšek, Marjan (1991). *Pot slovenskih izseljencev na tuje*. Ljubljana: Mladika.
- Drnovšek, Marjan. *Vzroki za izseljevanje Slovencev v zadnjih dveh stoletjih*. Dostopno prek http://www2.arnes.si/~krsrd1/conference/Speeches/Drnovsek_slo.htm (23. 11. 2019).
- EACHFOR – *Environmental Change and Forced Migration Scenarios*. Projektna dokumentacija. Dostopno prek <http://www.ccema-portal.org/article/read/eachforprojectpublications> (20. 9. 2015).
- El-Hinnawi, Essam (1985). *Environmental Refugees*. Nairobi: United Nations Environmental Programme.
- ENNHRI (2017). *Migrants' access to information on their rights: Recommendations to bridge theory and practice*. Dostopno prek http://ennhri.org/IMG/pdf/ennhri_17_004_executive_summary-bl_final-2.pdf (10. 5. 2018).
- Eriksen, Thomas Hylland (1993). *Ethnicity and nationalism*. London: Pluto Press.
- EUROSTAT (2017). *Eurostat Newsletter*. Dostopno prek <http://ec.europa.eu/eurostat/documents/2995521/8016696/3-11052017-AP-EN.pdf/30ca2206-0db9-4076-a681-e069a4bc5290> (2. 10. 2017).
- EUROSTAT (2019). *Almost 20 000 unaccompanied minors among asylum seekers registered in the EU in 2018*. Dostopno prek <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/2995521/9751525/3-26042019-BP-EN.pdf/291c8e87-45b5-4108-920d-7d702c1d6990> (20. 10. 2019).

- Falle Zorman, Rebeka in Broder, Živa (2016). *Odnos do priseljencev v raziskavah Slovensko javno mnenje*. Dostopno prek <http://cobiss7.izum.si/scripts/cobiss?ukaz=DISP&cid=093440383715033&rec=1&sid=1> (1. 2. 2017).
- Farrag, Hebah (2009). Engendering Forced Migration: Victimization, Masculinity and the Forgotten Voice. *Surfacing: An Interdisciplinary Journal for Gender in the Global South*, 2(1), 1–13.
- FeMiPol Policy Brief, No. 4.* (2008). Dostopno prek http://www.femipol.uni-frankfurt.de/docs/policy_briefs/Final_Project_Policy_Brief.pdf (20. 11. 2019).
- Ferrer-Gallardo, Xavier in van Houtum, Henk (2014). »The Deadly EU Border Control«. *ACME: An International Journal for Critical Geographies*, 13(2), 295–304.
- Freddman, Jane (2003). Introduction: A Gendered Analysis of Migration in Europe. V J. Freedman (ur.): *Gender and Insecurity: Migrant Women in Europe*. Aldershot, Ashgate Publishing, 1–15.
- Freedman, Jane (ur.) (2003). *Gender and Insecurity: Migrant Women in Europe*. Aldershot, Ashgate Publishing.
- Freedman, Jane (2010). Mainstreaming gender in refugee protection. *Cambridge Review of International Affairs*, 23(4), 589–607.
- Freedman, Jane (2016a). Sexual and gender-based violence against refugee women: a hidden aspect of the refugee crisis. *Reproductive Health Matters*, 24, 18–26.
- Freedman, Jane (2016b). Engendering Security at the Borders of Europe: Women Migrants and the Mediterranean 'Crisis'. *Journal of Refugee Studies*, 29(4), 1–15.
- Gamlén, Alan (2015). 'An inborn restlessness': Migration and exile in a turbulent world. *Migration Studies*, 3(3), 307–314.
- Geddes, Andrew (2000). *Immigration and European Integration: Towards Fortress Europe?*. Manchester: Manchester University Press.
- Georgiou, Myria (2018). Does the subaltern speak? Migrant voices in digital Europe. *Popular Communication*, 16(1), 45–57.
- Giddens, Antony (1997). *Sociology*. Cambridge: Polity Press.
- Gill, Nick (2009). Whose »No Borders« Achieving Border Liberalization for the Right Reasons. *Refuge*, 26(2), 107–120.
- Gillespie, Marie, Osseiran, Souad in Cheesman, Margie (2018). Syrian Refugees and the Digital Passage to Europe: Smartphone Infrastructures and Affordances. *Social Media and Society*, 1, 1–12.
- Goldin, Ian, Cameron, Geoffrey in Balarajan, Meera (2012). *Exceptional people: How migration shaped our world and will define our future*. Princeton and Oxford: Princeton University press.
- Gombač, Jure (2016). »Ogromno delo, uspešno, vzorno!«: »upravljanje« mej v Sloveniji v času povečanega prihoda migrantov 2015/2016. *Časopis za kritiko znanosti*, 264, 72–83.
- Hameršak, Marijana in Pleše, Iva (2018). Confined in movement; the Croatian Section of the Balkan Refugee Corridor. V Bužinkić, E. in Hameršak, M. (ur.): *Formation and disintegration of the Balkan refugee corridor* (9–41). Zagreb in München.
- Hastrup, Kirsten in Fog Olwig, Karen (2012). *Climate Change and Human Mobility. Global Challenges to the Social Sciences*. New York: Cambridge University Press.

- Hatton, Tymothy (2016). Migration and public opinion. V *Economic Policy*. CEPR. CESifo. Sciences Po. (str. 207–246). Dostopno prek <http://economicpolicy.oxfordjournals.org> (24. 10. 2016).
- Heidari, Shirin in García Moreno, Claudia (2016). Gender based violence: a barrier to sexual and Reproductive Health and Rights. *Reproductive Health Matters*, 24, 1–4.
- Heinrich, Böll Stiftung (2019). *People on the Move in Bosnia and Herzegovina in 2018: Stuck in the corridors of the EU*. Dostopno prek https://ba.boell.org/sites/default/files/people_on_the_move_in_bosnia_and_herzegovina_-_21-02-2019_-_web.pdf (25. 10. 2019).
- Helms, Elissa (2015). *Men at the Borders: Gender, victimhood and war in Europe's refugee crisis*. Dostopno prek <http://www.focaalblog.com/2015/12/22/elissa-helms-men-at-the-borders-gender-victimhood-and-war-in-europes-refugee-crisis/> (4. 9. 2017).
- Holmes, Seth in Castañeda, Heide (2016). Representing the »European refugee crisis« in Germany and beyond: Deservingness and difference, life and death. *American Ethnologist*, 43(1), 12–24.
- House of Lords. *Children in Crisis: unaccompanied migrant children in the EU* (2016). Dostopno prek <https://publications.parliament.uk/pa/ld201617/ldselect/ldeucom/34/34.pdf>. (20. 9. 2017).
- Hrovat, Luka, Gregorčič, Marta in Veronika, Bajt (2007). *Integration of new female migrants in Slovenian labour market and society and policies affecting integration: State of the Art*. Dostopno prek http://www.femipol.uni-frankfurt.de/docs/working_papers/wp3/Slovenia.pdf (20. 11. 2019).
- Hugo, Graeme (2013). *Migration and Climate Change*. Northampton, MA: Edward Elgar.
- Hunter, M. Lori in David, Emmanuel (2009). *Climate Change and Migration: Considering The Gender Dimensions*. Boulder: University of Colorado.
- Hupp Williamson, Sarah (2017). Globalization as a Racial Project: Implications for Human Trafficking. *Journal of International Women's Studies*, 18(2), 74–88.
- Husbands, Christopher T. (1994). Crises of national identity as the 'new moral panics': Political agenda-setting about definitions of nationhood. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 20(2), 191–206.
- Ingleby David (2015). Editor's introduction. V Ingleby David (ur.): *Forced Migration and Mental Health Rethinking the Care of Refugees and Displaced Persons* (str. 1–27). Boston: Springer.
- International Rescue Committee: *The refugee crisis in Europe and the Middle East* (2016), Dostopno prek <https://www.rescue.org/sites/default/files/document/911/ircrcrisisappeal-compositerevaugust.pdf> (11. 3. 2019).
- Internews (2013). *Lost: Syrian Refugees and the Information Gap*. Dostopno prek https://www.internews.org/sites/default/files/resources/Internews_Lost_SyriaReport_Nov2013_web.pdf (15. 3. 2018).
- Internews (2017). *Lost in Translation. The Misinformed Journey of Migrants across Italy*. Dostopno prek https://www.internews.org/sites/default/files/Internews_Lost_In_Translation_Publication_2017-05-23.pdf (15. 3. 2018).
- IOM (2008). *Expert Seminar: Migration and the Environment*. Geneva: International Dialogue on Migration No. 10.

- IPCC (2014). *Climate Change: Synthesis Report*. Dostopno prek https://www.ipcc.ch/site/assets/uploads/2018/02/SYR_AR5_FINAL_full.pdf.
- Irudaya Rajan, Irudaya in Bhagat, R. B. (ur.) (2018). *Climate change, Vulnerability and Migration*. London in New York: Routledge.
- Jacobson, Jodi (1988). *Environmental refugees: a yardstick of habitability*. Washington, DC: World Watch Institute.
- Jalušič, Vlasta (2001). Ksenofobija ali samozaščita? O vzpostavljanju nove slovenske državlanske identitete. *Poročilo Skupine za spremljanje nestrpnosti*, 1(1), 12–43.
- Janko Spreizer, Alenka (2010). Z angažirano antropologijo proti rasizmu in rasni dominaciji nad Romi. *Socialno delo*, 49(2), 99–107.
- Janko Spreizer, Alenka, Kalčič, Špela, Šušmelj, Dean in Pezdir, Tatjana (2004). Oblike ljudske in birokratske diskriminacije skozi pogled ljudi, ki jih uradno nikoli niso poimenovali za begunce. *Razprave in gradivo*, 45, 218–247.
- Jones, Reece (2016): *Violent Borders: Refugees and the Right to Move*. London: Verso.
- Jónsson, Gunvor (2010). *The environmental factor in migration dynamics – a review of African case studies*, Working papers, Paper no 21. Oxford: University of Oxford. Dostopno prek <https://www.oxfordmartin.ox.ac.uk/downloads/WP21%20The%20Environmental%20Factor%20in%20Migration%20Dynamics.pdf>.
- Josipovič, Damir 2006. *Učinki priseljevanja v Slovenijo po drugi svetovni vojni*. Ljubljana: Založba ZRC SAZU.
- Kertzer, David in Fricke, Tom (ur.) (1997). *Anthropological Demography. Toward a New Synthesis*. Chicago in London: The University of Chicago Press.
- King, Russell (2010). *The atlas of human migration. Global patterns of people on the move*. London: Earthscan.
- Kingsley, Patrick (2016). Refugee crisis: key aid agencies refuse any role in 'mass expulsion'. *Guardian*, 23. marec. Dostopno prek <https://www.theguardian.com/world/2016/mar/23/refugee-crisis-aid-agencies-unhcr-refuse-role-mass-expulsion-greece-turkey> (21. 5. 2016).
- Kirtsoglou, Elisabeth in Tsimouris, Giorgos (2016). »Il était un petit navire«: the refugee crisis, neo-orientalism, and the production of radical alterity. *Journal of modern Greek studies*, Occasional Paper 9, 1–14.
- Kisiara, Otheno (2015). Marginalised at the centre: How public narratives of suffering perpetuate perceptions of refugees helplessness and dependency. *Migration Letters*, 12(2), 162–171.
- Klinar, Peter (1976). *Mednarodne migracije: Sociološki vidiki mednarodnih migracij v luči odnosov med imigrantsko družbo in imigrantskimi skupnostmi*. Obzorja, Maribor.
- Klinar, Peter (1985). *Mednarodne migracije v kriznih razmerah*. Obzorja, Maribor.
- Klinar Peter (1993). O beguncih v Sloveniji. *Teorija in praksa*, 30 (2), 75–84.
- Knežević-Hočevar, Duška (1999). *Družbena razmejevanja v dolini zgornje Kolpe: domačinska zamišljanja nacije in lokalitete*. Ljubljana: Založba ZRC SAZU.
- Knežević Hočevar, Duška (2003a). Medijska govorica o nacionalni reprodukciji v postsocialistični Sloveniji. *Teorija in praksa*, 40(2), 335–356.
- Knežević Hočevar, Duška (2003b). Idejno ozadje esencialističnih predstav o rodnosti v treh primerih presoje nacionalne populacije. *Družboslovne razprave*, 19(43), 29–46.

- Knežević Hočevar, Duška (2004). Vanishing nation: discussing nation's reproduction in post-socialist Slovenia. *Anthropology of East Europe Review*, 22(2), 22–30.
- Knežević Hočevar, Duška (2011). Obrazi migracij v govoru o rodnosti (Faces of Migration in Discussions about Fertility). *Dve Domovini/Two Homelands*, 33, 7–22.
- Knežević Hočevar, Duška in Cukut Krilić, Sanja (2019). Contestable demographic reasoning regarding labour mobility and migration. *Dve domovini: razprave o izseljenstvu*, 50, 131–146.
- Kobolt, Alenka (2002). *Zdej smo od tu – A smo še čefurji*. Ljubljana: i2.
- Kofman, Eleonore, Phizacklea, Annie, Raghuram, Parvati in Sales, Rosemary (2000). *Gender and International Migration in Europe: employment, welfare and politics*. London in New York: Routledge.
- Kogovšek Šalamon, Neža in Bajt, Veronika (2015). *Razor-Wired. Reflections on Migrant Movements through Slovenia in 2015*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Kogovšek Šalamon, Neža. (2016). »Humanitarni« koridor: stanje izjeme v času globalnih migracij. *Časopis za kritiko znanosti*, 44, 61–71.
- Komac, Miran in Medvešek, Mojca (2005). Kakšna naj bi bila integracijska politika?: o rezultatih projekta Percepcije slovenske integracijske politike. *Razprave in gradivo*, 46, 6–46.
- Komac, Miran, Medvešek, Mojca in Roter, Petra (2007). *Pa mi vi povejte, kaj sem!!!: Študija o etnični raznolikosti v Mestni občini Ljubljana*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Kos, Drago (2004). Tri ravni trajnostnega razvoja, *Teorija in praksa*, 41(1–2), 332–339.
- Kozinc, Nina (2015). Poročila z meje in begunskih taborišč. *Časopis za kritiko znanosti*, 260, 250–319.
- Kralj, Ana (2008). *Nepovabljeni. Globalizacija, nacionalizem in migracije*. Koper: Univerzitetna založba Annales.
- Kralj, Ana (2011). Ekonomske migracije in delavci migranti v ogledalu javnega mnenja. *Annales. Ser. hist. sociol.*, 2, 285–296.
- Kreager, Phillip (1997). Population and Identity. V Kertzer, D. I. in Fricke, T. (ur.): *Anthropological Demography: Toward a New Synthesis* (str. 139–174). Chicago in London: The University of Chicago Press.
- Kržišnik-Bukić, Vera (1999): »Slovensko-hrvaški obmejni prostor: življenje ob meji«. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.
- Kurdija, Slavko in skupina (2004). *Slovensko javno mnenje 2004/2: Evropska družboslovna raziskava*. Datoteka podatkov. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij. Dostopno prek <http://www.adp.fdv.uni-lj.si/opisi/sjm042/> (1. 12. 2016).
- Kurdija, Slavko in skupina (2006). *Slovensko javno mnenje 2006/1: Evropska družboslovna raziskava*. Datoteka podatkov. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij. Dostopno prek <http://www.adp.fdv.uni-lj.si/opisi/sjm061/> (1. 12. 2016).
- Kurdija, Slavko in skupina (2008). *Slovensko javno mnenje 2008/1: Evropska družboslovna raziskava*. Datoteka podatkov. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij. Dostopno prek <http://www.adp.fdv.uni-lj.si/opisi/sjm082/> (1. 12. 2016).

- Kurdija, Slavko in skupina (2010). *Slovensko javno mnenje 2010/1: Evropska družboslovna raziskava*. Datoteka podatkov. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij. Dostopno prek <http://www.adp.fdv.uni-lj.si/opisi/sjm10/> (1. 12. 2016).
- Kurdija, Slavko in skupina (2012). *Slovensko javno mnenje 2012/2: Evropska družboslovna raziskava*. Datoteka podatkov. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij. Dostopno prek <http://www.adp.fdv.uni-lj.si/opisi/sjm122/> (1. 12. 2016).
- Kurdija, Slavko in skupina (2014). *Slovensko javno mnenje 2014/1: Evropska družboslovna raziskava*. Datoteka podatkov. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij.
- Kurdija, Slavko in skupina (2016). *Slovensko javno mnenje 2016/2: Evropska družboslovna raziskava*. Datoteka podatkov. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij.
- Kurnik, Andrej (2015). »Hvala, ker odpirate Evropo«. *Časopis za kritiko znanosti*, 262, 225–240.
- Kuzmanić, Tonči (2001). *Globalizacija in evropska idiolatrija*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Laczko, Frank in Aghazarm, Christine (ur.) (2009). *Migration, Environment and Climate Change: Assessing the Evidence*. Geneva: International Organisation for Migration.
- Lambergar Khatib, Maja (2009). Migracijski procesi iz arabskih držav: Zgodovinski kontekst na primeru Združenih držav Amerike, Evrope in Slovenije. *Glasnik SED*, 49(3), 4, 28–37.
- Latonero, Mark in Kift, Paula (2018). On Digital Passages and Borders: Refugees and the New Infrastructure for Movement and Control. *Social Media and Society*, January–March, 1–11.
- Lazaridis, Gabriella, Campani, Giovanna in Benveniste, Annie (2016). *The Rise of the Far Right in Europe. Populist Shifts and 'Othering'*. London: The Palgrave Macmillan.
- Lefebvre, Henri (1991). *The Production of Space*. Wiley Blackwell.
- Leskošek, Vesna (ur.) (2005). *Mi in oni. Nestrpnost na Slovenskem*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Leurs, Koen (2017). *Communication rights from the margins: politicising young refugees smartphone pocket archives*, *The International Communication Gazette*, 79(6–7), 674–698.
- Lipovec Čebren, Uršula (ur.) (2002). *V zoni prebežništva: Antropološke raziskave prebežnikov v Sloveniji*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Lipovec Čebren, Uršula in Pistotnik, Sara (2016). *Balkanska migracijska pot: od upora na mejah do striptiza humanizma*. Ljubljana: Inštitut Časopis za kritiko znanosti, Beletrina.
- Lipovec Čebren, Uršula in Zorn, Jelka (2016). Avtonomija in nadzor migracij v evropskih »tamponskih conah«. *Dve Domovini / Two Homelands*, 43, 61–75.
- Loneragan, Steve (1998). *The Role of Environmental Degradation in Population Displacement. Environmental and security project report, Vol. 4*. Dostopno prek <https://www.oceanfdn.org/sites/default/files/The%20Role%20of%20Environmental%20Degradation%20in%20Population%20Displacement.pdf>.
- Lost in media. Migrant Perspectives and the Public Sphere* (2019). Dostopno prek <https://www.culturalfoundation.eu/library/lost-in-media-migrant-perspectives-and-the-public-sphere> (16. 10. 2019).

- Lukšič Hacin, Marina (2016). Izselsjevanje Slovencev od devetnajstega stoletja do osamosvojitve Slovenije. *Geografija v šoli*, 24(2), 32–43.
- Lukšič Hacin, Marina (2018). Selitvena dinamika slovenskega prostora v zgodovinski perspektivi. *Dve domovini : razprave o izseljenstvu*, 48, 55–72.
- Lunaček Brumen, Sarah in Meh, Ela (2016). »Vzpon in padec« koridorja. *Časopis za kritiko znanosti*, 264, 21–45.
- Madianou, Mirca (2016). Ambient Co-presence: transnational family practices in polymedia environments. *Global Networks*, 16(2), 183–201.
- Malkki H., Liisa (1995). Refugees and Exile: From »Refugee Studies« to the National Order of Things. *Annual Review of Anthropology*, 24, 495–523.
- McAdam, Jane (ur.) (2010). *Climate Change and Displacement. Multidisciplinary Perspectives*. Oxford in Portland: Hart Publishing.
- Medica, Karmen, Lukič, Goran (2011). *Migrantski circulus vitiosus: delovne in življenjske razmere migrantov v Sloveniji*. Koper: Annales.
- Messing, Vera in Ságvári, Bence (2018). *Looking behind the culture of fear. Cross-national analysis of attitudes towards migration in Europe*. Budapest: Friderich Ebert Stiftung. Dostopno prek <https://cps.ceu.edu/sites/cps.ceu.edu/files/attachment/article/3014/messing-sagvari-fes-study-march-2018.pdf>.
- Messing, Vera in Ságvári, Bence (2019). *Still divided but more open. Mapping European attitudes towards migration before and after the migration crisis*. Budapest: Friderich Ebert Stiftung. Dostopno prek <https://emnbelgium.be/sites/default/files/publications/Still%20divided%20but%20more%20open.pdf>.
- Mezzadra, Sandro (2011). The Gaze of Autonomy. Capitalism, Migration and Social Struggles. V Squire, V.: *The contested politics of mobility: borderzones and irregularity* (str. 121–142). London: Routledge.
- Mezzadra, Sandro (2017). Digital mobility, logistics, and the politics of migration. *Spheres, Journal for Digital Cultures*, 4, 1–4.
- Mežnarić, Silva (1986). *Bosanci: A kuda idu Slovenci nedeljom*. Ljubljana: Republiška konferenca ZSMS.
- Mixed Migration Platform (2016). *Women and girls on the move: A gender analysis of mixed migration from the Middle East to Europe*. Dostopno prek https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/20161215_MMP_Briefing%20Paper_Women%27s%20migration%20to%20the%20EU_December%202016.pdf (Dostop 15. 4. 2017).
- Močnik, Rastko (1999). *3 teorije: Ideologija, nacija, institucija*. Ljubljana: Založba /*cf.
- Morokvasić-Müller, Mirjana (2001). Balkans: les exclus de l'élargissement. *Hommes & Migrations*, 1230, 81–93.
- Morrissey, James (2012). Rethinking the »debate on environmental refugees«: from »maximalist and minimalist« to »proponents and critics«. *Journal of Political Ecology*, 19, 36–49.
- Myers, Norman (2002). Environmental refugees: a growing phenomenon of the 21st century. *Phil. Trans. of The Royal Society B*, 357, 609–613.
- Myers, Norman (1997). Environmental Refugees. *Population and Development*, 19(2), 167–182.
- Myers, Norman in Kent, Jennifer (1995). *Environmental Exodus: An Emerged Crisis in the Global Arena*. Washington DC: Climate Institute.

- Nedelcu, Mihaela (2012). Migrants' New Transnational Habitus: Rethinking migration Through a Cosmopolitan Lens in the Digital Age. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 38(9), 1–18.
- O'Connell Davidson, Julia (2011). Moving children? Child trafficking, child migration and child rights. *Critical Social Policy*, 31(3), 454–477.
- Olivius, Elisabeth (2016). Refugee men as perpetrators, allies of troublemakers? Emerging discourses on men and masculinities in humanitarian aid. *Women's Studies International Forum*, 50, 56–65.
- Oswin, Natalie (2001). An Exploration of Feminist Approaches to Refugee Law. *International Feminist Journal of Politics*, 3(3), 347–364.
- Oxfam (2017). *A dangerous 'game': the pushback of migrants, including refugees, at Europe's borders*. Dostopno prek https://www.oxfam.org/sites/www.oxfam.org/files/file_attachments/bp-dangerous-game-pushback-migrants-refugees-060417-en_0.pdf (10. 5. 2018).
- Pajnik, Mojca (2008). *Prostitution and Human Trafficking. Gender, Labour and Migration Aspects*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Pajnik, Mojca (2015). *Migration in the Mirror of mediatized anti-politics*. V Kogovšek Šalamon, N., Veronika Bajt, V. (ur.): *Razor-Wired. Reflections on Migrant Movements through Slovenia in 2015*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Pajnik, Mojca (2015). Rasizem: razrezani svet. *Časopis za kritiko znanosti*, 260, 7–15.
- Pajnik, Mojca (2017). Medijsko-politični paralelizem: legitimizacija migracijske politike na primeru komentarja v časopisu »Delo«. *Dve domovini / Two homelands*, 45, 169–184.
- Pajnik, Mojca (2019). Autonomy of migration and the governmentality of plastic borders, *Dve domovini / Two homelands*, 49, 125–141.
- Pajnik, Mojca in Bajt, Veronika (2010). Migrant remittances in times of economic decline: coping with protectionist policies in Slovenia. *Migration letters*, 7(2), 179–189.
- Pajnik, Mojca, Bajt, Veronika in Herič, Sanja (2009). *Mapping and evaluating migration and integration policies. Working paper 2*. Dostopno prek http://prints.mirovni-institut.si/images/pdf/working_papers/swp2_slovenia.pdf (30. 11. 2019).
- Pajnik, Mojca, Kogovšek, Neža in Zupanc, Saša (2006). *Mapping of policies affecting female migrants, the Slovenia case. Working paper No. 1, WP 1*. Dostopno prek http://www.femi-pol.uni-frankfurt.de/docs/working_papers/wp1/Slovenia.pdf (20. 11. 2019).
- Pajnik, Mojca, Lesjak Tušek, Petra in Gregorčič, Marta (2001). *Prebežniki, kdo ste?* Ljubljana: Mirovni Inštitut.
- Pajnik, Mojca in Zavratnik Zimic, Simona (ur.) (2003). *Migracije - globalizacija - Evropska unija*. Ljubljana: Mirovni Inštitut.
- Pajnik, Mojca in Zavratnik, Simona (2016). Družbena gibanja in alternativna politika: vstaje v Sloveniji 2012-2013. *Družboslovne razprave*, 82, 7–11.
- Palmary, Ingrid, Burman, Erica, Chantler, Khatidja in Kiguwa, Peace (ur.) (2010). *Gender and migration: feminist interventions*. London in New York: Zed Books.
- Papadopoulos, Dimitris, Tsianos, Vasilis S. (2013). After Citizenship: Autonomy of Migration, Organisational Ontology and Mobile Commons. *Citizenship Studies*, 17(2), 178–196.
- Papastergiadis, Nikos (2000). *The Turbulence of Migration: Globalization, Deterritorialization and Hybridity*. Cambridge: Polity Press.

- Pariški sporazum*, *Uradni list Evropske Unije*, L 284/4. Dostopno prek [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/SL/TXT/PDF/?uri=CELEX:22016A1019\(01\)&from=SL](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/SL/TXT/PDF/?uri=CELEX:22016A1019(01)&from=SL) (19. 10. 2016).
- Pistotnik, Sara (2013). *Migrant Workers from the Former Yugoslavia and European Migration Policies*. Dostopno prek <http://www.migrationonline.cz/en/migrant-workers-from-the-former-yugoslavia-and-european-migration-policies> (15. 11. 2019).
- Poročilo Skupine za spremljanje nestrpnosti* (2001). Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Poročilo Skupine za spremljanje nestrpnosti* (2003). Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Rizman, Rudi (ur.) (1991). Študije o etnonacionalizmu. Ljubljana: Krt.
- Rizman, Rudi (1998). Ali sta nacionalna suverenost in identiteta v zatonu? V: Zajc, Drago (ur.): *Evropeizacija slovenkse politike*, 17–25, Ljubljana: Slovensko politološko društvo.
- Rizman, Rudi (2008). Globalizacija in avtonomija: Prispevki za sociologijo globalizacije, Ljubljana: Razprave FF.
- Rose, Maggie (2016). Feminist Theory and the European Refugee Crisis. *Conspectus Borealis*, 1(1), 1–16.
- Sedmak, Mateja in Medarić, Zorana (2017). Life transitions of the unaccompanied migrant children in Slovenia. Subjective views. *Dve Domovini/Two Homelands*, 45, 61–76.
- Smets, Kevin (2017). The way Syrian refugees in Turkey use media: Understanding ‘connected refugees’ through a non-media centric approach. *Communications*, 43(1), 1–11.
- Soja, Edward (2009). The city and spatial justice. *Justice spatiale/spatial justice*, 1(1), 1–5.
- SOS Children’s Villages. Position paper on migrant and refugee children*. Dostopno prek <https://www.sos-childrensvillages.org/getmedia/73abf1b5-05ca-4f1a-89bf-841350b7a8ae/SOS-CVI-Position-Migrant-Refugee-Children-A4.pdf> (7. 7. 2019).
- Spivak Chakravorty, Gayatri (1983). Can the subaltern speak. V Williams, P. in Chrisman, L. (ur.): *Colonial Discourse and Post-colonial Theory* (str. 66–111). New York: Columbia University Press. Dostopno prek <http://planetarities.web.unc.edu/files/2015/01/spivak-subaltern-speak.pdf> (10. 3. 2018).
- Stott, Philip A. in Sullivan, Sian (ur.) (2000). *Political Ecology: Science, Myth and Power*. London: Arnold.
- Suchland, Jennifer (2015). *Economies of Violence: Transnational Feminism, Postsocialism, and the Politics of Sex Trafficking*. Durham: Duke University Press.
- Suhrke, Astri (1994). Environmental degradation and population flows. *Journal of International Affairs*, 47(2), 473–496.
- Svoljšak, Petra (2010). Vojna – vzrok in spodbujevalka migracij. V Štih, P. in Balkovec B. (ur.): *Migracije in slovenski prostor od antike do danes* (226–243). Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije.
- Šumi, Irena in Janko Spreizer, Alenka (2011). That which soils the nation’s body: discriminatory discourse of Slovenian academics on the Romany, foreigners and women. *Anthropological notebooks*, 17(3), 101–121.
- Teitelbaum, Michael, S. (2005). Intra- and inter- national imbalances and migration. *Genus*, 61 (3-4): 193–212.
- Terre des Hommes – Child Labour among Refugees of the Syrian Conflict* (2016).

- The ILO Response to the Syrian Refugee crisis* (2018). Dostopno prek https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---exrel/documents/publication/wcms_357159.pdf (6. 12. 2018).
- Todorova, Maria, N. (2001). *Imaginarij Balkana*. Ljubljana: Inštitut za civilizacijo in kulturo.
- Toš, Niko in skupina (2002). *Slovensko javno mnenje 2002/2: Evropska družboslovna raziskava*. Datoteka podatkov. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij. Dostopno prek <http://www.adp.fdv.uni-lj.si/opisi/sjm022/> (1. 12. 2016).
- Twigt, Mirjam (2018). The Mediation of Hope: Digital Technologies and Affective Affordances Within Iraqi Refugee Households in Jordan. *Social Media + Society*, January-March, 1–14.
- Ule, Mirjana (2005). Predsodki kot mikroideologije vsakdanjega sveta. V Leskovšek, V. (ur.): *Mi in oni. Nestrpnost na Slovenskem* (21–40). Mirovni inštitut, Ljubljana.
- Ule, Mirjana (ur.) (1999). *Predsodki in diskriminacije*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Ullrich, Maria (2017). Media Use during Escape. *Spheres: Journal for Digital Cultures*, 4, 1–11.
- UNHCR (1951). *Konvencija o statusu begunca*. Dostopno prek <http://www.unhcr-centraleurope.org/si/pdf/viri/konvencije/besedilokonvencijeobeguncihinnjenegaprotokola.html> (20. 9. 2015).
- UNHCR (2013). *Future of Syria: refugee children in crisis*. Dostopno prek <https://www.refworld.org/pdfid/529c3b4d4.pdf> (12. 4. 2019).
- UNHCR (2015). *World at wars. Global trends, Forced Displacement in 2014*. Dostopno prek https://www.unofluechtlingshilfe.de/fileadmin/redaktion/PDF/UNHCR/Global_Trends_2014.pdf (22. 5. 2016).
- UNHCR (2016). *Connecting Refugees: How Internet and Mobile Connectivity can Improve Refugee Well-Being and Transform Humanitarian Action*. Dostopno prek <http://www.unhcr.org/5770d43c4.pdf> (15. 3. 2018).
- UNHCR (2019). *Global Trends, Forced Displacement in 2018*. Dostopno prek <https://www.unhcr.org/5d08d7ee7.pdf> (15. 10. 2019).
- UNICEF (2016). *Children uprooted, Unicef Policy Asks, United Nations summit for refugees and migrants*. Dostopno prek www.unicef.org/uprooted (20. 8. 2017).
- UNRISD (2015). *Multiple Forms of Migrant Precarity*. Dostopno prek [http://www.unrisd.org/80256B3C005BCCF9/%28httpAuxPages%29/FEF99BD256157F28C1257F1600516AC5/\\$file/03%20-%20Migration%20Event%20Brief.pdf](http://www.unrisd.org/80256B3C005BCCF9/%28httpAuxPages%29/FEF99BD256157F28C1257F1600516AC5/$file/03%20-%20Migration%20Event%20Brief.pdf) (20. 10. 2019).
- Vah Jevšnik, Mojca (2017). Introduction to the thematic section. *Dve Domovini/Two Homelands*. 45, 7–9.
- Vah Jevšnik, Mojca, Lukšič Hacin, Marina (2008). Contemporary implications of multiculturalism policies for European welfare states. *Dve domovini: razprave o izseljenstvu*, 28, 7–21.
- Vertovec, Steven (1999). *Migration and Social Cohesion*. Northampton: An Elgar Reference Collection, Cheltenham.
- Vertovec, Steven (2009). *Transnationalism*. New York: Routledge.

- Vrečer, Natalija (2006). *Integracija prisilnih priseljencev iz Bosne in Hercegovine v Sloveniji. Teoretizacija in primerjalne prakse v antropološki perspektivi*. Ljubljana: Institutum Studiorum Humanitatis.
- Vrečer, Natalija (2007). *Integracija kot človekova pravica: Prisilni priseljenci iz Bosne in Hercegovine v Sloveniji*. Ljubljana: Založba ZRC SAZU.
- Vrečer, Natalija (2010). Living in limbo: integration of forced migrants from Bosnia and Herzegovina in Slovenia. *Journal of refugee studies*, 23(4), 484–502.
- Wahl, Asbjørn (2011). *The rise and fall of the welfare state*. London: Pluto Press.
- Walker Rettberg, Jill in Gajjala, Radhika (2016). Terrorists or cowards: negative portrayals of male Syrian refugees in social media. *Feminist Media Studies*, 16(1), 178–181.
- Wall, Melissa, Otis Campbell, Madeline in Janbek, Dana (2017). Syrian Refugees and Information Precarity. *New Media & Society*, 19(2), 240–252.
- Werner, Koko, Ehrkart, Charles, de Sherbinin, Alex, Adamo, Susana in Chai-Onn, Tricia (2009). *Mapping the Effects of Climate Change on Human Migration and Displacement*. Bonn: United Nations University.
- White, Allen (2002). Organic functionalism, 'community' and place: refugee studies and the geographical constitution of refugee identities. *Geoforum*, 33(1), 73–83.
- Wilson, P. Anne (2011). *Trafficking risks for refugees*. Dostopno prek <http://digitalcommons.unl.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1003&context=humtraffconf3> (4. 9. 2017).
- Wimmer, Andreas in Glick Schiller, Nina (2003). Methodological Nationalism, the Social Sciences, and the Study of Migration: An Essay in Historical Epistemology. *The International Migration Review*, 37(3), 576–610.
- World Watch Institute (2019). Dostopno prek www.worldwatch.org.
- Yazgan, Pinar, Utku Eroglu, Deniz in Sirkeci, Ibrahim (2015). Editorial: Syrian Crisis and Migration. *Migration Letters*, 12(3), 181–192.
- Zagorac, Dean (1997). Prva nujna akcija AI za Slovenijo: Prisilna prostovoljna vrnitev. *Bilten Amnesty International*, oktober 1997, 5–7.
- Zajc, Drago (ur.) (1998): Evropeizacija slovenske politike, Ljubljana: Slovensko politološko društvo.
- Zavratnik, Simona (2006a). Contemporary migration and asylum policies in Slovenia: rethinking questions of entrance and integration. *Annales, Ser. Hist.Social.*, 16, 343–353.
- Zavratnik, Simona (2006b). »Migration trends in Slovenia: the perspective of a country on the 'Schengen periphery'«. V: Rindzeviciute, E. (ur.): *Re-approaching East Central Europe: old region, new institutions?.* Huddinge: Center for Baltic & East European Studies.
- Zavratnik, Simona (2011). Sodobne migracije v mnenjih slovenske javnosti. *Dve domovini/Two Homelands*, 33, 55–71.
- Zavratnik, Simona (2013). »Sosedje in tujci«: (globalne) migracije in nezaželene družbene manjšine, *Razprave in gradivo*, 70, 73–89.
- Zavratnik, Simona (2014). Negotiating boundaries of integration into new societies: the question of neighbours and foreigners. V Boyd, Scott H. in Walter, Mary Ann (ur.): *Cultural difference and social solidarity: solidarities and social function* (str. 136–152). Newcastle Upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.
- Zavratnik, Simona (2015). Okoljske spremembe in migracije: trasiranje diskusije o ekoloških pregnancih. *Časopis za kritiko znanosti*, 262, 38–54.

- Zavratnik, Simona in Cukut Krilić, Sanja (2016). Destinacija: Evropa. Pot: od schengenske »e-meje« do rezalnih žic, Časopis za kritiko znanosti, 264, 247–260.
- Zavratnik, Simona in Cukut Krilić, Sanja (2018a). Addressing Intersectional Vulnerabilities in Contemporary Refugee Movements in Europe. *Družboslovne razprave*, 87, 85–106.
- Zavratnik, Simona, Cukut Krilić, Sanja (2018b). Digital routes, »digital migrants«: from empowerment to control over refugees' digital footprints. *Družboslovne razprave*, 89, 143–163.
- Zavratnik, Simona, Falle-Zorman, Rebeka in Broder Živa (2017). »Javno mnenje in migracije: mehanizmi klasifikacij in 'begunska kriza'«. *Teorija in praksa*, 54(5), 857–884.
- Zavratnik, Simona in Kurnik, Andrej (ur.) (2013). »Nesimo jih vun!« Premisleki ustajništva. Časopis za kritiko znanosti.
- Zavratnik Zimic, Simona (2001). Perspektiva konstruiranja schengenske »e-meje«: Slovenija. V Milohnič, A. (ur.): *Evropski vratarji: migracijske in azilne politike v Vzhodni Evropi* (67–81). Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Zavratnik Zimic, Simona (2003a). Constructing »New« boundary: Slovenia and Croatia. *Revija za sociologijo* 34(3/4), 179–197.
- Zavratnik Zimic, Simona (2003b). Trdnjava Evropa ali odprta Evropa? Izzivi za države Schengenske periferije. V Pajnik, M. in Zavratnik Zimic, S. (ur.): *Migracije – globalizacija – Evropska unija* (str. 15–41). Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Zavratnik Zimic, Simona (2004). *Migration trends in selected EU applicant countries, Vol. 6. Slovenia: the perspective of a country on the 'Schengen periphery'*. Vienna: International Organization for Migration.
- Zavratnik Zimic, Simona, Kralj, Ana, Medarić, Zorana in Simčič, Blaž (2008). *Migracije, integracija in multikulturnost – kontekstualizacije sodobnih migracij skozi javno mnenje: zaključno poročilo ciljno-raziskovalnega projekta »Integracijske politike – vzpostavitev evalvacijskega modela in instrumentov longitudinalnega monitoringa«*. Koper: Annales.
- Zdravković Lana (2015). What can we learn from the current 'migrant crisis'?. V Kogovšek Šalamon, N. (ur.): *Razor-wired: reflections on migration movements through Slovenia in 2015* (str. 86–95). Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Zettel, Roger (2010). Protecting people displaced by climate change: some conceptual challenges. V McAdam, J. (ur.): *Climate Change and Displacement. Multidisciplinary Perspectives* (131–150). Oxford in Portland: Hart Publishing.
- Zijlstra, Judith in van Liempt, Ilse (2017). Smart(phone) travelling: understanding the use and impact of mobile technology on irregular migration journeys. *International Journal of Migration and Border Studies*, 3(2–3), 174–191.
- Zorn, Jelka (2003). *Etnografija vsakdanjega življenja ljudi brez slovenskega državljanstva*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Zorn, Jelka (2005). Ethnic citizenship in the Slovenian state. *Citizenship studies*, 9(2), 135–152.
- Zorn, Jelka (2009). A case for Slovene nationalism: initial citizenship rules and the erasure. *Nations and nationalism*, 15(2), 280–298.

STVARNO KAZALO

A

Adaptacija: 52, 101, 102, 103, 105, 107, 109
 Afganistan: 18, 22, 51, 55, 58, 74, 122
 Afrika: 26, 70, 93, 98, 101, 102, 103, 104, 110, 127
 Akter: 7, 13, 14, 18, 20, 26, 37, 39, 44, 47, 50, 53, 106, 116, 119, 125, 131
 Amnesty International: 42, 43, 55
 Amsterdamska pogodba: 16
 Avtonomija: 3, 16, 17, 30, 35, 37, 41, 47, 49, 51, 53, 55, 57, 59, 60, 61, 76, 134
 Azija: 26, 70, 107
 Azil: 15, 18, 22, 23, 26, 29, 30, 31, 35, 37, 40, 42, 43, 52, 54, 55, 57, 58, 59, 65, 67, 70, 71, 74, 76, 95, 115, 120, 121, 122, 126, 131, 133

B

Balkan: 15, 17, 18, 19, 27, 52, 53, 56, 122,
 Balkanska pot: 7, 13, 17, 18, 22, 23, 24, 25, 27, 31, 42, 44, 46, 49, 50, 51, 53, 59, 60, 66, 67, 69, 76, 79, 80, 87, 89, 127, 133
 Begunska enklava: 43, 45
 Begunska kriza: 8, 13, 15, 19, 26, 31, 36, 37, 39, 50, 51, 52, 53, 55, 56, 63, 65, 67, 68, 70, 72, 73, 74, 75, 79, 80, 83, 86, 87, 89, 110, 116, 120, 122, 127, 134
 Begunske študije: 54
 Berlinski zid: 13, 16, 17, 22, 23
 Bilateralni sporazum: 51, 117
 Biopolitika: 44
 Bosanska pot: 42, 43
 Bosna in Hercegovina: 42, 43, 44, 74, 75, 84, 85, 117, 119, 120, 121, 123, 126

Č

Človekove pravice: 7, 8, 14, 15, 20, 21, 37, 42, 54, 66, 93, 94, 100, 109, 127, 132, 134

D

Delovalnost (migrantov, beguncev): 35, 37, 39, 45
 Demografija: 50, 71, 104
 Demokracija: 7, 21, 46, 51, 66, 67, 127, 131, 134, 135
 Deportacije: 24, 26, 27, 35, 53
 Diaspora: 24
 Dihotomije: 50, 68, 78, 88
 Digitalna tehnologija: 39
 Digitalne neenakosti: 45, 46
 Digitalni begunec/migrant: 35
 Digitalni odtis: 33, 35, 44
 Diskriminacija: 54, 84, 125
 Diverzifikacija migracij: 31
 Drugi, konstrukcija Drugega: 8, 14, 15, 18, 19, 23, 36, 37, 57, 68, 88, 89, 111, 124, 127, 134
 Družbena gibanja: 30, 85
 Država blaginje: 23, 29, 45, 72
 Državljanstvo: 44, 45, 50, 71, 117, 118, 119, 120, 121

E

Ekonomske migracije, ekonomski migranti: 21, 29, 68, 78, 132, 133
 E-meja: 3, 14, 16, 17, 18, 22
 Empirija, empirični podatki: 63, 65, 68, 70, 71, 78, 87, 88, 97, 98, 99, 100, 101
 Emigracija: 22, 96, 102, 104, 109, 116
 Etničnost: 15, 28, 42, 46, 50, 84, 93, 118, 122, 123, 124, 125
 Europol: 59
 Eurostat: 58, 59
 Evropeizacija migracij:
 Evropska družboslovna raziskava (ESS): 65, 68, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 77, 79, 81, 83, 84
 Evropska unija (EU): Evropski sistem za nadzor meja:
 Evropski vratarji: 15, 19, 79

F

Facebook: 39

Feminizem, feministična teorija, feminizacija migracij: 31, 50, 53, 54, 131
 Fluidnost: 17, 21, 30, 36, 83

G

Globalizacija, globalne migracije: 8, 14, 16, 20, 21, 24, 31, 66, 69, 115, 123, 131, 134
 Gospodarska recesija: 65

H

Hrvaška: 15, 18, 19, 42, 43, 44, 51, 59, 76, 82, 115, 117, 119, 122, 126, 127
 Humanitarnost, humanitarizem: 8, 25, 26, 27, 37, 51, 52, 63, 78, 88, 122, 134

I

Identiteta (kulturna, politična): 4, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 21, 22, 29, 30, 35, 36, 39, 49, 55, 68, 75, 100, 123, 124, 127
 Ilegalnost, ilegalne migracije, ilegalni prebivalci: 8, 21, 67, 74, 78, 87, 115, 120, 122, 126
 Industrializacija: 20
 Informacije, informacijska prekarost: 9, 13, 14, 17, 25, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 52, 75, 132
 Institut začasne zaščite: 119
 International Social Science Programme (ISSP): 81, 82
 Islam: 60, 67, 75
 Izbris (sledi, migrantov, oseb): 3, 17, 35, 42, 44, 45, 118, 120, 121, 122, 134
 Izbrisani: 44, 45, 121, 122, 134
 Izključevanje (družbeno, ekonomsko, politično): 19, 44, 46, 72, 86, 131

J

Javno mnenje: Javnost: 9, 14, 19, 20, 23, 35, 36, 46, 55, 65, 66, 67, 68, 72, 74, 75, 76, 77, 80, 85, 87, 88, 89, 93, 97, 100, 106, 108, 119, 121, 122, 123, 126, 131, 132, 133, 134

Jugoslavija: 4, 72, 84, 115, 116, 117, 118, 119, 121, 126

K

Kapitalizem: 24, 86
 Kategorizacije: 23, 30, 46, 49, 60, 68, 72, 74, 78, 84, 88, 95, 132, 133
 Kategorialni fetišizem: 132
 Klasifikacije (migracij/beguncev): 3, 8, 27, 30, 31, 37, 42, 49, 50, 52, 60, 63, 65, 71, 74, 133
 Konflikt: 8, 20, 23, 25, 55, 66, 69, 85, 86, 87, 89, 93, 100, 101, 102, 105, 109, 118, 125, 126, 127, 132, 134
 Kolonije, kolonializem: 20, 21, 24, 37
 Komunikacijske pravice: 7, 41, 44, 45, 46, 134

Konvencija o statusu begunca: 105
 Koridor na Balkanski poti: 22, 27, 49, 50, 51, 52, 53, 66, 89
 Kriminal, kriminalizacija migracij: 13, 21, 27, 30, 53, 56, 60
 Kriza (begunska, družbena, ekonomska), krizni menedžment (krizno upravljanje): 3, 4, 8, 13, 15, 19, 20, 22, 23, 25, 26, 27, 30, 31, 36, 37, 39, 50, 51, 52, 53, 55, 56, 58, 63, 65, 66, 67, 68, 70, 72, 73, 74, 75, 76, 79, 80, 83, 86, 87, 88, 89, 97, 100, 101, 104, 110, 115, 116, 119, 120, 122, 123, 124, 126, 127, 134
 Ksenofobija: 76, 125, 126

L

Lampedusa: 25
 Legitimnost (migracij, migrantov): 97, 99, 132

M

Manjšine (družbene, etnične, spolne): 36, 45, 55, 84, 119, 121, 123, 125
 Mediji: 28, 36, 37, 38, 39, 40, 61, 67, 68, 70, 71, 75, 85, 116, 124, 126, 134
 Mednarodna organizacija za migracije (IOM): 57, 58, 106

- Mednarodna zaščita: 8, 58, 97, 106, 119, 127, 132, 134
- Mednarodne migracije: 4, 13, 24, 66, 103, 115, 117, 118, 131
- Medvladni panel za podnebne spremembe (IPCC): 107, 108
- Mejna politika: 13, 15, 16, 19, 20, 22, 26, 31, 38, 52, 65, 75, 105, 110, 115, 126, 131, 135
- Migracijske politike: 8, 20, 21, 27, 30, 45, 53, 56, 59, 65, 70, 88, 115, 116, 119, 121, 122, 123, 125, 126, 131, 133
- Militarizacija (mej, poti): 14
- Missing Children Europe: 59
- Mixed Migration Platform: 54, 55, 56
- Mobilni telefon: 37, 39, 41, 42, 44, 134
- Mobilnost: 8, 13, 14, 15, 16, 17, 19, 20, 25, 31, 39, 53, 69, 71, 83, 93, 94, 95, 107, 123, 131, 135
- Moralne panike: 8, 15, 19, 66, 68, 70, 105, 124
- Morska meja: 14, 37, 51
- Moški, moški begunec: 8, 31, 40, 50, 55, 56, 61, 76, 104, 110, 133
- Multikulturalizem, multikulturnost: 28, 68, 124, 125
- N
- Nacionalizem: 28, 38, 49, 119, 123
- Nacionalna država: 13, 45, 49, 58, 118, 119, 120, 121, 132
- Nadzor (meje, poti, migracij): 7, 13, 14, 16, 17, 19, 20, 21, 22, 23, 28, 29, 31, 33, 35, 37, 39, 40, 41, 42, 44, 45, 46, 51, 52, 53, 56, 75, 110, 115, 118, 121, 122, 123, 126, 131, 132, 134
- Napovedovanje: 104
- Nasilje, nasilje na podlagi spola: 15, 26, 35, 44, 54, 55, 58, 59, 125, 131, 132
- Nasilne meje: 132
- Neenakosti (digitalne, spolne, družbene, ekonomske): 7, 21, 28, 30, 36, 38, 40, 44, 45, 46, 50, 57, 67, 83, 85, 87, 93, 97, 104, 134
- Negotovost: 39, 41, 46, 50, 55, 58, 61, 89, 95, 108
- Neoliberalizem: 27, 28, 30, 132, 134
- Nevladne organizacije: 15, 42, 44, 58, 121
- Nosečnice: 54
- Notranje migracije: 116, 117, 118
- O
- Okoljske migracije: 3, 91, 93, 94, 95, 97, 98
- Okoljski begunci/migranti: 3, 9, 91, 94, 95, 96, 97, 98, 99
- Okoljski dejavniki: 100, 101, 102, 103, 104, 106, 107
- Omrežena družba: 7, 19, 20, 36, 37
- Opolnomočenje: 33, 35, 44, 45
- Otroci brez spremstva: 50, 53, 57, 58, 59, 60, 61
- P
- Pametni telefon (Smartphone): 3, 7, 26, 30, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 131, 134
- Pariški sporazum: 108
- Pasivnost: 53, 60, 127
- Plastične meje: 40, 53
- Podnebna pravičnost: 3, 91, 94, 108, 109, 110, 133
- Podnebne migracije: 109, 110, 133
- Podnebne spremembe: 8, 58, 91, 93, 94, 96, 97, 99, 101, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 133, 134
- Podnebni begunci: 8, 94, 106, 110, 111
- Politizacija migracij: 31, 131
- Populistične politike: 22, 23, 24, 36, 67, 68, 80, 85, 88, 89, 110, 126
- Postmoderna: 7, 16, 20, 21, 22, 35, 36, 111, 123
- Pravice (ekonomske, politične, kulturne, socialne): 7, 8, 14, 15, 20, 21, 26, 28, 29, 30, 31, 35, 37, 41, 42, 44, 45, 46, 49, 54, 56, 59, 61, 66, 87, 94, 100, 105, 106, 108, 109, 110, 111, 118, 119, 120, 123, 126, 127, 131, 132, 133, 134, 135

Pravičnost: 93, 94, 108, 109, 110, 111, 131, 133
 Pravo, pravni vidiki: 17, 26, 29, 54, 119
 Prebežniška kriza: 19, 65, 120, 134
 Predsodki: 18, 125
 Prekarnost: 41, 57, 85
 Presečnost: 7, 35, 45, 50, 55
 Prisilne migracije: 20, 49, 54, 98, 101, 102, 115, 119, 120, 126
 Program Združenih narodov za okolje (UNEP): 107
 Prostor tokov: 36
 Prostorska pravičnost: 110
 Pushback: 17, 26, 42, 43, 44, 45, 133

R

Ranljivost (ljudi, okolja): 8, 30, 37, 41, 46, 47, 49, 50, 51, 53, 54, 55, 56, 57, 59, 60, 61, 76, 93, 95, 104, 107, 108, 109, 110, 121, 131, 132, 133, 134
 Rasa, rasizem: 15, 42, 49, 56, 57, 105, 126
 Razvoj (družbeni, ekonomski): 54, 66, 67, 69, 83, 87, 95, 96, 97, 100, 102, 103, 110
 Registracija, registracijski sistemi: 42, 46, 52, 59, 134
 Religija: 60, 83, 125, 133
 Repatriacija: 119, 120
 Restriktivnost: 127, 131, 132, 134
 Revščina: 24, 36, 58, 93, 101, 110, 134

S

Satelitski sistem: 30, 37, 44
 Schengenski informacijski sistem: 14, 17
 Selektivnost, selekcioniranje: 14, 19, 30, 31, 36, 50, 69, 131, 132, 133
 Sekuritizacija: 16, 23, 39, 52, 53
 SIM kartica: 39
 Slovenija: 8, 9, 13, 19, 24, 28, 42, 43, 44, 49, 51, 59, 66, 69, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 82, 83, 84, 85, 86, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 125, 126, 127
 Slovensko javno mnenje (SJM): 69, 70, 71, 74, 77, 78, 83, 85, 87, 88

Socializem: 117

Solidarnost: 7, 14, 22, 30, 31, 40, 51, 52, 67, 89, 110, 121, 127, 129, 131, 133, 134, 135

Spol: 8, 9, 31, 40, 42, 46, 47, 50, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 60, 61, 93, 99, 104, 109, 116, 125, 132, 133

Spolno nasilje: 54, 55

Sredozemlje: 27, 127

Stališča: 36, 58, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 85, 86, 87, 88, 89, 97, 98, 100, 103, 108, 110, 121

Statistike: 26, 58, 59, 61

Starost: 46, 50, 56, 60, 71

Stereotipi: 61, 125

Stigma, stigmatiziranost: 84, 125

Stratifikacija: 50, 60, 71, 103

Svetovna meteorološka organizacija (WMO): 107

Š

Šengenska meja: 13, 15, 16, 17, 18, 19, 70, 79, 121, 122, 132

Šengenska periferija: 13, 14, 15, 16, 66, 115, 121, 126

T

Tehnologije: 7, 8, 13, 14, 16, 17, 21, 30, 37, 38, 39, 40, 41, 44, 45, 46, 75, 131, 132, 134

Tehnološki determinizem: 38

Tekoča moderna: 36

Terminologija: 44

Terorizem, teroristi: 56, 67

Tihotapljenje, tihotapci: 21, 27, 39, 40, 41, 42, 46, 55, 56, 58, 59, 60

Trajnost, trajnostni razvoj: 9, 66, 87

Transformacije: 7, 8, 35, 66, 87, 129, 131

Transnacionalnos, transnacionalni prostor: 7, 9, 17, 18, 20, 21, 35, 38, 42, 46, 131

Tranzit, Tranzitne migracije: 23, 25, 27, 31, 50, 51, 52, 53, 76, 122, 131

Trdnjava Evropa: 7, 13, 16, 18, 25, 30, 37, 46, 50, 122, 126
 Tretji svet: 18, 25, 54
 Trgovanje z ljudmi: 9, 51, 52, 55, 56, 57
 Tujec: 14, 24, 65, 85, 120
 Tveganje: 35, 41, 44, 55, 56, 59, 60, 95, 100, 101, 104, 105, 108, 110

U

Upori: 45, 46, 53, 67, 134
 Utilitarizem: 28, 68, 85

V

Varnost, varnostne politike: 14, 15, 20, 21, 22, 23, 25, 27, 28, 29, 31, 36, 39, 44, 46, 49, 55, 60, 61, 67, 75, 89, 95, 99, 110, 132, 133, 134
 Varovalna cona: 15, 16, 19
 Visoki komisariat ZN za Begunce (UNHCR): 26, 39, 40, 54, 58, 99, 105, 119
 Vizum: 21, 25, 44
 Vračanje (oseb, beguncev, migrantov): 22, 26, 35, 36, 42, 43, 44, 51, 66, 89, 106, 110, 125, 133

W

WhatsApp: 39
 World Watch Institute: 95

Z

Začasna zaščita, začasni begunci: 99, 106, 118, 119, 120, 126, 127
 Zapiranje meja: 21, 36, 51, 53, 70
 Zaposlovanje: 41, 117
 Združeni narodi (ZN): 58, 95, 105, 106, 107, 108, 119
 Zidovi (elektronski, betonski): 8, 13, 16, 17, 21, 31,

Ž

Ženske, ženske migrantke/begunke: 31, 40, 47, 50, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 60, 61, 76, 104, 109, 110, 116, 119, 133

Žica, žičnata ograja: 8, 13, 15, 21, 22, 23, 24, 31, 36, 37, 43, 49, 51, 53, 66, 69, 79, 80, 89, 110, 115, 126, 127, 132, 135
 Žrtve: 53, 54, 55, 56, 57, 59, 60, 133

Recenziji

V predgovoru je predstavljeno temeljno konceptualno izhodišče besedila. Analiza sodobnih migracij upošteva sociotehnične kombinacije, ki jih ustvarjajo digitalne tehnologije, konkretno pametni telefoni, in velikanske razlike v kakovosti življenja med Severom in Jugom. Pravzaprav gre za »nove stare« poglede na (ne)pričakovane vzajemne vplive novih tehnologij in družbenih razvojnih procesov. Splošno je znano, da so bili tudi predhodni migracijski valovi sočasno tehnološko in spoznavno pogojeni oz. spodbujeni. Npr. šele izpopolnjena navigacija ter navtična tehnologija sta leta po odkritju Amerike spodbudili in omogočili množične transatlantske migracije. Subverzivni potencial nove digitalne revolucije je predvsem v tem, da omogoča učinkovit pretok informacij, ki podpirajo učinkovite prostorske strategije pri načrtovanju konkretnih migracijskih poti.

Soočamo se s paradoksom, da se na uporabo visoke tehnologije država odziva s starimi oz. zastarelimi mehanskimi tehnologijami in na mejah postavlja ograje in rezalno žico. Pomembna ugotovitev je tudi, da večina sodobnih migrantov z uporabo pametnih telefonov ohranja delno prostorsko avtonomijo. »Digitalni begunci« so zato lahko korak pred regulatorji in nadzorniki. Ti se sicer prav tako poslužujejo »pametnih« nadzorovalnih tehnologij, vendar s »točkovno« zgoščenim nadzorom ne morejo pokriti celotnega prostora, še zlasti, ker se s pomočjo mobilne telefonije informacije o teh nadzornih točkah hitro širijo. Prav to, da so migranti kljub mobilizaciji klasičnih in tehnološko podprtih nadzornih mehanizmov relativno uspešni, pa ogroža občutek ontološke varnosti in sproža negativno mobilizacijo dela javnega mnenja v ciljnih in tudi v tranzitnih državah. Občutki tesnobe, strahu in nelagodja zaradi migrantov se navezujejo na prastrah pred tujci, kar v obdobju globalizacije povzroči nenavadno zmes starih in novih strahov. Ta bolj ali manj atavistična občutenja pa pomembno vplivajo na relativno šibke solidarnostne odzive in to navkljub prepričljivemu medijskemu poročanju o številnih smrtnih žrtvah med migranti, ki se ne zaustavijo niti pri prečkanju največjih ovir (Sredozemsko morje).

Besedilo izpostavlja okoljske migracije, ki obstajajo od začetkov človekovega organiziranega naseljevanja in družbenega življenja. Nesporno pa je tudi, da so okoljski migranti oz. okoljski begunci v sodobnih politikah po eni strani slabo vidna, po drugi pa neizbežno eksponencialno konfliktna tematika. Zato jo je znotraj togih nacionalnih sistemski okvirov težko ustrezno obravnavati. Potrebna bo pravno sistemska kreativnost in celo inovativnost. Zaradi tega bo treba ustvariti in vzdrževati ustrezno politično klimo. Prav zato je razmah populističnih, na strahu temelječih diskurzov o migracijah in migrantih tako nevaren.

Posebej je aktualno poglavje, ki je posvečeno refleksiji odzivov na novodobne migracije v Sloveniji. Pri tem je kritična ost uperjena v reprodukcijo standardnih

ideoloških konstrukcij o migrantih, ki domnevno ogrožajo lokalne identitete in varnost. Pri tem je večinoma pozabljeno razumevanje globalizacije kot mobilnosti informacij, kapitala in ljudi. Namesto poglobljene refleksije se pojavljajo amaterske brambovske organizacije, ki »voluntersko« prevzemajo vlogo državnih nadzornih in represivnih organov. Besedilo je do tega pojava upravičeno kritično.

Temeljno spoznanje avtoric besedila o »digitalnih migracijah in migrantih« je nujnost vzdrževanja solidarnosti in njena krepitev, lahko pa bi dodali še krepitev poglobljene in obenem nadlokalne globalno zamejene refleksije. Opozarjanje na to, da je homo migrant temeljna lastnost homo sapiensa je sicer ustrezno, vendar očitno nezadostno. Čeprav je prosto gibanje prek bolj ali manj začasnih umetnih meja ena temeljnih človekovih pravic, je na empirični ravni ta pravica navkljub formalnim zagotovilom še vedno velikokrat kršena. Besedilo je aktualno in hkrati izjemno potrebno, ker je strokovna refleksija sodobnih migracij v sodobni Sloveniji tako redek pojav.

izr. prof. Drago Kos, dolgoletni vodja Centra za prostorsko sociologijo na FDV

Knjiga Simone Zavrtnik in Sanje Cukut Krilić *Digitalni begunci. Transformacija migracijskih poti ali ko pametni telefon nadomesti kovček* prinaša argumentirane sociološke ugotovitve, ki sledijo utemeljenim teoretskim in empiričnim premislekom v polju sodobnih migracijskih študij.

Avtorici nedvomno pokažeta, da »digitalni« begunec v komajda povezani sodobni Evropi, ki je fokusirana le na eno povezavo – utrjevanje ostre meje –, predstavlja vdor v tehnološko implementacijo novih mej. Digitalno begunstvo je izziv, kontrapunkt ideji »utrjene in kontrolirane e-meje«. V ospredje je prišel »avtonomni migrant«, utrjevanje meja se sooča z avtonomnimi migracijami. V tem procesu trdnjava Evropa razkazuje vso pestrost lastnega »absorpcijskega deficita«. Posledica je, da je »celotno polje gibanja, meja in migracij vedno bolj postavljeno v domeno videokamer, biometrije in podatkovnih baz«. Z ene strani so vidni politični akterji, ki se opirajo na hiter vzpon IKT-ja in razpon »žice«, na drugi strani so »novi drugi«, skupine in posamezniki, begunci iz neevropskega sveta, t. i. »globalni drugi«. V »mi-svetu« Evrope globalni drugi sicer nima zagotovljenega dostopa do družbene mobilnosti. To je namreč »razkošje, ki si ga Drugi ne zaslužijo«, razen v primerih, ko regulator – EU ali država – sproži utilitarni mehanizem nadomeščanja »deficita« delovnega trga, kot to trenutno počne Nemčija.

Menim, da sta ključni tretje in četrto poglavje, ki obravnavata precej inovativne koncepte avtonomije migracij in polarizacijo javnega mnenja pri odzivih na migracije. Model raziskave je zasnovan na dveh presečiščih družbenih realnosti: migracijskem in ekonomskem. Na tem temeljita dve tezi: prva govori o korelaciji med političnim diskurzom ter vzponom populizma in javnomnenjskimi odzivi na migracije. Druga teza je, da bo »razumevanje podobe tujca skozi stališča javnega mnenja« pokazalo polariziranost na dveh ravneh – na ravni evropskega prostora v celoti kot tudi na ravneh posameznih držav.

Potrjena je prva hipoteza, da je »panična« reakcija javne politike na povečano prisotnost migrantov v državnem prostoru povezana s »konfliktno predstavo« o migracijah v javnomnenjskih stališčih. Avtorici ugotavljata, da je bilo takšno »sinhronost politik in odzivov javnega mnenja« pričakovati, vendar poudarjata, da »ne gre trditi, da se javno mnenje ... večinsko izreka proti migrantom«. Ta zelo pomembna omejitev generalizacije rezultatov je podkrepljena z argumentom, da gre za vsaj dve dodatni interpretaciji: pri prvi gre za jasno »segmentiranje« javnega mnenja glede upravičenosti migriranja na humanitarne (»pravi begunci«, do katerih je zaznati precejšnjo naklonjenost) in ekonomske migrante (vsi ostali, t. i. ilegalni migranti, do katerih je zaznati odklonilna stališča). Druga interpretacija izpostavlja ugotovitve iz javnomnenjskih raziskav 2002 do 2016, ki kažejo prej polarizacijo kot enoznačnost v odzivu javnega mnenja na migracije. »Tako aktualna begunska kriza iz leta 2015 v slovenskem javnem mnenju ne nakaže večinskega nasprotovanja migrantom, pokaže pa polarizirano javnost«.

Analiza stališč do migrantov v letu 2015 pokaže, da sta »odnos do migrantov in percepcija migracij neposredno povezana z večjo prisotnostjo migrantov v družbi«. Pričakovati je, da se bodo stališča do migrantov v prihodnje »gibala skladno z večjo ali manjšo prisotnostjo beguncev na našem dvorišču«. Vendar rezultati primerjalnih študij v evropskem prostoru leta 2019 sporočajo »nekoliko presenetljiv sklep ... , da so stališča do migracij v Evropi v večini držav postala bolj pozitivna po begunski krizi leta 2015«. Zdi se, trdita avtorici, da »vse glasnejši protimigrantski populistični narativi« nimajo enoznačne podpore v promoviranju politik zavračanja migrantov. Knjiga »*Digitalni begunci. Transformacije migracijskih poti ali ko pametni telefon nadomesti kovček*« predstavlja verodostojen vpogled v sedanje stanje socioloških spoznanj, splošne trende in vizije v zvezi z »digitalizacijo« migracijskih/begunskih pretokov v Evropi. Obenem je knjiga vir informacij za bodoče analitike migracij, ker predstavlja podlago za zgodovinski primerjalni pregled različnih platform migracijskih politik. Naj omenim le dve področji raziskovanja begunskih in migracijskih tematik, ki sta zaenkrat – kot poudarjata avtorici – še nedotaknjeni oziroma konceptualno in strukturno zanemarjeni. Prvo je področje okoljskih migracij, ki so kot področje raziskovanja »v sodobnih družbah še precej nevidne, spregledane, obrobne teme«. Drugič, konceptualno deficitarno je področje begunstva, kar ima odločilne posledice za regulacijo statusov beguncev in politiko človekovih pravic. Avtorici poudarjata nekatera spregledana ali odprta vprašanja: spolne strukture begunskih skupin, inherentno pomembnost patriarhalnih kultur znotraj skupin in med njimi, ranljivost določenih demografskih segmentov begunske populacije (predvsem otrok) na poti in pri sprejemu v ciljni državi.

dr. sc. Silva Mežnarić, sociologinja, znanstvena svetnica, v pokoju

O avtoricah

Simona Zavratnik

Foto: Bojan Stepančič

in marginaliziranih skupin, novodobnega suženjstva, z globalizacijo, družbenimi gibanji in upori. O teh vprašanji je objavljala sociološke prispevke v domačih in tujih družboslovnih revijah in zbornikih ter predstavljala analize na znanstvenih konferencah in strokovnih srečanjih. Je urednica zbornika »Women and Trafficking« (2004) ter sourednica zbornika »Migracije – globalizacija – EU« (2003). Kot gostujoča raziskovalka je bila prejemnica študentskega stipendija nemške vlade (DAAD) na Univerzi v Frankfurtu, na Inštitutu za družboslovno raziskovanje (2013), v okviru bilateralnega sodelovanja med Slovenijo in ZDA pa je predavala na Ohio State University (2016). V okviru EU programa Erasmus je gostovala na Univerzi za družbene in politične študije v Atenah – Panteion (2018), kjer bo v prihajajočem 2020 – skupaj z gostovanjem na Univerzi v Firencah – nadaljevala raziskovanje migracij in politik deportacij v Centru za študije spolov. Je članica uredniških odborov revij Časopis za kritiko znanosti (od 2014) in Dve domovini (od 2020).

Diplomirala je na novinarstvu na FDV (1995), magistrirala na isti fakulteti na sociologiji (1996), in sicer na mednarodnem magistrskem študiju Analiza evropske socialne politike (MESPA), in doktorirala na sociologiji na Filozofski fakulteti (2002). Danes je predavateljica, docentka sociologije in raziskovalka na Fakulteti za družbene vede, v Centru za prostorsko sociologijo. Ukvarja se z vprašanji migracij, azila ter človekovih pravic, družbenih manjšin

Sanja Cukut Krilić

Foto: Arhiv ZRC SAZU

na Ohio State University, ZDA, od leta 2018 je gostujoča predavateljica na mednarodnem magistrskem študiju migracij in medkulturnih odnosov EMMIR. Je avtorica znanstvenih monografij »Rojstva in samomori v Sloveniji skozi tri desetletja (1971–2001)« (2006) in »Spol in migracija: izkušnje žensk kot akterk migracij« (2009).

Diplomirala (2001) in magistrirala (2005) na študiju sociologije na Fakulteti za družbene vede, doktorica socioloških znanosti (Fakulteta za družbene vede, 2008), zaposlena na Družbenomedicinskem inštitutu ZRC SAZU v Ljubljani kot znanstvena sodelavka. Ukvarja se s migracijami žensk in vprašanji spolno obeleženih migracij, s skrbstvenim delom, z migracijami in novimi tehnologijami ter s sodobnimi gibanji beguncev in begunk. Redno objavlja v domačih in mednarodnih znanstvenih revijah in zbornikih ter izsledke svojega dela predstavlja na nacionalnih in mednarodnih konferencah. Predavala je na Univerzi v Zagrebu, na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete,

V knjižni zbirki *OST osrednje sociološke teme* je izšlo:

1. Družboslovno raziskovanje, Charles C. Ragin (2007)
2. Družbena kohezija in soseska v pozni moderni, Maša Filipović (2007)
3. Protiurbanost kot način življenja, Matjaž Uršič, Marjan Hočevar (2007)
4. Delo in družina: S partnerstvom do družini prijaznega delovnega okolja, Aleksandra Kanjuo Mrčela, Nevenka Černigoj Sadar (ur.) (2007)
5. Premikanje meja možnega: družboslovna študija o ekstremnih športih, Matic Kavčič (2008)
6. Lokalni odzivi na globalne izzive: kulturni okvir preobrazbe Barcelone in Seula, Blaž Križnik (2009)
7. Umazano delo med stigmo in ponosom: plačane gospodinjske delavke v Sloveniji, Zdenka Šadl (2009)
8. Samo da bo denar in zdravje: življenje starih revnih ljudi, V. Hlebec, M. Kavčič, M. Filipovič Hrast, A. Vezovnik, M. Trbanc (2010)
9. Blaginja pod pritiski demografskih sprememb, Srna Mandič, Maša Filipovič Hrast (ur.) (2011)
10. Jumbomanija: sociološka in oblikovalska kritika veleplakatov, Anton Kramberger in Emina Djukić (2011)
11. Kristusove neveste: žensko redovništvo na Slovenskem v 20. stoletju, Sonja Bezjak (2011)
12. Telo, umetnost in družba, Tomaž Krpič (2011)
13. Sociologija diplomacije, Milan Jazbec (ur.) (2012)
14. Sociologija in seksizem, Maca Jogan (2014)
15. Razpotja in prelomi: spremembe na področju menedžmenta človeških virov v Sloveniji, Andrej Kohont in Miroslav Stanojević (ur.) (2017)
16. (Ne)dostojno delo: Prekarizacija standardnega in nestandardnega zaposlovanja v Sloveniji, Miroslav Stanojević in Sašo Furlan (ur.) (2018)
17. Intimni življenjski stili študentov in študentk v Sloveniji, Ivan Bernik, Tina Kogovšek, Roman Kuhar, Alenka Švab (2018)
18. Sociološke osti: od božiča do velike noči, Marjan Smrke (2018)
19. Evropske trajnostne soseske, Primož Medved (2018)
20. Socialna politika danes in jutri, Maša Filipovič Hrast, Tatjana Rakar (2019)
21. Menedžment talentov, Andrej Kohont (ur.) (2019)
22. Digitalni begunci. Transformacije migracijskih poti ali ko pametni telefon nadomesti kovček, Simona Zavratnik, Sanja Cukut Krilić (2020)